

VSEBINA CONTENTS

<i>Dr. Zorana Agić, dr. Svetlana Dušanić Gačić</i> Makroekonomske determinante slabih kreditov v Bosni in Hercegovini Macroeconomic Determinants of Non-Performing Loans in Bosnia and Herzegovina	3
<i>Dr. Ljiljana Leskovic</i> Ekonomске izgube doma starejših občanov ob padcih in poškodbah oseb z demenco Economic Losses of the Nursing Home in Case of Falls and Injuries of People with Dementia	16
<i>Dr. Radovan B. Grandić, mag. Maja M. Bosanac</i> Menedžment v izobraževanju – utemeljitve, priložnosti in tveganja Management in Education – Justification, Opportunities and Risks	33
<i>Dr. Nenad Novaković, dr. Rajko Macura</i> Globalizacija in ekonomika kulture: Ali se lahko proda kulturna identiteta naroda? Globalization and the Economics of Culture: Can the Cultural Identity of the Nation Be Sold?	46
<i>Dr. Milica Andevski, dr. Branislav Banić</i> Mobilni telefon v vsakdanu mladih v Republiki Srbiji Mobile Phone in Everyday Life of Young People in the Republic of Serbia	58
<i>Ajda Gobec Jerele</i> Pregled delovnopravnih obveznosti delodajalca s kaznovalnega vidika (II. del) Overview of Employers' Obligations through the Penal Aspect (Part II)	72

Makroekonomske determinante slabih kreditov v Bosni in Hercegovini

Prejeto 24. 6. 2019 / Sprejeto 25. 9. 2019

Znanstveni prispevek

UDK 336.77:330.5

KLJUČNE BESEDE: slabi krediti, makroekonomski dejavniki, bančni sektor

POVZETEK – Namen prispevka je opredeliti makroekonomske dejavnike, ki vplivajo na slabo kakovost posojil v bančnem sektorju Bosne in Hercegovine. Avtorici izhajata iz predpostavke, da na kakovost kreditnega portfelja bančnega sektorja vplivajo štiri makroekonomske dejavniki. Uporabljeni so bili letni podatki Centralne banke Bosne in Hercegovine in Statističnega urada Bosne in Hercegovine za obdobje od 2006 do 2018. Rezultati opravljenih analiz (korelacija in regresija) kažejo, da obstaja korelacija med slabimi posojili in stopnjo javnega dolga, medtem ko vpliv stopnje rasti realnega bruto domačega proizvoda in stopnje inflacije, merjene s stopnjo rasti cen življenjskih potrebščin in stopnjo brezposelnosti, ni statistično značilen.

Received 24. 6. 2019 / Sprejeto 25. 9. 2019

Scientific article

UDC 336.77:330.5

KEY WORDS: non-performing loans, macroeconomic factors, banking sector

ABSTRACT – The goal of this paper is to identify macroeconomic factors that affect non-performing loans in banking sector in Bosnia and Herzegovina. Starting point of the thesis is the assumption that four macroeconomic factors affect the quality of the banking sector's loan portfolio. The annual data of the BiH Central Bank and Statistic Agency of BiH from 2006 to 2018 were used. The regression and correlation analyses' results show that there is a correlation between non-performing loans and public debt rate. The influence of the real gross domestic product growth rate, the rate of inflation measured by the rate of consumer prices growth, and the unemployment rate are not statistically significant.

1 Uvod

U Bosni i Hercegovini (BiH) bankarski sektor ima veoma važnu ulogu jer tržište kapitala nije dovoljno razvijeno. Upravo zbog toga, njegova stabilnost je važna za cjelokupnu ekonomiju u BiH. Međutim, postoji mnogo faktora koji utiču na stabilnost bankarskog sektora, a jedan od njih je kvalitet kreditnog portfolia.

Posljednjih godina kvalitet kreditnog portfolia banaka širom svijeta je pogoršan zbog globalne finansijske krize koja je pogodila mnoge zemlje. Globalna finansijska kriza nije zaobišla ni BiH, a čini se da je svoj vrhunac dostigla tokom 2009. godine. Jedan od glavnih negativnih efekata krize je rast nekvalitetnih kredita u aktivi bankarskog sektora. Prema podacima Centralne banke Bosne i Hercegovine (CBBiH), udio nekvalitetnih u ukupnim kreditima iznosio je 8,8 % na kraju 2018. godine, što je prilično visoko u odnosu na razvijene zemlje. Upravo zbog toga, neophodno je identifikovati faktore koji utiču na pojavu i rast nekvalitetnih kredita u bankarskom sektoru BiH, kako bi se njihov nivo smanjio u narednom periodu.

Pregled literature pruža dragocjene informacije o nekvalitetnim kreditima, ali se njihova definicija razlikuje u različitim zemljama, pa je sprovedena istraživanja teško porediti i treba im pristupiti vrlo oprezno. Iako ne postoji univerzalno prihvaćena definicija nekvalitetnih kredita, najčešće se koriste definicije Međunarodnog monetarnog fonda, Bazelskog komiteta za superviziju banaka i Instituta za međunarodne finansije. Problem nepostojanja jednoobrazne definicije, koja bi omogućila pouzdanije poređenje kvaliteta bankarske aktive u različitim zemljama, istaknut je u okviru Inicijative za koordinaciju evropskih banaka, tzv. »Bečke« Inicijative. U izvještaju radne grupe »Bečke« inicijative navedeno je da se prilikom određivanja nekvalitetnih kredita koristi pravilo kašnjenja od 90 i više dana, a u izvještavanju se obuhvata cjelokupan iznos kredita kod koga je zabilježeno takvo kašnjenje (European Banking Coordination »Vienna« initiative, 2012). Međutim, pored kriterijuma kašnjenja, koriste se i drugi kriterijumi (tretiranje kolateralu, restrukturiranje kredita, obnavljanje i produživanje roka otplate kredita i tretman drugih kredita odobrenih istom dužniku) i upravo oni predstavljaju problem prilikom određivanja nekvalitetnih kredita.

U BiH se primjenjuje relativno sličan princip klasifikacije bankarske aktive kao i u bankarskim sektorima razvijenih zemalja. CBBiH je »Odlukom o minimalnim standardima za upravljanje kreditnim rizikom i klasifikaciju aktive banaka« propisala minimalne standarde i kriterijume koje je banka dužna da poštuje prilikom klasifikacije svoje aktive. Ovom odlukom definisana je i nekvalitetna aktiva koja predstavlja aktivu koja ne donosi prihod, a banka je dužna da nekvalitetnom aktivom tretira stavke aktive kada: su glavnica i/ili kamata dospjele i nisu naplaćene duže od 90 dana od dana njihovog inicijalno ugovorenog dospelja, odnosno kada su klasifikovane u kategorije C, D, E; i kada su obaveze korisnika po kamati, za koje je dužnik zakasnio sa plaćanjem duže od 90 dana od njihovog inicijalno ugovorenog dospelja, kapitalizovane (CBBiH, 2011, str. 7). Važno je napomenuti da je banka dužna da uspostavi vlastiti sistem za klasifikaciju stavki aktive koji precizno i jasno definiše kriterijume preuzimanja novog i procjene već postojećeg kreditnog rizika (CBBiH, 2011, str. 6), a minimum tih kriterijuma je utvrđen u navedenoj odluci. Pored toga, banka je dužna da redovno obračunava rezerve za kreditne gubitke, a osnovica za obračun rezervi je bruto knjigovodstvena vrijednost potraživanja.

Problem nekvalitetnih kredita sve više privlači pažnju ekonomskih stručnjaka, a ovo istraživanje je sprovedeno sa ciljem da se, na osnovu relevantne domaće i strane literature, sagleda uticaj makroekonomskih faktora na nekvalitetne kredite komercijalnih banaka. Predmet istraživanja su teorijske pretpostavke i identifikacija makroekonomskih faktora koji imaju statistički značajan uticaj na nekvalitetne kredite u bankarskom sektoru BiH. U istraživanju su korišteni godišnji podaci koje su objavile CBBiH i Agencija za statistiku BiH, a obuhvataju period od 2006. do 2018. godine. Zbog specifičnosti i složenosti problema istraživanja korištene su opšte-naučne i naučno-istraživačke metode. Adekvatna primjena ovih metoda omogućava da se dođe do saznanja o faktorima koji imaju statistički značajan uticaj na nekvalitetne kredite, odnosno do zaključaka koji će biti polazna osnova prilikom kreiranja mjera za upravljanje kreditnim rizikom u narednom periodu.

2 Pregled literature

Posljednjih godina, problem rasta nekvalitetnih kredita privukao je pažnju akademskih krugova, a da bi se on mogao riješiti, neophodno je sagledati faktore koji utiču na njegov rast. Upravo ti faktori su bili predmet istraživanja u mnogim studijama koje se bave problematikom nekvalitetnih kredita. Istraživanja su rađena na različite načine i na različitim nivoima, ali u svim studijama je prikazana teorijska veza između finansijskog sektora i realne ekonomije, odnosno ekonomskih aktivnosti.

Neka od sprovedenih istraživanja su rađena na nivou jedne zemlje, a druga na nivou više zemalja. Faktori koji utiču na nekvalitetne kredite obično se dijele na makroekonomske i specifične bankarske faktore, a Tanasković i Jandrić navode da se u novijim radovima mogu primijetiti i pokušaji da se problem nekvalitetnih kredita jednim dijelom objasni i kroz djelovanje institucionalnih faktora koji određuju pravila ponašanja u bankarskom sektoru date zemlje (Tanasković in Jandrić, 2017).

Makroekonomski faktori su oni koji su fokusirani na spoljne događaje, odnosno ukupne makroekonomske uslove, koji utiču na sposobnost korisnika kredita da otplati svoj dug. U studijama koje su fokusirane na odnos makroekonomskih faktora i nekvalitetnih kredita analizira se više faktora, ali u većini studija se pojavljuju: stopa rasta realnog bruto domaćeg proizvoda (BDP-a), stopa nezaposlenosti, stopa inflacije, aktivna kamatna stopa, cijena akcija, javni dug i budžetski suficit ili deficit.

Zbog ograničenja u dostupnosti podataka, u ovom istraživanju analiziran je uticaj četiri makroekonomska faktora (stopa rasta realnog BDP-a, stopa nezaposlenosti, stopa inflacije i stopa javnog duga). Potrebno je naglasiti da se u BiH aktivna kamatna stopa ubraja u grupu specifičnih makroekonomskih faktora jer je CBBiH, zbog sistema valutnog odbora, ograničena u pogledu realizacije ciljeva monetarne politike. Prema Zakonu o Centralnoj banci BiH, ova institucija ne može plasirati kredite, ne određuje diskontnu stopu, niti utiče na nivo kamatnih stopa, tako da se one stope formiraju slobodno u komercijalnim bankama (CBBiH, 1997).

Keeton i Morris su, među prvima, analizirali faktore koji utiču na nekvalitetne kredite i zaključili su da domaći uslovi, zajedno sa lošim rezultatima pojedinih privrednih sektora, objašnjavaju kreditne gubitke (Keeton in Morris, 1987). Postoji još mnogo studija koje se bave odnosom makroekonomskog okruženja i nekvalitetnih kredita, odnosno studija u kojima se povezuju faze poslovnog ciklusa sa bankarskom stabilnošću. Radi boljeg razumijevanja problematike, dati su rezultati prethodno sprovedenih istraživanja, odnosno objašnjen je uticaj makroekonomskih faktora na nekvalitetne kredite u različitim zemljama. Međutim, dobijeni rezultati se razlikuju, tako da nije moguće izvesti generalne zaključke o uticaju određenog faktora na nekvalitetne kredite i istraživanje je potrebno sprovesti za svaku zemlju posebno.

Stopa rasta realnog BDP-a obično je uključena u studije u kojima se analizira uticaj makroekonomskih faktora na nekvalitetne kredite, a ona se može definisati kao relativni prirast domaćeg proizvoda, tj. kao odnos godišnjeg apsolutnog prirasta domaćeg proizvoda i njegove veličine na kraju prethodnog perioda (Madžar in Jova-

nović, 1990, str. 24). Rezultati studija koje su do sada sprovedene uglavnom ukazuju na statistički značajan i negativan odnos između stope rasta BDP-a i nekvalitetnih kredita, a do ovakvih rezultata došli su: Salas i Saurina (2012), Ranjaj i Dhal (2003), Jimenez i Saurina (2006), Khemraj i Pasha (2009), Louzis, Vouldis i Metaxas (2010), Espinosa i Prasad (2010), Nkusu (2011), Saba, Kouser i Azeem (2012), Ahmad i Bashir (2013), Badar i Javid (2013), Beck, Jakubik i Piloiu (2013), Otašević (2013), Messai i Jouini (2013), Jakubik i Reininger (2013), Klein (2013), Jameel (2014), Turan i Koskija (2014), Makri, Tsagkanos i Bellas (2014) i Škarica (2014). Ipak, Swami (2012), Tomak (2013), Pradhan i Pandey (2016) su, analizirajući ovaj odnos, došli do zaključka da uticaj stope rasta BDP-a na nekvalitetne kredite nije statistički značajan u bankarskim sektorima Indije, Turske i Nepala, respektivno.

Ako se pogleda obrazloženje negativnog odnosa koje je dato u literaturi, vidi se da rast BDP-a obično povećava dohodak, koji dalje povećava dužnikovu sposobnost otplate kredita, što vodi ka smanjenju nekvalitetnih kredita (Khemaj in Pasha, 2009). Sa druge strane, kada postoji usporavanje u privredi, dolazi do povećanja nezaposlenosti i dužnici se suočavaju sa teškoćama u otplati kredita, što rezultuje povećanjem nekvalitetnih kredita (Salas in Saurina, 2002).

Drugi, veoma važan makroekonomski faktor koji je uključen u studije u kojima se analizira odnos makroekonomskih faktora i nekvalitetnih kredita je stopa nezaposlenosti koja predstavlja odnos broja nezaposlenih prema veličini radne snage. Za razliku od većine studija u kojima stopa nezaposlenosti ima statistički značajan uticaj, Ahmad i Bashir su pokazali da uticaj stope nazaposlenosti na nekvalitetne kredite nije statistički značajan u komercijalnim bankama Pakistana (Ahmad in Bashir, 2013). Rezultati istraživanja uglavnom ukazuju na pozitivan odnos između stope nezaposlenosti i nekvalitetnih kredita. Takav odnos je sasvim logičan jer povećanjem nezaposlenosti, određeni broj lica ostaje bez ličnih primanja, pa samim tim i bez novčanih sredstava za otplatu kredita. Do ovakvih rezultata došli su Gambera (2000), Louzis, Vouldis i Metaxas (2010), Nkusu (2011), Messai i Jouini (2013), Klein (2013), Turan i Koskija (2014), Makri, Tsagkanos i Bellas (2014) i Škarica (2014).

Teorijsko objašnjenje pozitivnog odnosa između stope nezaposlenosti i nekvalitetnih kredita ukazuje na činjenicu da povećanje nezaposlenosti u zemlji negativno utiče na prihode pojedinaca, odnosno osoba koja je ostala bez posla gubi izvor prihoda i istovremeno gubi mogućnost da vrati kredit. Što se tiče preduzeća, situacija je slična. Povećana nezaposlenost u privredi negativno utiče na tražnju za proizvodima preduzeća što u krajnjoj liniji utiče na proizvodnju i prodaju preduzeća, a to na kraju dovodi do smanjenja prihoda i pogoršanja uslova za servisiranje duga (Louzis, Vouldis in Metaxas, 2010).

Inflacija je ekonomska situacija u kojoj nivo ukupnih cijena raste, te se ona može izraziti i pomoću stope rasta potrošačkih cijena. Ovako izraženom inflacijom, odnosno njenim uticajem na nekvalitetne kredite, bavili su se mnogi ekonomisti. Swami (2012) i Makri, Tsagkanos i Bellas (2014) su pokazali da inflacija nema statistički značajan uticaj na nekvalitetne kredite. Dalje, Louzis, Vouldis i Metaxas (2010), Saba, Kouser i Azeem (2012), Tomak (2013), Otašević (2013), Klein (2013) i Škarica (2014) su

pokazali da inflacija ima statistički značajan i pozitivan odnos sa nekvalitetnim kreditima. Sa druge strane, Khemraj i Pasha (2009), Ahmad i Bashir (2013), Badar i Javid (2013), Turan i Koskija (2014) i Pradhan i Pandey (2016) su pokazali da je njihov odnos statistički značajan i negativan.

Ipak, Nkusu je detaljno objasnio odnos inflacije i nekvalitetnih kredita koji je, po njemu, dvosmislen, odnosno može biti i pozitivan i negativan. On smatra da veća inflacija može povećati dužnikov kapacitet otplate kredita zbog smanjenja realne vrijednosti duga, a povećanje inflacije može i da oslabi sposobnost dužnika da otplati kredit jer može dovesti do smanjenja realnih prihoda (plate) ako su zarade promjenljive (Nkusu, 2011). Dakle, prema literaturi, odnos inflacije i nekvalitetnih kredita može biti pozitivan ili negativan, a zavisi od konkretnog ekonomskog stanja.

Javni dug, kao zbir svih zaduženja jedne države, može biti instrument makroekonomske politike kojim se stimuliše ili destimuliše stanje u privredi, što zavisi od načina upravljanja njime. Za razliku od prethodnih, ovaj makroekonomski faktor uključen je u mali broj istraživanja koja se bave problematikom nekvalitetnih kredita. Makri, Tsagkanos i Bellas su utvrdili da stopa javnog duga ima statistički značajan i pozitivan odnos sa nekvalitetnim kreditima (Makri, Tsagkanos in Bellas, 2014).

3 Podaci i metodologija

Cilj istraživanja je identifikacija makroekonomskih faktora koji utiču na nekvalitetne kredite u bankarskom sektoru BiH. U ovom i sličnim istraživanjima uglavnom su korišteni agregatni podaci na nivou bankarskog sektora, a ne podaci na nivou pojedinačnih banaka. Boudriga, Taktak i Jellouli smatraju da su ovakvi podaci reprezentativniji i sigurniji od individualnih podataka banaka (Boudriga, Taktak in Jellouli, 2009).

Za sada ne postoji mnogo istraživanja koja se bave faktorima koji utiču na nekvalitetne kredite u bankarskom sektoru BiH. Pod nekvalitetnim kreditima se, u BiH, podrazumijevaju krediti čija dospjela glavnica i/ili kamata nije plaćena duže od 90 dana od dana njihovog inicijalno ugovorenog dospelja ili krediti kod kojih su obaveze po kamati koja nije naplaćena u tom periodu kapitalizovane. Pregled empirijske literature pruža dragocjene informacije o faktorima koji utiču na pojavu i rast nekvalitetnih kredita, ali rezultati tih istraživanja se razlikuju. Zbog različitih rezultata koji su dobijeni, ne mogu se izvući generalni zaključci o uticaju određenih makroekonomskih faktora na nekvalitetne kredite, već se istraživanje mora sprovesti za svaku zemlju pojedinačno. Ipak, rezultati prethodno sprovedenih istraživanja mogu poslužiti kao polazna osnova za predviđanje uticaja makroekonomskih faktora na nekvalitetne kredite.

Zavisna promjenljiva u ovom istraživanju je promjenljiva koja pokazuje udio nekvalitetnih u ukupnim kreditima bankarskog sektora (NPL). U istraživanje su uključene četiri nezavisne promjenljive i to: stopa rasta realnog bruto domaćeg proizvoda (GDP), stopa nezaposlenosti (UNEMP), stopa inflacije mjerena stopom rasta potrošačkih cijena (ICP) i javni dug kao % realnog bruto domaćeg proizvoda (DEBT).

Očekivani predznak između zavisne (NPL) i nezavisnih makroekonomskih promjenljivih, kao i izvori iz kojih su prikupljeni podaci, dati su u tabeli 1.

Tabela 1: Nezavisne promjenljive u istraživanju

<i>Simbol promjenljive</i>	<i>Objašnjenje</i>	<i>Očekivani predznak</i>	<i>Izvor</i>
<i>GDP</i>	stopa rasta realnog BDP-a	-	Agencija za statistiku BiH
<i>UNEMP</i>	stopa nezaposlenosti	+	Agencija za statistiku BiH
<i>ICP</i>	stopa rasta potrošačkih cijena	+	Agencija za statistiku BiH
<i>DEBT</i>	stopa javnog duga	+	Centralna banka BiH

Izvor: Izrada autora.

Podaci za zavisnu promjenljivu, odnosno podaci o udjelu nekvalitetnih u ukupnim kreditima bankarskog sektora, preuzeti su od Centralne banke BiH, a iz istog izvora preuzeti su i podaci o stopi javnog duga u BiH. Podaci o stopi rasta realnog BDP-a, stopi nezaposlenosti i stopi inflacije, mjenom stopom rasta potrošačkih cijena, preuzeti su od Agencije za statistiku BiH. Autori polaze od pretpostavke da četiri makroekonomska faktora utiču na pojavu i rast nekvalitetnih kredita u bankarskom sektoru BiH. Pri tom se pretpostavlja da povećanje privrednih aktivnosti utiče na povećanje prihoda korisnika kredita od kojih oni izmiruju svoje kreditne obaveze, što dalje vodi ka smanjenju nekvalitetnih kredita. Sa druge strane, povećanjem nezaposlenosti korisnici kredita ostaju bez prihoda i smanjuje im se mogućnost izmirenja kreditnih obaveza, što dalje vodi ka povećanju nekvalitetnih kredita. Do povećanja nekvalitetnih kredita dolazi i usljed povećanja stope rasta potrošačkih cijena, a situacija se dodatno komplikuje u slučaju da rast cijena nije praćen rastom zarada. Na povećanje nekvalitetnih kredita utiče i povećanje javnog duga u državi.

Podaci koji su korišteni u istraživanju obrađeni su pomoću statističkog programa IBM SPSS Statistics Version 20, a odnose se na period od 2006. do 2018. godine. Podaci su analizirani pomoću korelacione i regresione analize koje su sprovedene sa ciljem da se odredi da li postoji veza između analiziranih promjenljivih, kao i da se odredi koji dio varijabiliteta zavisne promjenljive može biti objašnjen nezavisnim promjenljivim. Upravo zbog toga, razvijen je sljedeći model:

$$\square \text{ NPL} = f(\text{GDP}, \text{UNEMP}, \text{ICP}, \text{DEBT})$$

Jednačina za korišteni regresioni model je:

$$\square \text{ NPL} = \beta_0 + \beta_1 \text{GDP} + \beta_2 \text{UNEMP} + \beta_3 \text{ICP} + \beta_4 \text{DEBT} + \varepsilon$$

Pri tom su β_0 , β_1 , β_2 , β_3 , β_4 , regresioni parametri čiju vrijednost je potrebno procijeniti, a ε je slučajna greška.

Višestruka linearna regresija omogućava da se odredi koliko dobro nezavisne promjenljive predviđaju zavisnu promjenljivu i koliki je relativni doprinos pojedinačnih promjenljivih od kojih se model sastoji.

4 Rezultati istraživanja

Na osnovu sprovedene korelacione analize mogu se donijeti zaključci o kvantitativnim makroekonomskim faktorima koji utiču na nekvalitetne kredite u bankarskom sektoru BiH. Rezultati korelacione analize dati su u tabeli 2.

Tabela 2: Rezultati korelacione analize

Correlations

		<i>NPL</i>	<i>GDP</i>	<i>UNEMP</i>	<i>ICP</i>	<i>DEBT</i>
<i>NPL</i>	Pearson Correlation	1	-.444	.045	-.610*	.045**
	Sig. (2-tailed)		.148	.890	.035	.000
	N	12	12	12	12	12

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Izvor: Izrada autora pomoću IBM SPSS Statistics Version 20.

Rezultati korelacione analize pokazuju da promjenljive ICP i DEBT imaju statistički značajan uticaj na NPL u bankarskom sektoru BiH, pri čemu je ICP u negativnoj, a DEBT u pozitivnoj korelaciji sa NPL.

Pored korelacione, sprovedena je i regresiona analiza sa ciljem da se odredi regresiona jednačina na osnovu koje se može predvidjeti ponašanje nekvalitetnih kredita u narednom periodu. Prije sprovođenja regresione analize provjereno je da li su ispunjeni svi preduslovi za njeno sprovođenje, odnosno provjereno je da li su ispunjeni uslovi normalnosti i linearnosti, da li postoje netipične tačke i da li je prisutan problem multikolinearnosti.

Nakon provjere preduslova, provjereno je i da li je korišteni regresioni model dobar, a rezultati su dati u tabeli 3.

Tabela 3: Rezultati regresione analize – Model Summary

Model Summaryb

<i>Model</i>	<i>R</i>	<i>R Square</i>	<i>Adjusted R Square</i>	<i>Std. Error of the Estimate</i>
<i>1</i>	.958 ^a	.918	.871	1.6308

a. Predictors: (Constant), DEBT, UNEMP, GDP, ICP

b. Dependent Variable: NPL

Izvor: Izrada autora pomoću IBM SPSS Statistics Version 20

Pokazatelj R ukazuje na visoku povezanost između zavisne i nezavisnih promjenljivih, dok koeficijent determinacije (R Square) pokazuje da se 91,8 % varijabiliteta NPL može objasniti pomoću analiziranih nezavisnih promjenljivih. Pokazatelj Adjusted R Square daje bolju procjenu stvarne vrijednosti koeficijenta determinacije, a njegova vrijednost pokazuje da se 87,1% varijabiliteta zavisne promjenljive može objasniti pomoću nezavisnih promjenljivih. Pokazatelj Std. Error of the Estimate ukazuje na preciznost modela i iznosi 1,6308.

Takođe, provjereno je i da li su korištene nezavisne promjenljive relevantne za opisivanje ponašanja zavisne promjenljive u narednom periodu, a rezultati su dati u tabeli 4.

Tabela 4: Rezultati regresione analize – ANOVA

ANOVA^a

Model		Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	208.312	4	52.078	19.581	.001 ^b
	Residual	18.617	7	2.660		
	Total	226.929	11			

a. Dependent Variable: NPL

b. Predictors: (Constant), DEBT, UNEMP, GDP, ICP

Izvor: Izrada autora pomoću IBM SPSS Statistics Version 20.

Na osnovu p vrijednosti (Sig. = 0,001) zaključuje se da se pomoću makroekonomskih promjenljivih može predvidjeti kretanje NPL u narednom periodu. Upravo zbog toga, ocijenjeni su koeficijenti modela i vrednovane su nezavisne promjenljive, a rezultati testiranja značajnosti nezavisnih promjenljivih u modelu dati su u tabeli 5.

Tabela 5: Rezultati regresione analize – Coefficients

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	Collinearity Statistics	
		B	Std. Error	Beta			Tolerance	VIF
1	(Constant)	-14.187	5.661		-2.506	.041		
	GDP	-.259	.209	-.151	-1.238	.255	.788	1.269
	UNEMP	.045	.179	.028	.250	.810	.953	1.050
	ICP	.254	.259	.156	.979	.360	.461	2.169
	DEBT	.923	.143	.999	6.458	.000	.489	2.044

a. Dependent Variable: NPL

Izvor: Izrada autora pomoću IBM SPSS Statistics Version 20.

Na osnovu p vrijednosti može se zaključiti da se samo promjenljiva DEBT može koristiti za predviđanje vrijednosti NPL u narednom periodu, dok promjenljive GDP, UNEMP i ICP nisu relevantne za objašnjavanje NPL u bankarskom sektoru BiH. Na kraju, konstruisana je i regresiona jednačina:

$$\square \text{ NPL} = -14,187 + 0,923 * \text{DEBT}$$

Nakon sprovedene regresione analize može se konstatovati da se nekvalitetni krediti bankarskog sektora BiH mogu objasniti pomoću samo jedne makroekonomske promjenljive (DEBT) koja ima statistički značajan i pozitivan odnos sa NPL. To znači da bi se povećanje javnog duga BiH moglo negativno odraziti na kvalitet kreditnog portfolia bankarskog sektora, a do ovakvog rezultata došli su i Makri, Tsagkanos i Bellas analizirajući nekvalitetne kredite bankarskih sistema Evrozone (Makri, Tsagkanos in Bellas, 2014).

Sa druge strane, regresiona analiza je pokazala da ekonomske aktivnosti nemaju statistički značajan uticaj na nekvalitetne kredite, što je suprotno od očekivanog jer privredni rast utiče na poboljšanje kreditne sposobnosti dužnika, što vodi ka smanjenju nekvalitetnih kredita. Ovaj rezultat je u skladu sa rezultatima do kojih su došli

Swamy (2012), Tomak (2013) i Pradhan i Pandey (2016) analizirajući faktore nekvalitetnih kredita u pojedinačnim zemljama. Dalje, analiza je pokazala da stopa rasta nezaposlenosti nema statistički značajan uticaj na nekvalitetne kredite. Iako je dobijeni rezultat suprotan od očekivanog, on je potvrđen u literaturi. Do istih rezultata došli su i Ahmad i Bashir analizirajući komercijalne banke u Pakistanu (Ahmad in Bashir, 2013). I konačno, rezultati regresione analize pokazuju da stopa inflacije, mjerena stopom rasta potrošačkih cijena, nema statistički značajan uticaj na nekvalitetne kredite. Do istih rezultata došli su i Swamy (2012) i Makri, Tsagkanos i Bellas (2014).

5 Zaključak

U istraživanju su, pomoću korelacione i regresione analize, identifikovani makroekonomske faktori koji utiču na nekvalitetne kredite u bankarskom sektoru BiH. Autori su pretpostavili da ukupno četiri makroekonomske faktora (stopa rasta realnog BDP-a, stopa nezaposlenosti, stopa inflacije mjerena stopom rasta potrošačkih cijena i stopa javnog duga) imaju statistički značajan uticaj na nekvalitetne kredite.

Korišteni su godišnji podaci koji se odnose na period od 2006. do kraja 2018. godine, a koji su preuzeti od CBBiH i Agencije za statistiku BiH. Rezultati istraživanja pokazuju da se samo jedan makroekonomske faktor može koristiti za objašnjavanje ponašanja i predviđanje vrijednosti nekvalitetnih kredita bankarskog sektora BiH u narednom periodu.

Prema tome, rezultati istraživanja pokazuju da samo stopa javnog duga ima statistički značajan i pozitivan odnos sa nekvalitetnim kreditima i može se koristiti za predviđanje njihove vrijednosti u narednom periodu. Sa druge strane, preostala tri makroekonomske faktora, odnosno stopa rasta realnog BDP-a, stopa nezaposlenosti i stopa inflacije mjerena stopom rasta potrošačkih cijena, nemaju statistički značajan uticaj na nekvalitetne kredite i ne mogu se koristiti prilikom predviđanja njihove vrijednosti u narednom periodu. Dobijeni rezultati su potvrđeni u studijama koje se bave problematikom nekvalitetnih kredita.

Može se konstatovati da je udio nekvalitetnih u ukupnim kreditima bankarskog sektora BiH visok, tako da je neophodno pristupiti rješavanju ovog problema što prije. Naravno, da bi se mogao kreirati model za rješavanje problema nekvalitetnih kredita neophodno je prvo utvrditi faktore koji utiču na njihovu pojavu i rast. Na žalost, u BiH nije sprovedeno mnogo istraživanja pomoću kojih se mogu identifikovati faktori koji utiču na nekvalitetne kredite.

Autori se nadaju da će ovo istraživanje pomoći da se sagledaju makroekonomske faktori koji imaju statistički značajan uticaj na nekvalitetne kredite, kako bi se mogle formulisati mjere za upravljanje kreditnim rizikom u komercijalnim bankama. Na žalost, jedinstven model za upravljanje kreditnim rizikom ne postoji, već je model potrebno prilagoditi konkretnoj banci, odnosno konkretnom bankarskom sistemu.

Zorana Agić, PhD, Svetlana Dušanić Gačić, PhD

Macroeconomic Determinants of Non-Performing Loans in Bosnia and Herzegovina

Banking sector in Bosnia and Herzegovina (BiH) has a very important role so its stability is extremely important. The number of non-performing loans has increased since the global economic crisis, and the stability of banking sector is jeopardized. According to the data of the Central Bank of Bosnia and Herzegovina (CBBH), in the end of 2018 the share of non-performing among all loans was 8.8%, which is pretty high compared to highly developed countries. Such share of non-performing loans is a consequence of slow economic recovery from the effects of global crisis.

In order to manage loan risks, it is important to identify factors affecting occurrence and growth of non-performing loans. Literature written to explain non-performing loans gives precious information about factors that affect them. However, the results of recently conducted researches are various in different countries so we cannot make any conclusions based on these researches.

It is necessary to conduct research for every country in particular. There are no researches, for now, dealing with effects on non-performing loans. Non-performing loans are the loans of which interests or principal is not paid for 90 days at least from the time they arrive or the loans of which obligations by the interest was not paid by that time they are capitalized.

The goal of this research is to identify macroeconomic factors which significantly affect non-performing loans in the banking sector of BiH. In our work we used annual data (from 2006 to 2018) published by the Statistic Agency of BiH and CBBH. We used general-scientific and scientific research because of complexity and specificity of the problem. Adequate usage of these methods allows us to learn about factors which significantly affect non-performing loans, i.e. to predict trends of non-performing loans.

In the research we included five variables. One of them was dependent and the rest of them were independent. The dependent variable is variable which shows the share of non-performing loans in all loans of banking sector.

The independent ones were growth rate of gross domestic product (GDP), unemployment rate, inflation rate measured by the price rate growth and public debt as a part of the real GDP. The data for dependent variable are the data of CBBH as well as the data of public debt rate. The data of GDP rate, unemployment rate, and the inflation rate were given by Statistic Agency of BiH.

The first assumption was that four macroeconomic factors affect occurrence and growth of the rate of non-performing loans in the BiH banking sector. The data used in research were analyzed by correlation and regression analysis. These analyses were conducted in order to determine the relation between analyzed variables, as well as to determine which part of dependent variable could be explained by the independent one.

The results of correlational analysis showed that variable rate of price growth and public debt significantly affect non-performing loans in the BiH banking sector. Regression analysis was carried out in order to determine regression equation. We can eventually use this equation to predict trend of non-performing loans.

The results of regression analysis showed that 87.1% of variability dependent variable can be explained by independent variables. The same results point out that only public debt variable can be used to predict values of non-performing loans while variable rate of the real GDP growth, unemployment rate and the price growth rate are irrelevant in explaining non-performing loans in the BiH banking sector. We constructed the regression equation based on the results of regression analysis.

At the end of correlation and regression analysis it can be concluded that non-performing loans in the BiH banking sector can only be explained by one macroeconomic variable (the public growth rate) which has statistically significant and positive correlation to non-performing loans. It means that the growth of public debt could negatively affect the quality of loan portfolio of the banking sector and this result was also confirmed by recent studies.

On the other hand, the results show that economic activities do not significantly affect non-performing loans. This result was unexpected because economic growth does affect the improvement of loan capability of owner which leads to decrease of non-performing loans. Analysis also showed that unemployment growth rate and inflation rate measured by the price rate growth do not significantly affect non-performing loans. Although these results oppose the expected, they are confirmed by the available literature.

Unfortunately, there is a lack of studies about non-performing loans problem in BiH. We hope that this research will help in perceiving macroeconomic factors which have statistically significant influence on non-performing loans in order to formulate measures for managing loan risks in commercial banks. Moreover, the unique model of managing loan risk does not exist so every single bank or banking sector has to make its own model.

LITERATURA

1. Ahmad, F and Bashir, T. (2013). Explanatory Power of Macroeconomic Variables as Determinants of Non-Performing Loans: Evidence from Pakistan. *World Applied Sciences Journal*, 22, št. 2, str. 243–255.
2. Badar, M. in Javid, A. (2013). Impact of Macroeconomics Forces on Nonperforming Loans: an Empirical Study of Commercial Banks in Pakistan. *Journal of Transaction on Business and Economics*, 10, št. 1, str. 40–48.
3. Beck, R., Jakubik, P. in Piloju, A. (2013). Non-Performing Loans: What Matters in Addition to the Economic Cycle? ECB Working Papers.
4. Boudriga, A., Taktak, N. in Jellouli, S. (2009). Banking supervision and nonperforming loans a cross-country analysis. *Journal of Financial Economic Policy*, 1, št. 4, str. 286–318.
5. CBBiH. (1997). *Zakon o Centralnoj banci Bosne i Hercegovine*. Službeni glasnik BiH.

6. CBBiH. (2011). Odluka o minimalnim standardima za upravljanje kreditnim rizikom i klasifikaciju aktive banaka. Službeni glasnik RS, br. 49/13 i Službene novine Federacije BiH, br. 85/11, 33/12, 110/12, 15/13.
7. Espinoza, R. and Prasad, A. (2010). Nonperforming Loans in the GCC Banking System and their Macroeconomic Effects. IMF Working Paper.
8. European Banking Coordination »Vienna« initiative. (mart 2012). Working Group on NPLs in Central, Eastern and Southern Europe. Pridobljeno s svetovnega spleta: <https://www.imf.org/external/region/eur/pdf/2012/030112.pdf>.
9. Gambera, M. (2000). Simple Forecasts of Bank Loan Quality in the Business Cycle. Emerging Issues Series.
10. Jakubik, P. and Reininger, T. (2013). Determinants of Nonperforming Loans in Central, Eastern and Southeastern Europe. Focus on European Economic Integration, Q3/13, str. 48–66.
11. Jameel, K. (2014). Crucial Factors of Nonperforming loans Evidence from Pakistani Banking Sector. International Journal of Scientific & Engineering Research, 5, št. 7, str. 704–710.
12. Jimenez, G. and Saurina, J. (2006). Credit Cycles, Credit Risk and Prudential Regulation. International Journal of Central Banking, 2, št. 2, str. 65–98.
13. Keeton, W. and Morris, C. (1987). Why Do Banks' Loan Losses Differ. Economic Review.
14. Khemaj, T. and Pasha, S. (2009). The determinants of non-performing loans: an econometric case study of Guyana. Munich Personal RePEc Archive, Paper No. 53128.
15. Klein, N. (2013). Non-Performing Loans in CESEE: Determinants and Impact on Macroeconomic Performance. IMF Working Paper, 72.
16. Louzis, D., Vouldis, A. and Metaxas, V. (2010). Macroeconomic and Bank - Specific Determinants of Non - Performing Loans in Greece: a Comparative Study of Mortgage, Business and Consumer Loan Portfolios. Bank of Greece Working Paper, 118.
17. Madžar, L. and Jovanović, A. (1990). Osnovi teorije razvoja i planiranja. Beograd: Savremena administracija.
18. Makri, V., Tzagkanos, A. and Bellas, A. (2014). Determinants of Non-Performing Loans: The Case of Eurozone. Panoeconomicus, str. 193–206.
19. Messai, A. and Jouini, F. (2013). Micro and Macro Determinants of Non-performing Loans. International Journal of Economics and Financial Issues, 3, št. 4, str. 852–860.
20. Nkusu, M. (2011). Nonperforming Loans and Macrofinancial Vulnerabilities in Advanced Economies. IMF Working Paper, 161.
21. Otašević, D. (2013). Macroeconomic determinants of the quality of banks' loan portfolio in Serbia. Pridobljeno s svetovnega spleta: http://www.nbs.rs/internet/english/90/90_0/2013_27_DO.pdf.
22. Pradhan, R. and Pandey, A. (2016). Bank Specific and Macroeconomics Variables Affecting Non-Performing Loans of Nepalese Commercial Banks. Pridobljeno s svetovnega spleta: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2793495.
23. Ranjan, R. and Dhal, S. (2003). Non-Performing Loans and Terms of Credit of Public Sectors Banks in India: An Empirical assessment. Reserve Bank of India Occasional Papers, 24, št. 3, str. 81–121.
24. Saba, I., Kouser, R. and Azeem, M. (2012). Determinants of Non-Performing Loans: Case of US Banking Sector. The Romanian Economic Journal.
25. Salas, V. and Saurina, J. (2002). Credit Risk in Two Institutional Regimes: Spanish Commercial and Savings Banks. Journal of Financial Services Research, 22, št. 3.
26. Swamy, V. (2012). Impact of macroeconomic and endogenous factors on non performing bank assets. International Journal of Banking and Finance, 9, št. 1, str. 27–47.
27. Škarica, B. (2014). Determinants of non-performing loans in Central and Eastern European countries. Financial Theory and Practice, 38, št. 1, str. 37–59.
28. Tanasković, S. and Jandrić, M. (2017). Problematični krediti: determinante rasta i moguća rješenja. Kvartalni monitor, 39, str. 37–59.

29. Tomak, S. (2013). Determinants of Commercial Banks Lending Behaviour: Evidence from Turkey. *Asian Journal of Empirical Research*, 3, št. 8, str. 933–943.
30. Turan, G., & Koskija, A. (2014). Nonperforming Loans in Albania. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 3, št. 3, str. 491–500.

Dr. Zorana Agić, docentka na Visokoj školi Banja Luka College.

E-naslov: zorana.agic@blc.edu.ba

Dr. Svetlana Dušanić Gačić, vanredni profesor na Visokoj školi Banja Luka College.

Ekonomske izgube doma starejših občanov ob padcih in poškodbah oseb z demenco

Prejeto 26. 8. 2019 / Sprejeto 1. 10. 2019

Kratki znanstveni prispevek

UDK 364-54-053.9:614.8

KLJUČNE BESEDE: ekonomska izguba, padci, poškodbe, preventiva

POVZETEK - Padci in poškodbe so eden pogostejših zdravstvenih zapletov pri stanovalcih domov za ostarele, ki povečujejo obolevnost in smrtnost. Posledica padcev so slabša kakovost življenja pacienta ter njegova podaljšana hospitalizacija, dolgotrajna rehabilitacija in s tem večji stroški zdravljenja. Preprečevanje nastanka padcev in poškodb je bolj humano in cenejše od zdravljenja. Namen naše raziskave je bil ugotoviti vpliv uporabe ščitnikov za kolke pri osebah z demenco na pogostnost padcev in ekonomsko upravičenost njihove rabe. V opazovanje z udeležbo je bilo vključenih 20 pacientov. Od tega je bilo 12 žensk in 8 moških. Povprečna starost v raziskavo vključenih starostnikov je bila 85,2 leti. Srednjo oceno tveganja (število točk med 30 in 40) je imelo 11 pacientov in devet visoko stopnjo tveganja (med 55 in 80 točk). Vsi vključeni starostniki so imeli vodilno diagnozo demenca. V času izvedbe raziskave smo zabeležili padec (zlom reber) in zdrs z vozička brez poškodb. Iz rezultatov lahko sklepamo, da bi dosledna uporaba medicinskega pripomočka, tj. ščitnikov za kolke, pri starostnikih s srednjo in visoko stopnjo tveganja pripomogla k preprečevanju padcev in poškodb. Ugotavljamo, da domovi starejših občanov ne posvečajo dovolj pozornosti preprečevanju nastanka padcev in poškodb pri stanovalcih. Z uporabo ščitnikov za kolke bi nudili bolj humano, kakovostnejšo in cenejšo obliko bivanja in življenja v domu.

Received 26. 8. 2019 / Accepted 1. 10. 2019

Short scientific article

UDC 364-54-053.9:614.8

KEY WORDS: economic loss, falls, injuries, prevention

ABSTRACT - Falls and injuries are one of the more frequent health complications in nursing home residents that increase morbidity and mortality. The consequence of falls is a lower quality of life of patients and their prolonged hospitalization, long-term rehabilitation and thus higher treatment costs. Prevention of falls and injuries is more humane and cheaper than treatment. The purpose of our research was to determine the impact of hip protectors in people with dementia on the frequency of falls and their economic viability. Twenty patients were included in the observation with participation, 12 women and 8 men. The average age of the people involved in the research was 85.2 years. Eleven patients had a median risk score (number of points between 30 and 40) and nine patients were evaluated with high risk score (55-80 points). All included older people had a leading diagnosis of dementia. During the implementation of the research, we recorded a fall (a fracture of ribs) and slip from the wheelchair without any injuries. It can be concluded from the results that a consistent use of the hip protectors would help to prevent falls and injuries in middle- and high-risk older people. We found out that nursing homes do not dedicate enough attention to prevention of falls and injuries in residents, however, in that way they could offer a more humane, better quality and less expensive form of residence and living in the nursing home.

1 Uvod

Prebivalstvo gospodarsko razvitih držav se stara. Zaradi nizke rodnosti in podaljševanja povprečnega pričakovanega trajanja življenja dosega v teh državah delež populacije, stare 65 in več let, že 15 in tudi več odstotkov. Takšni demografski trendi vplivajo na ekonomske in družbene razmere posameznih držav, saj prihaja do občutnih sprememb med aktivno in vzdrževano populacijo, in sicer na škodo prve. To pogojuje

tudi določene ekonomske spremembe in vpliva na možnosti ustvarjanja bruto domačega proizvoda, na kupno moč in standard prebivalstva. Staranje prebivalstva vpliva tudi na zdravstvene potrebe, ki se s starostjo povečujejo. V študiji, opravljeni v Veliki Britaniji (1991), so ugotovili, da potrebujejo osebe nad 65 leti starosti 4-krat več zdravstvenih storitev kot tiste, ki so pod to starostno mejo (Hofmeyer in McCarthy, 2004, v Toth, 2004, str. 736). V statističnih poročilih (OCED Health Data, 2003) so predstavljena podobna razmerja potreb po zdravstvenih storitvah in finančnih sredstvih starejše populacije v ostalih državah (Francija, Nemčija, Japonska, Švedska, Švica ...). Podatkov, kakšno je razmerje potreb po zdravstvenih storitvah starejše populacije v Sloveniji, nimamo. Obstajajo podatki, iz katerih lahko sklepamo, da so potrebe oseb, ki so stare nad 65 let, večje od tistih, ki so mlajše. Na podlagi obstoječih ocen v Sloveniji pomeni povečanje starejše populacije za 1 odstotek realno povečanje potrebnih finančnih sredstev za 1,5 odstotka letno (Toth, 2003).

Medtem ko je v Evropski uniji v letih 1981-1993 umrljivost zaradi poškodb padala, pa je dramatično porasla v državah bivše Sovjetske zveze, zmerno v državah centralne in vzhodne Evrope, v Sloveniji pa je umrljivost zaradi poškodb nekoliko porasla šele po osamosvojitvi, v letih 1991-1994. V zadnjem desetletju v omenjenih državah in v Sloveniji umrljivost zaradi poškodb sicer pada, vendar v naslednjih desetih letih še ne bo padla na raven razvitih državah, saj so stopnje umrljivosti skoraj dvakrat višje kot v državah Evropske unije (Rok Simon in Nadrog, 2006, str. 14). Za leto 2018 Nacionalni inštitut za javno zdravje poroča, da v Sloveniji zaradi poškodb in zastrupitev letno umre okrog 1380 ljudi, od tega je 39 % oseb starejših od 64 let. Pri starih ljudeh nastopi nasilna smrt, to je smrt, pri kateri zunanja energija povzroči poškodbo telesa, ki se konča s smrtjo, najpogosteje zaradi padcev, sledijo samomori in transportne nezgode, pri katerih so najpogostejše žrtve pešci. Starostno specifična stopnja umrljivosti zaradi poškodb raste s starostjo poškodovanca in je višja pri moških kot pri ženskah v vseh starostnih skupinah, razen v starosti nad 95 let. Poleg tega je vsako leto zaradi poškodb sprejetih v bolnišnico okrog 29.400 ljudi, od tega 24 % starejših od 64 let. Tudi starostno specifična stopnja hospitalizacije raste s starostjo poškodovancev, kar je posebej izrazito po 70. letu starosti, glavni vzrok pa so poškodbe zaradi padcev. Moški so 2-3-krat pogosteje hospitalizirani kot ženske v vseh starostih, razen po 75. letu, ko so pogosteje hospitalizirane ženske. Povprečno trajanje hospitalizacije zaradi poškodb je pri poškodovancih, mlajših od 65 let, 5,5 dneva, pri poškodovancih, starejših od 64 let, pa 11,4 dneva. Trajanje hospitalizacije raste s starostjo poškodovancev do 89. leta, potem pa pada. Poškodovane ženske, starejše od 64 let, ostanejo v bolnišnici daljši čas kot moški (NIJZ, 2018).

V Sloveniji so med zunanji vzroki poškodb pri starejših ljudeh padci daleč največji problem, saj so vzrok kar za 44 % smrti in 75 % vseh hospitalizacij zaradi poškodb. Umrljivost zaradi padcev je med mladimi in prebivalci srednjih let nizka, a začne rasti po 66. letu pri moških, pri ženskah nekako 10 let kasneje in z višanjem starosti strmo narašča. Umrljivost zaradi padcev je v vseh starostih višja pri moških kot pri ženskah (NIJZ, 2018).

1.1 Dejavniki tveganja za padce

Biološki vzroki se nanašajo na spol in starost, na stopnjo telesnega, kognitivnega in čustvenega upada in na izraženost kroničnih nenalezljivih bolezni, med katerimi sta v zvezi s padci še posebej pomembni inkontinenca in demenca. Pri obeh spolih verjetnost padcev narašča s starostjo, izraženostjo ene ali več kroničnih nenalezljivih bolezni ter telesnim, fizičnim, kognitivnim in čustvenim nazadovanjem. Ženske padajo pogosteje od moških tudi zato, ker živijo dlje in jih je v skupini, kjer so padci najpogostejši, več kot moških. Najpogostejši geriatrični sindromi so padci, inkontinenca, demenca in drugi. Inkontinenca je skupno ime za več zdravstvenih vzrokov, ki povzročajo uhajanje vode ali blata, večplastna je narava demence, delirija, motenj vida, gibanja in drugih geriatričnih sindromov. Vsak od različnih geriatričnih sindromov je povezan z večjo verjetnostjo padcev, še posebej med bolniki z inkontinenco in demenco ali enim in drugim skupaj (Voljč in sod., 2016).

1.2 Ekonomski vidik padcev in poškodb v starosti

Dom za starejše po Zakonu o socialnem varstvu (1992) zagotavlja nastanitev, prehrano in tehnično oskrbo. Poleg socialne oskrbe zagotavlja v okviru osnovne zdravstvene dejavnosti tudi zdravstveno nego, rehabilitacijo in specialistično dejavnost. Financiranje domov se deli na dva dela. En del prispeva sam starostnik ali svojec, drug del pa zagotavlja Zavod za zdravstveno zavarovanje Slovenije na osnovi vsakoletne sklenjene pogodbe z domom. Višina sredstev je v soodvisnosti s stopnjo zahtevnosti zdravstvenih stanj starostnikov. Priča smo, da se število starostnikov z majhnim obsegom zdravstvenih težav zmanjšuje na račun starostnikov z bolj kompleksnimi zdravstvenimi stanji, število hospitaliziranih starostnikov pa se iz leta v leto povečuje tudi zaradi visoke starosti, poškodb in povečevanja števila oseb z demenco. Z odhodom starostnika v bolnišnico dom izgubi finančna sredstva, namenjena njegovi dolgotrajni oskrbi. Zato vsaka poškodba, ki je povezana z dolgotrajnim okrevanjem, pomembno vpliva na zmanjševanje prihodkov doma zaradi neplačane zdravstvene nege strani Zavoda za zdravstveno zavarovanje Slovenije. Preprečevanje padcev v domovih je nuja zaradi omenjenih ekonomskih posledic. Podatek za Slovenijo iz leta 2010 kaže, da vsako leto nastane približno 16.000 novih poškodb pri ljudeh, starih 50 let, pri ljudeh z osteoporozo pa približno 240.000. Predviden strošek za nove in predhodne zlome znaša okrog 56 milijonov EUR na letni ravni; do leta 2025 se bo strošek povečal za 37 % in bo znašal 77 milijonov EUR (NIJZ, 2016).

Na Finskem in v Avstraliji ocenjujejo povprečni finančni strošek neposrednega zdravstvenega sistema na eno epizodo škode zaradi padca (vključno s tistimi, ki ne potrebujejo hospitalizacije) med starejšimi, ki so stari 65 let in več, med 1.049,00 in 3.611,00 \$. Povprečni stroški hospitalizacije zaradi padca in poškodbe znašajo med 6.646,6 in 17.483,00 \$. Zlom kolka je glavni strošek zdravstvenega bolnišničnega zdravljenja zaradi padca starejših od 65 let in predstavlja 70 odstotkov vseh stroškov hospitalizacij (Carey in Laffoy, 2005, str. 179).

Stroški dolgotrajne oskrbe (stroški nastanitvenih postelj v domu in bolnišnici) so druga najvišja stroškovna komponenta, ki predstavlja od 9,4 do 40,8 % vseh stroškov

zdravstvenega sistema (Hendrie in sod., 2003) starejših nad 65 let. Podatki veljajo za Veliko Britanijo.

V letu 2015 je bilo v Sloveniji malo več kot tri četrtine tekočih izdatkov za zdravstveno varstvo (75,7 %) porabljenih za financiranje storitev kurativnega zdravljenja ter za zdravila in druge medicinske izdelke. Delež izdatkov za oba namena se je v letu 2015 povečal: za storitve kurativnega zdravljenja za 5,8 %, za zdravila in drugo medicinsko blago pa za 2,2 %. Tem izdatkom so po deležu v celotni strukturi tekočih izdatkov za zdravstvo sledili izdatki za storitve dolgotrajne zdravstvene oskrbe; v letu 2015 so znašali 9,9 %. Sicer so izdatki za dolgotrajno oskrbo sestavljeni iz zdravstvenega in socialnega dela (pri čemer izdatki za socialno delo niso del tekočih izdatkov za zdravstvo): izdatki za prvi del so v letu 2015 znašali 327 milijonov EUR (ali za 0,2 % manj kot v letu 2014), izdatki za drugi del pa 162 milijonov EUR (ali za 1,8 % več kot v letu 2014). Skupna nominalna rast izdatkov za dolgotrajno oskrbo je bila tako v letu 2015 0,4-odstotna. V odstotnem deležu BDP je to znašalo 1,27 % (manj kot v prejšnjem letu; predvsem zaradi večje nominalne rasti BDP). V strukturi celotnih tekočih izdatkov za zdravstveno varstvo v letu 2015 so bili izdatki za zdravstvene storitve, opravljene v bolnišnicah ter ustanovah za zdravstveno nego in v domovih, še enkrat višji od izdatkov za storitve, opravljene zunaj bolnišničnih ambulant, ali od izdatkov za zdravila in drugo medicinsko blago: izdatki za storitve, opravljene v bolnišnicah ter ustanovah za zdravstveno nego in v domovih, so znašali 47,8 % od skupnih tekočih izdatkov za zdravstvo, izdatki za storitve, opravljene zunaj bolnišničnih ambulant, pa 22,6 % (SURS, 2016).

Korall in sod. (2018, str. 139) v svoji študiji ugotavljajo, da bi uporaba ščitnikov kolka lahko predstavljala dobro strategijo za zmanjševanje zlomov kolka med starostniki z visokim tveganjem za pojav padca, in sicer z domnevo, da osebje dosledno upošteva protokol namestitve in uporabe ščitnikov za kolke. V drugi študiji Sims - Gould in sod. (2014, str. 690) ugotavljajo, da imajo stanovalci domov in osebje pomsleke glede estetskega videza in udobja pri uporabi ščitnikov kolka.

Cameron in sod. (2003, str. 138) v randomizirani študiji med ženskami s povprečno starostjo 83 let ugotavljajo, da nošenje ščitnikov kolka preprečuje zlome, če se uporabljajo v času pojava padca.

Tabela 1: Tekoči izdatki in viri financiranja zdravstvenega varstva (po namenih) in dolgotrajne oskrbe, Slovenija

	Skupaj	Sektor država	Zasebni sektorji	Skupaj	Sektor država	Zasebni sektorji
	2014			2015		
	1.000 EUR					
Nameni zdravstvenega varstva	3.188.783	2.264.523	924.260	3.295.105	2.362.124	932.981
Storitve kurativnega zdravljenja	1.658.564	1.374.924	283.640	1.754.290	1.460.347	293.943
Storitve rehabilitacije	137.298	46.490	90.808	149.671	57.172	92.499
Storitve dolgotrajne oskrbe (zdravstveni del)	327.984	315.796	12.187	327.282	312.736	14.546
Pomožne zdravstvene storitve	111.446	80.322	31.124	121.410	87.844	33.566
Zdravila in drugo medicinsko blago	723.883	322.761	401.122	739.453	340.483	398.970
Preventiva	97.436	61.149	36.287	87.380	47.857	39.523
Upravljanje zdr. varstva in zavarovanje	132.172	63.079	69.093	115.620	55.686	59.934
Storitve dolgotrajne oskrbe (socialni del)	159.292	40.427	118.865	162.090	43.574	118.516

Vir: https://podatki.nijz.si/pxweb/sl/NIJZ%20podatkovni%20portal/?px_language=s-l&px_db=NIJZ%20podatkovni%20portal&rxid=0599f01b-f0d2-494a-bfb9-7e3110-847629, pridobljeno 10. 5. 2018.

Izdatki za zdravstveno varstvo po vrstah dejavnosti in virih financiranja so leta 2003 v Sloveniji znašali 118.917 EUR. Leta 2015 so se ti izdatki povečali na 222.250 EUR in so višji za 86.667 EUR za domove starejših občanov.

2 Metodologija

2.1 Namen in cilji raziskave

Namen raziskave je bil ugotoviti, ali uporaba ščitnikov za kolke preprečuje padce in posledično poškodbe pri starostnikih, obolenih z demenco.

Cilji raziskave so bili:

- proučiti, kako so ščitniki za kolke uporabni za preprečevanje padcev pri starostnikih, obolenih z demenco,
- raziskati, kako na pojavnost padcev vpliva bolezen demenca,
- preučiti ekonomsko upravičenost financiranja ščitnikov za kolke iz javnih sredstev.

2.2 Raziskovalna vprašanja

Oblikovali smo dve raziskovalni vprašanji:

- Kakšne so razlike med skupinama starostnikov (pacienti s ščitniki za kolke in kontrolna skupina), obolelih z demenco, pri pojavu padcev in poškodb?
- Kakšna je upravičenost financiranja nabave ščitnikov za kolke iz javnih sredstev za starostnike, starejše od 65 let?

2.3 Metode in tehnike zbiranja podatkov

Uporabili smo kvalitativno raziskovanje, in sicer opazovanje z udeležbo. S strukturiranim pristopom opazovanja smo ustvarili realno sliko raziskave. Metoda opazovanja je ena izmed temeljnih znanstvenoraziskovalnih metod, ki se uporablja, kadar želimo opisati, pojasniti vedenje posameznika v določenih situacijah. Naša vloga je bila omejena na opazovalca. Opazovali smo gibanje in vedenje starostnikov ob uporabi ščitnikov za kolke, kar nam omogoča vpogled v realno situacijo oz. dogodka. Opazovali smo predvsem nenadne spremembe v gibanju, ki omogočajo razkriti nevarnost za pojav padca.

Pomagali smo si s predhodno izdelanim načrtom opazovanja, v katerem smo opredelili čas trajanja, vzorec udeležencev in izbrali primeren način zapisovanja in ocenjevanja posameznikovega gibanja, tj. zapisovanje kritičnih dogodkov oz. padcev. Uporabili smo tudi t. i. kontrolni seznam (»ček listo«), s pomočjo katerega smo beležili sledeče parametre: spol, diagnozo, predpisano terapijo, obseg pomoči zdravstvene nege, padce v preteklosti, oceno tveganja in vedenje ob uporabi ščitnikov kolka.

2.4 Opis instrumenta

Kot instrument smo uporabili Morsejevo lestvico, ki nam poda oceno stopnje tveganja za padeč – ta je lahko nizka, srednja in visoka. Ocenjuje dejavnike padcev v preteklosti, spremljajoče sekundarne medicinske diagnoze, uporabo pripomočkov za gibanje, intravenozno terapijo, mobilnost, zgodovino padcev in duševno stanje. Stopnje ogroženosti so rangirane: ni tveganja za padeč (0–24 točk), srednje tveganje za padeč (25–50 točk) in visoko tveganje za padeč (51 in več točk). Beleženje padcev je potekalo na ocenjevalnem obrazcu, ki ga je študent izpolnil ob neželenem dogodku. V obrazec se je vpisovalo sledeče podatke: čas padca, kraj, znaki pred padcem, poškodba, počutje ob nošenju ščitnikov kolkov, vstajanje po padcu in obravnava pri zdravniku. V raziskavo smo vključili starostnike, ki so bili gibljivi in gibljivi s pripomočki.

2.5 Opis vzorca

Raziskovalni vzorec je predstavljala populacija starostnikov v enem izmed slovenskih domov, ki se ukvarja z varstvom starejših, in je zajemal 20 starostnikov od skupno 60 nastanjenih v domu, kar predstavlja 25 % stanovalcev. Svojci so pristali na sodelovanje na podlagi zagotovljene anonimnosti. Zato ne navajamo imena doma in udeležencev. Od tega je bilo v raziskavo vključenih 12 žensk in 8 moških, katerih povprečna starost je bila 85,2 (± 4) leta. Udeleženci raziskave so imeli diagnozo demenca. To je skupina z največjo tveganostjo za padce. Poleg vodilne diagnoze demen-

ca so imeli še spremljajoče sekundarne medicinske diagnoze in geriatrične sindrome: obolenja srca in ožilja (12), pljučna obolenja (2), čas po možganski kapi (2), duševne in vedenjske motnje (2), inkontinenca urina in blata (20). V raziskavo vključeni udeleženci so bili težje pokretni in so potrebovali spremstvo druge osebe (18). Nekateri med njimi so pri gibanju tudi uporabljali pripomoček: eden berglo, dva pohodniške palice, dva hojco in dva invalidski voziček. Nihče med udeleženci ni imel intravenozne terapije. Udeleženci so v preteklem obdobju treh mesecev imeli v poprečju 2 padca. Pri izvedbi raziskave je sodelovalo šest študentov Univerze v Novem mestu, Fakultete za zdravstvene vede.

2.6 Opis zbiranja in obdelava podatkov

Po pridobitvi pisnih in ustnih dovoljenj je potekalo opazovanje v začetku aprila in konec meseca junija 2017. Udeležence v študiji opazovanja smo razdelili v dve skupini. V mesecu aprilu smo spremljali skupino 10 starostnikov, ki so uporabljali ščitnik kolka. V drugem delu poteka študije opazovanja smo spremljali ostalih 10 starostnikov, ki niso uporabljali ščitnikov za kolke in so uvrščeni v srednjo stopnjo tveganja za padce.

Opazovanje je potekalo tako, da smo dve uri na dan spremljali starostnike na voden sprehod, jih opazovali in beležili njihov način hoje, morebitna odstopanja pri hoji in spremembe oziroma ovire, ki bi lahko povzročile padec.

3 Rezultati

V prvem delu rezultatov so podrobneje predstavljeni rezultati opazovanja vedenja pri gibanju skupine starostnikov, ki je uporabljala hlače/ščitnike za kolke. Na ta način smo poskušali odgovoriti na prvo raziskovalno vprašanje: »Kakšne so razlike med skupinama starostnikov (pacienti s ščitniki za kolke in kontrolna skupina), obolenih z demenco, pri pojavu padcev in poškodb?«

V prvo skupino starostnikov, ki so nosili ščitnike za kolke, smo vključili deset pacientov z visoko stopnjo tveganja za padec (dosegli so od 55 do 80 točk). V času raziskave je en pacient umrl. Skupna značilnost prve skupine, ki je nosila hlače/ščitnike za kolke, je bila, da je ($f = 10$) zadovoljivo sprejela nošenje ščitnika za kolke in jim pri hoji ni predstavljal dodatne ovire. Dva pacienta nista bila navdušena nad uporabo hlač/ščitnikov za kolke in sta kazala vznemirjenost. Večina pacientov je potrebovala dodatno oporo pri mobilnosti (bergle, hojco, invalidski voziček, steno itd.). Ugotavljamo, da ni bilo sprememb v sami mobilnosti ob nošenju ščitnika. Hoja pri večini pacientov je hitra, vendar so bili koraki majhni, kratki.

Natančnejši pregled rezultatov pokaže, da prvo pacientko hlače niso motile, ob oblačenju se je čudila novim hlačam, a jih je kasneje sprejela. Posebej je poudarila njihovo toplino. Zaznali smo, da se dotika, tapka boke po oblečenih hlačah/ščitniku kolka. Gospa je bila s hlačami mobilna, hodila je hitro, vendar dezorientirano. Sama je vstala in se usedla. Hodila je ob opori in brez nje.

Druga pacientka se je branila hlač, bila je že dezorientirana. Ob oblačenju se je razjezila in postala nemirna. Kasneje je na njih pozabila, s hlačami je samostojno izvajala stabilno hojo, ni bilo opaziti

sprememb pri hoji. Opazovanje je pokazalo, da se je samostojno usedla in vstala, poiskala je oporo pri hoji in jo samostojno tudi našla.

Pri tretjem pacientu smo ugotovili dobro počutje, hlače ga niso motile, večino časa po sprehodu pa je počival. Analiza mobilnost s hlačami je pokazala, da je bila hoja nespremenjena, da pa je pri hoji potreboval oporo zaradi pomanjkanja občutka varnosti. Pomagal si je z invalidskim vozičkom, da ni zdrsnil kljub nošenju primerne obutve.

Opazovanje vedenja četrtega pacienta je pokazalo, da se je počutil dobro in je bil z nošenjem hlač/ščitnikov zadovoljen, bil je miren in vodljiv. Med nošenjem ščitnika ni spremenil mobilnosti. Pacient je med opazovanjem uporabljal oporna sredstva na steni in delal majhne/kratke korake in bil razmeroma trden pri svoji hoji. Ob nošenju zaščitnih hlačk/ščitnika nismo ugotovili opaznih sprememb.

Pri peti pacientki smo zaznali dobro počutje, popolno neorientiranost, hlače/ščitnik je niso motile. Zelo hitro je hodila, veliko je bila na nogah in se sprehajala okrog s pomočjo dveh pohodniških palic. Sprememb v gibanju z uporabo ščitnika nismo opazili.

Šesta pacientka se hlač ni branila, sprejela jih je, sčasoma nanje povsem pozabila. Med pogovorom in pri spremljanju pri hoji je postala vidno vznemirjena in razburjena. Ugotovili smo razmeroma dobro mobilnost s hlačami/ščitnikom, opazili pa smo slabšo razgibanost. Hodila je s kratkimi koraki s pomočjo druge osebe (vodena hoja). Med hojo je vedno iskala dodatna oporna sredstva, običajno je uporabljala tudi ograjo. Pomembnih sprememb pri stabilnosti ob uporabi zaščitnih hlač nismo opazili.

Pri opazovanju sedme pacientke smo ugotovili, da gospa sprejme hlače, vendar pri oblačenju postane vznemirjena, potem pozabi nanje. Pri hoji je imela v nogah bolečine, hodila je s pomočjo hojce in je delala počasne korake, vstajala in posedala se je ob opori. Sprememb pri hoji s hlačami/ščitniki nismo opazili. Pri daljši hoji smo opazili, da hlačam namenja preveč pozornosti (gleda in se dotika svojih bokov) in ni osredotočena na hojo. Hojo s hlačami je opisala kot pijano hojo in navedla, da že dolgo ni tako slabo hodila.

Osma pacientka je hlače v začetku zavračala in se jih branila obleči, vendar jih ob naši vztrajnosti nazadnje obleče, čeprav vidno razburjena in jezna. Pri hoji je bila samostojna in suverena, tudi s hlačami/ščitnikom. Opornih sredstev ni iskala, razen ob časovno daljši hoji. Samostojno je vstajala in se posedala. Pri hoji z zaščitnimi hlačami/ščitnikom nismo opazili nobenih sprememb.

Pri devetem pacientu smo ugotovili dobro sprejemanje hlač. Po več kratkih sprehodih je izrazil veliko zadovoljstvo. Hodil je s kratkimi, a hitrimi koraki. Pri hoji ni uporabljal opore, hodil je samostojno. Spremembe obnašanja pri uporabi hlač/ščitnika ni bilo opaziti, razen navdušenja gospoda nad novimi »spodnjicami«. Deseti pacient se je počutil dobro, zelo je bil navdušen nad hlačami, z veseljem jih je sprejel. Težav pri hoji ob uporabi ščitnika za kolke nismo opazili.

Med izvajanjem raziskave je ena pacientka obležala (nepomična) in en pacient je umrl. V času izvedbe raziskave smo zabeležili en padec: zlom reber in zdrs z vozička brez poškodb. Pri opazovanju smo ugotovili, da je pri dogodku (zlom reber in zdrs z vozička) ščitnik kolkov zmanjšal togost kontaktnega območja stegenice in na ta način absorbiral energijo tako, da je ustvaril zaščitni most, ki je energijo porazdelil na okoliška mehkejša tkiva stran od kolka tako, da ni prišlo do zloma.

V drugem delu so predstavljeni rezultati opazovanja vedenja pri gibanju skupine starostnikov, ki ni uporabljala hlač/ščitnikov za kolke. Opazovali smo paciente, ki smo jih opredelili s srednjo stopnjo tveganja za padec in so dosegli od 30 do 40 točk. Ugotovili smo, da v drugi oziroma kontrolni skupini nihče od opazovanih pacientov ni utrpel nobene poškodbe. Opazovalci so dokumentirali, da so bili v tej skupini pacienti večinoma samostojni pri hoji, vendar je bila hoja negotova, upočasnjena in imeli so težave z ravnotežjem. Poleg tega so opazovalci ugotovili, da je vodenje, spremljanje in nadzorovanje zaradi osnovne diagnoze demenca obvezno in potrebno. V času raziskave je v tej skupini en pacient obležal zaradi poslabšanja drugih organskih sistemov (dekompencija srca in ledvic). Primerjava med skupinama je pokazala, da je v prvi skupini pacientov prišlo do nezgode (zloma reber in zdrsa z invalidskega vozička), v drugi oziroma kontrolni skupini pa nezgode ni doživel nihče. V prvo skupino, ki je nosila ščitnike za kolke, smo vključili paciente z visoko stopnjo tveganja za padec, zato so tudi temu primerni rezultati oz. je prišlo do zloma reber in zdrsa z vozička. Druga skupina je bila uvrščena v srednjo stopnjo tveganja za padec, tako da so izidi brez poškodb bili pričakovani.

Odgovor na drugo raziskovalno vprašanje (»Kakšna je upravičenost financiranja nabave ščitnikov za kolke iz javnih sredstev za starostnike, starejše od 65 let?«) kaže, da obstaja potreba po nabavi tovrstnih hlač, vendar je velika težava financiranja njihove nabave. Eden izmed svojcev pacientov prve skupine je izrazil potrebo po nabavi tovrstnih pripomočkov. Bil je zadovoljen, da ščitnik nudi dodatno varnost pred poškodbami, hkrati pa je menil, da bi bila nabava pripomočka tudi ekonomsko upravičena. Ostali svojci so bili bolj zadržani, saj je oskrbnina za paciente z demenco zelo visoka in se pokriva iz finančnih virov bodisi samega pacienta, če ima dovolj visoko pokojnino, ali doplačila družinskih članov (v povprečju 1.000,00 EUR na mesec). Kljub nizki nabavni ceni ščitnikov za kolke bi preveč obremenili družinski proračun. Če bi se domovi odločili za nakup ščitnikov za kolke, bi ravno tako imeli finančno izgubo. Namreč Zakon o socialnem varstvu ima v Pravilniku za oblikovanje cen socialnovarstvenih storitev (2012) v 24. členu opredeljeno metodologijo oblikovanja cen storitev na dan institucionalnega varstva za štiri kategorije oskrbe, ki jo plača posameznik ali družinski člani. V četrto kategorijo oskrbe so umeščene odrasle osebe z zahtevnejšimi dolgotrajnimi težavami v duševnem zdravju, ki zaradi starostne demence ali sorodnih stanj potrebujejo delno ali popolno osebno pomoč in nadzor (oskrba dementnih oseb). Neustrezno opredeljena Merila za razvrščanje starostnikov po zahtevnosti zdravstvene nege in oskrbe so glede na obseg in vsebino dela pripravljena ločeno, tako se demenco uvršča v socialno kategorijo kljub potrebam po intenzivni zdravstveni negi (Leskovic, 2009).

4 Razprava

V opravljeni raziskavi med starostniki, obolelimi z boleznijo demenca, smo ugotovili, da nošenje ščitnikov za kolke lahko prepreči zlom kolka pri pacientih z visokim tveganjem za padec – mednje sodijo osebe z demenco v napredovani fazi bolezni. V trimesečni opazovalni študiji nihče med vključenimi v raziskavo ni utrpel zloma kolka. Prišlo je do enega padca – zloma reber in zdrsa z vozička brez poškodb. V več randomiziranih raziskavah o uporabi ščitnikov za kolke avtorji ugotavljajo, da so bili ti uporabni za zaščito pacientov pri zmanjševanju zlomov, in sicer pri starejših ljudeh z visokim tveganjem (Parker in sod., 2003). Študija uporabe ščitnikov kolka ni pokazala nobene koristi pri starejših ljudeh z nizko stopnjo tveganja za padce. Vendar pa omejitve njihove uporabe, vključno s pomanjkanjem primerjave med različnimi modeli in slabim upoštevanjem navodil za njihovo uporabo, preprečujejo optimalno in dosledno uporabo v praksi. Za širše priporočilo glede uporabe ščitnikov za kolke je potrebno izvesti še več raziskav na tem področju.

Pri bolnikih s kognitivnimi motnjami in demenco je tveganje za padce večje zaradi več intrinzičnih in zunanjih dejavnikov, vključno s pastoralno in nevrokardiovaskularno nestabilnostjo, uporabo zdravil in vrsto demence. Nekaj študij multifaktorskih intervencij za preprečevanje padcev te populacije ni pokazalo zmanjšanja padcev (Jensen in sod., 2003; Shaw in sod., 2003). Avtorji kot vzrok za padce navajajo pomanjkanje spomina in nezmožnost dementnih oseb, da se naučijo in zapomnijo novih informacij. Menijo, da je potrebno še več študij, da bi ugotovili uporabnost večfaktorskih intervencij za to ranljivo in zahtevno prebivalstvo.

Udeleženci raziskave so bili pri ocenjevanju tveganja za padec ocenjeni z visoko in srednjo stopnjo tveganja za padec. Razvrstitev pomeni, da so udeleženci obremenjeni s kognitivnimi motnjami in ostalimi zdravstvenimi težavami, v zelo slabi fizični kondiciji, imajo opredeljeno diagnozo demenca in prisotne druge geriatrične sindrome. Poudarimo naj, da poleg uporabe ščitnikov za kolke zagotovo lahko zagotavljajo dodatno neposredno varnost zaposleni, če bi kadrovski normativi bili načrtovani skladno s potrebami po zdravstveni negi in oskrbi. To lahko pojasnimo z dejstvom, da v drugi skupini starostnikov, obolelih z demenco, ki so bili ocenjeni s srednjo stopnjo tveganja za pojav padca, nihče ni utrpel škode oz. padca. To pripisujemo dejstvu, da so jih neposredno vodili in spremljali študenti opazovalci. Pomen neposrednega nadzora lahko podkrepimo z ugotovitvijo, da so udeleženci v preteklem obdobju bili poškodovani in zdravljeni zaradi zlomov kolka (Letno poročilo doma, 2016).

Če bi domovi za starejše kupili ščitnike za kolke kot ukrep za preprečevanje padcev in poškodb, bi imeli finančno izgubo. Zaradi prisotnosti ostalih geriatričnih sindromov pri osebah z demenco (inkontinenca urina in fecesa) bi potrebovali minimalno dva do tri pare ščitnikov za kolke. Tak finančni izdatek za nabavo ščitnikov za kolke bi domu porušil ekonomsko ravnotežje med prihodki in odhodki, kar bi vplivalo na zmanjševanje vseh finančnih sredstev, ki so namenjena za zdravstveno nego in rehabilitacijo v domskem varstvu. Glede na dejstvo, da delež oseb z demenco narašča, bi bilo smiselno, da bi Zavod za zdravstveno zavarovanje Slovenije (ZZZS) prevzel

stroške nabave pripomočka, ki je cenovno sprejemljiv, saj ščitnik za kolke stane okrog 70,00 EUR. ZZZS bi prihranil veliko finančnih sredstev na račun dolgotrajnih hospitalizacij, stroškov zdravljenja, operativnih posegov itd. Carey in Laffoy (2005, str. 179) ocenjujeta za Irsko prihranek v višini 6.646,6–17.483 \$, kolikor znaša strošek zdravstvenega bolnišničnega zdravljenja zaradi padca starejših od 65 let. Trenutno v domovih starejših občanov v Sloveniji biva v povprečju 40 % starostnikov z že diagnosticirano boleznijo demenca (Skupnost socialnih zavodov, 2017). Zlom kolka zaradi padca starostnikov, starejših od 65 let, je glavni strošek zdravstvenega bolnišničnega zdravljenja in predstavlja 70 odstotkov vseh stroškov hospitalizacije (Carey in Laffoy, 2005, str. 181).

Raziskava ima določene omejitve. Zaradi omejenega vzorca rezultatov ne smemo posploševati. Torej se rezultati uporabe ščitnikov za kolke nanašajo samo na neimenovani dom in ne na vse slovenske domove. Zato bi morale nadaljnje raziskave vključiti v raziskavo več domov, da bi dobili bolj uporabne rezultate, ki bi jih lahko posplošili.

5 Zaključek

Izvedena raziskava se je osredotočila na preprečevanje padcev in zlomov kolka pri osebah, ki so obbolele z demenco in so nastanjene v enem od domov za varstvo oseb z demenco. Rezultati kažejo, da v trimesečni študiji opazovanja nihče ni utrpel zloma kolka. Ugotovitve nakazujejo, da bi lahko z minimalnimi javnimi finančnimi sredstvi, s pravilnim kadrovanjem zaposlenih pri delu z obolnimi z demenco in ustreznim načinom financiranja zdravstvenih storitev omilili oz. zmanjšali pojav padcev. Zavedati se moramo, da so padci starostnikov, ki živijo v domovih starejših občanov, velik ekonomsko-zdravstveni problem, saj so zelo pomemben geriatrični sindrom in glavni vir obolevnosti in umrljivosti. Ponudniki osnovnih zdravstvenih in socialnih storitev so ustanovljeni, da zagotavljajo sistematično in temeljito oceno vseh starejših odraslih glede nevarnosti padcev. To bi morale vključevati letni pregled za padce z oceno preddispozicijskih in situacijskih dejavnikov tveganja skupaj z zgodovino, fizičnim izpitom in, če je mogoče, oceno varnosti na domu. Ponudniki osnovnih zdravstvenih storitev se morajo sklicevati tudi na druge zdravstvene delavce, kot so oftalmologi, optometri, fizioterapevti, poklicni terapevti, socialni delavci in medicinske sestre, da jim pomagajo pri ocenjevanju dejavnikov tveganja ter pri koordinaciji in opravljanju optimalno prilagojenih posegov pri svojih pacientih.

Ljiljana Leskovic, PhD

Economic Losses of the Nursing Home in Case of Falls and Injuries of People with Dementia

Falls and injuries are one of the most common health complications in nursing home residents that increase morbidity and mortality. The consequence of falls is a lower quality of life for patients, including their prolonged hospitalization, long-term rehabilitation and thus higher treatment costs. Prevention of falls and injuries is more humane and cheaper than treatment. The population of economically developed countries is aging. Due to low birth rates and an increase in the average life expectancy in these countries, the proportion of the population aged 65 and over is already 15% and above. Such demographic trends affect the economic and social conditions of individual countries, as there are significant changes between the active and dependent population, to the detriment of the former. This also conditions certain economic changes and affects the potential for generating gross domestic product, the purchasing power and the population's standard. Population aging also affects health needs, which increase with age.

A study done in the UK (1991) found that people over 65 need 4 times more healthcare services than people below that age (Hofmeyer and McCarthy, 2004 in: Toth 2004, p.736). Statistical reports (OCED Health Data, 2003) present similar relationships among other countries (France, Germany, Japan, Sweden, Switzerland, etc.) regarding the needs of healthcare services and the financial resources of the older population. The data on the ratio of the older population's needs for healthcare services in Slovenia are not available. There is, however, evidence from which we can conclude that the needs of people over 65 are greater than the needs of those who are younger. Based on the existing estimates in Slovenia, approximately 1380 people die annually due to injuries and poisonings, 39% of whom are over 64 years of age. In the older people, violent death occurs, that is, death in which external energy causes damage to the body that results in death, most often because of falls, followed by suicide and then transport accidents, with pedestrians as the most frequent victims. Age-specific injury mortality rates increase with the age of the injured person and are higher in men than in women in all age groups except in the age higher than 95 years. In addition, about 29,400 people are admitted to hospital each year due to injuries, 24% of whom are older than 64. The age-specific rate of hospitalization also increases with the age of the injured, which is particularly pronounced after the age of 70, the main cause being injuries due to falls. Men are hospitalized 2-3 times more often than women of all ages, except after 75 years, when women are hospitalized more often. The average duration of hospitalization due to injuries is 5.5 days for those under the age of 65 and 11.4 days for those over the age of 64. The duration of hospitalization increases with the age of the injured until they reach the age of 89, and then starts to fall. Injured women over the age of 64 stay in hospital longer than men (NIJZ, 2018). Risk factors for falls may be biological, related to gender and age, to the degree of physical, cogni-

tive and emotional decline and to the severity of chronic non-communicable diseases, of which incontinence and dementia are particularly relevant in terms of falls. In both genders, the likelihood of falls increases with age, with the incidence of one or more chronic non-communicable diseases, and with physical, cognitive and emotional decline. Women fall more often than men also because they live longer and because in the group of the oldest, where falls are most common, the number of women prevails. The most common geriatric syndromes are falls, incontinence, dementia and others. Incontinence is a common name for several health causes that cause water or stool leakage; the multifaceted nature of dementia, delirium, visual disturbances, movement and other geriatric syndromes. Each of the different geriatric syndromes is associated with a higher likelihood of falls, especially between patients with incontinence and dementia or both together (Voljč et al., 2016). According to the Social Security Act, a nursing home provides housing, food and technical care. In addition to social care, in the scope of basic healthcare activities it provides: nursing care, rehabilitation and specialist activity. Nursing home financing is divided into two parts. One part is contributed by the residents or their relatives, the other part is provided by the Health Insurance Institute of Slovenia on the basis of an annual contract with the home. The amount of funds depends on the level of complexity of the residents' health conditions. We have witnessed that the number of older people with minor health problems is decreasing due to more complex medical conditions, which leads to an increase in the number of older people; as a result, the number of hospitalized older people is increasing year by year due to the high age (longevity), injuries and the increase in the number of people with dementia. When a resident goes to hospital, the nursing home loses financial resources intended for long-term care. Therefore, any injury associated with long-term recovery has a significant impact on reduction of the nursing home's income due to unpaid health care by the Health Insurance Institute of Slovenia. Preventing falls in nursing homes is a necessity because of the aforementioned economic consequences. Data for Slovenia from 2010 show that approximately 16,000 new injuries occur every year to people aged 50 and 590,000 to people with osteoporosis. For new and previous fractures, the foreseen economic burden is EUR 56 million annually; by 2025 the burden will increase by 37% to EUR 77 million (SURs, 2016). In Finland and Australia, the average financial cost of a direct health system per episode of fall injury (including those not requiring hospitalization) among people aged 65 and older is estimated to be between \$ 1,049 and \$ 3,611. The average cost of hospitalization for a fall and injury is between \$ 6,646.6 and \$ 17,483. Hip fracture is the main reason for the cost of inpatient medical treatment, which is dependent on a fall of people aged 65 and older, accounting for 70 percent of all hospitalized costs (Carey and Laffoy, 2005, p. 179).

The research sample consisted of the population of older people in one of the Slovenian nursing homes, which included 20 residents, out of a total of 60 residents in the home, representing 25%. The relatives agreed to cooperate on the basis of anonymity. Therefore, we do not name the nursing home nor the participants. Of these, 12 women and 8 men were included in the research, with an average age (85.2 ± 4) years. The participants were diagnosed with dementia, representing the most vulnerable group

for falls. In addition to the leading diagnosis of dementia, they also had secondary medical diagnoses and geriatric syndromes: cardiovascular diseases (12), pulmonary diseases (2), condition after a stroke (2), mental and behavioural disorders (2), as well as urinary and faecal incontinence (20). All participants of the research had mobility disorders and needed another person's escort. 18 of them also used a mobility aid: one was using crutches, two hiking poles, two a walking frame and two were using a wheelchair. None of the participants had intravenous therapy. Participants experienced an average of 1.5 ± 2 falls over the past three months. The first part of the results presents the findings of observing the movement behaviour of a group of elderly using pants / hip protectors in more detail. In this way we tried to answer the first research question: What are the differences between the groups (patients with hip protectors and control group) in the occurrence of falls and injuries in patients with dementia?

We included ten patients with high risk of falls, who scored between 55 and 80 points, in the first hip protection group. One patient died during the time of the research. A common feature of the first group that wore pants / hip protectors was that most patients satisfactorily accepted the wearing of hip protectors, since they did not pose an additional barrier to walking. Two patients were not impressed with the use of pants / hip protectors and displayed excitement. Most patients needed additional mobility aid (crutches, a walking frame, a wheelchair, walls, etc.). We find that there was no change in mobility itself when wearing the hip protectors. Walking was fast in most patients, but the steps were small and short.

A closer overview of the results shows that the first patient was not disturbed by the pants; she was amazed at the new pants while wearing them at first, but later accepted them. She emphasized their warmth. We found her touching, tapping her hips on her worn trousers / hip protectors. The lady was mobile with her pants on, walking fast but disoriented. She got up and sat down by herself. She walked with and without support.

Another patient was reluctant towards wearing pants, she was disoriented. When she got dressed, she became angry and restless. Later, she forgot about having the pants on, and performed independent stable walking with pants, no changes in walking were observed. Observation showed that she got up and sat down by herself, searching for a walking support and found it on her own.

The third patient was found in a good condition, he was talkative and not disturbed by the pants, but most of the time after the walk he had to rest. The analysis of mobility with pants showed that walking was unchanged, although he needed support when walking because of a lack of the sense of security. He helped himself with a wheelchair so that he did not slip despite wearing proper footwear.

Observation of the fourth patient's behaviour showed that he was feeling well and was satisfied, calm and manageable by wearing pants / hip protectors. Wearing the protectors did not change mobility. During observation, the patient used braces on the wall and took small / short steps and was relatively confident in his walking. No noticeable changes were observed when wearing protective pants / hip protectors.

We felt well-being in the fifth patient, complete disorientation, and her pants / hip protectors did not disturb her. She walked very fast, was on her feet a lot and was walking around using two hiking poles. Changes in movement using the hip protectors were not observed.

The sixth patient did not object to her pants, she accepted them and eventually completely forgot about them. She became visibly upset and agitated while talking and walking. We found relatively good mobility with pants / hip protectors, but we noticed less flexibility. She walked with short steps with help (guided walking). She constantly looked for additional support while walking, and usually used a fence. No significant changes in stability were observed with the use of protective pants.

Observing the seventh patient, we found out that she accepted her pants, but became upset when being dressed, even though she soon forgot about them. When walking, she had pain in her legs, walked with the help of a walking frame, and took slow steps, getting up and sitting down at a support. There were no changes in walking by wearing pants / hip protectors. When walking longer, we noticed that she was paying too much attention to the hip protectors (looking and touching her hips) and was not focused on walking. She described walking with pants as a drunken »I haven't walked so badly in a while« walk.

The eighth patient initially refused to wear the pants and objected to being dressed, but due to our persistence she eventually put them on, though visibly upset and angry. When walking she was independent and sovereign, even with pants / hip protectors. She did not look for any support, except for a long walk. She stood up on her own and sat down. There were no changes in walking when wearing pants / hip protectors.

The ninth patient showed good pants acceptance. After several short walks, he expressed great satisfaction, walking with short but quick steps. When walking he did not use a support, he walked independently. There was no change in the behaviour except for the enthusiasm of the patient for the new »underwear«. The tenth patient was feeling well, he was very excited about the pants, even happy to wear them. We did not notice any difficulty walking while using the hip protectors.

The second part of the results presents the findings of observing the movement behaviour of a group of residents without the use of pants / hip protectors due to the deterioration of other organ systems (heart and kidney decompensation). In the second group, we observed patients classified as having a medium risk of fall, who scored between 30 and 40 points and did not use pants / hip protectors. We found out that none of the observed patients in the second or control group suffered any injuries. Observers noted that, in this group, patients were mostly independent in walking, but walking was insecure, slow, and they had balance problems. In addition, observers have established that guiding, monitoring and control are mandatory and necessary due to the basic diagnosis of dementia. At the time of the research, one patient in this group became immobile. Comparison between the groups showed that in the first group of patients there was an adverse event (fracture of ribs) and slipping from the wheelchair unlike the second or control group where no one experienced an injury episode. We included patients with high risk of falling into the first hip protection gro-

up so that the results were appropriate - the appearance of one rib fracture and slip from the wheelchair. The second group was classified as having a medium risk of falls, therefore outcomes without injuries were expected.

Answer to the second research question - What is the eligibility for financing the purchase of hip protectors from public funds for older people over the age of 65? - indicates that there is a need to purchase such protectors, but the major problem is financing their procurement. One of the relatives in the first group of patients expressed the need to purchase the hip protectors, expressing his satisfaction that the protectors provide additional security against injuries and that the purchase of the medical aid would also be economically justified. Other relatives were more reticent as the care expenses for patients with dementia are very high and are covered by the financial resources of either patients themselves if they have sufficiently high pensions or by co-payments of family members (on average EUR 1,000.00 per month). Despite the low cost of hip protectors, they would put too much strain on family budgets. If nursing homes chose to buy hip protectors, they would also suffer a financial loss. Namely, the Social Security Act stipulates a methodology for pricing services on the day of institutional care for four categories of care paid by an individual or family members in Article 24 of the Rules on Pricing Social Security Services (2012). The fourth category of care includes adults with more complex long-term mental health problems who, due to age-related dementia or similar conditions, require partial or complete personal assistance and supervision (dementia care). Inadequately defined Criteria for classifying older people by the complexity of nursing and social care are prepared separately for the scope and content of work, therefore dementia is classified in the social category, despite the need for intensive nursing care (Leskovic, 2009, p. 452).

The conducted research focused on the prevention of falls and hip fractures in people with dementia residing in one of the nursing care homes for people with dementia. The results show that no one suffered a hip fracture in the three-month observation period of the research. The findings suggest that with minimal public funding, with the proper staffing of employees who work with people with dementia, and with the appropriate methodology for financing healthcare services, the occurrence of falls could be mitigated or reduced.

LITERATURA

1. Cameron, I. D. (2003). A randomised trial of hip protector use by frail older women living in their own homes. *Injury Prevention*, 9, str. 138–141.
2. Carey, D. and Laffoy, M. (2005). Hospitalisation due to falls in older persons. *Ir Med J*, 98, št. 6, str. 179–181.
3. Hendrie, D. in sod. (2003). *Injury in Western Australia: The Health System Cost of Falls in Older Adults in Western Australia*. Perth: Western.
4. Hofmeyer, U. K. in sod. (1994). *Financing health care*. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers.
5. Jensen, J. (2003). Fall and injury prevention in residential care-effects in residents with higher and lower levels of cognition. *J Am Geriatr Soc.*, 51, št. 5, str. 627–635.

6. Korall, A. M. B. in sod. (2018). Determinants of staff commitment to hip protectors in long-term care: A cross-sectional survey. *Int J Nurs Stud.*, 82, str. 139–148.
7. Laing, S. and Robinovitch, S. N. (2008). The force attenuation provided by hip protectors depends on impact velocity, pelvic size, and soft tissue stiffness. *ASME Journal of Biomechanical Engineering*.
8. Leskovic, L. (2009). Zdravstvena nega in oskrba v domovih za starejše občane. V: Pregelj, P. in Kobentar, R. (ur.). *Zdravstvena nega in zdravljenje motenj v duševnem zdravju*. Ljubljana: Psihiatrična klinika Ljubljana, str. 452–455.
9. Letno poročilo doma (2016).
10. Morsejeva lestvica (2018). Pridobljeno dne 16. 5. 2019 s svetovnega spleta: <http://www.sacramento.networkofcare.org/library/morse%20fall%20scale.pdf>.
11. Nacionalni inštitut za javno zdravje. Pridobljeno dne 16. 5. 2019 s svetovnega spleta: https://www.nijz.si/sites/www.nijz.si/files/uploaded/letno_porocilo_2016.pdf.
12. Nacionalni inštitut za javno zdravje. Pridobljeno dne 10. 5. 2019 s svetovnega spleta: https://podatki.nijz.si/pxweb/sl/NIJZ%20podatkovni%20portal/?px_language=sl&px_db=NIJZ%20podatkovni%20portal&rxid=0599f01b-f0d2-494a-bfb9-7e3110847629.
13. OECD Health Data (2003). Credes, Paris.
14. Parker, M. in sod. (2003). *Hip Protectors for Preventing Hip Fractures in the Elderly*. Chichester: John Wiley and Sons.
15. Pravilnik o oblikovanju cen socialno varstvenih storitev (2012). Pridobljeno dne 16. 5. 2019 s svetovnega spleta: <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2012-01-0243?sop=2012-01-0243>.
16. Rok Simon, M. (2006). *Poškodbe starejših ljudi zaradi padcev v Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja.
17. Shaw, F. E. in sod. (2003). Multifactorial intervention after a fall in older people with cognitive impairment and dementia presenting to the accident and emergency department: randomised controlled trial. *BMJ*, 29, št. 326 (7391), str. 699.
18. Sims - Gould, J. in sod. (2014). Autonomy, choice, patient-centered care, and hip protectors: the experience of residents and staff in long-term care. *J Appl Gerontol.*; 33, št. 6, str. 690–709.
19. Statistični urad (2016). Pridobljeno dne 16. 5. 2019 s svetovnega spleta: <https://www.stat.si/StatWeb/Field/Index/10>.
20. Toth, M. (2004). Koriščenje zdravstvenih storitev po življenjskih obdobjih, zlasti po 65. letu starosti. *Zdrav vestn*, 73, str. 731–735.
21. Toth, M. in sod. (2003). *Zdravje, zdravstveno varstvo, zdravstveno zavarovanje*. Ljubljana: Knjižnica ZZZS.
22. Voljč in sod. (2016). *Javno-zdravstveni pomen padcev med starejšimi in preventivne usmeritve*. Analitsko poročilo DP4 projekta AHA.SI.

Menedžment v izobraževanju – utemeljitve, priložnosti in tveganja

Prejeto 6. 8. 2019 / Sprejeto 26. 9. 2019

Znanstveni prispevek

UDK 378:005+658

KLJUČNE BESEDE: menedžment v izobraževanju, izobraževalni proces, visoko šolstvo, akademsko podjetništvo

POVZETEK – Cilj prispevka je preučiti posledice uvajanja menedžmenta in akademskoga podjetništva v visoko šolstvo. K procesu aktualizacije menedžmenta v izobraževanju pristopamo kritično in analitično. Prva naloga uključuje analizo sodobnih društvenih procesov, ki upravičujuju uvedbu menedžerskega koncepta izobraževanja, procesa, ki ga pogojujujuju tudi proces globalizacije, narašćajujoća potreba po visokom šolstvu ter spremembe načina financiranja visokega šolstva, ki vodjuju v aktualizaciju nastanka akademskoga podjetništva. Druga naloga uključuje pogled na priložnosti, ki se pojavljajuju kot posledica aktualizacije menedžmenta v izobraževanju, v okviru katerega se izvajujuju tudi kurikularne reforme, posledično se uvajujuju predmeti podjetništva in tako vedno bolj posodabljuju akademsko podjetništvo. Upošćevati pa je potrebno tudi nekatera tveganja, povezana z uvajanjem menedžmenta v izobraževalni proces: (1) zaskrbljenost zaradi vse većje tržne naravnosti, ki negativno vpliva na notranju avtonomiju visokošolskih zavodov, (2) vloga visokošolskih zavodov kot društvenih kritikov se zmanjšuje. Tudi pri akademskem podjetništvu je potrebno nameniti pozornost preprećevanju prekoraćivne pooblastil, ki bi omejevala akademsko svobodu in znanstveni ugled v imenu dobićka, kratkoroćnega komercialnoga izkorišćanja novoga znanja in tržne trajnosti.

Received 6. 8. 2019 / Accepted 26. 9. 2019

Scientific article

UDC 378:005+658

KEY WORDS: management in education, education process, higher education, risks, academic entrepreneurship

ABSTRACT – The aim of this paper is to examine the implications of introduction of management and academic entrepreneurship into higher education. Our approach to the process of actualizing education management is analytical and critical. The first task implies the analysis of contemporary social processes which justify the introduction of a managerial concept of education, a process which is shaped by the process of globalization, a growing need for higher education, and changes in the way of financing higher education. The second task includes considerations which emerge as an implication of the actualization of management in education, within which curricular reforms are being implemented, as well as the subjects of entrepreneurial education, thus increasing the chances for interdisciplinary research on this subject. However, it is also necessary to pay attention to certain risks that should be considered when it comes to introduction of management in the process of education: (1) the concern due to the growing market orientation which negatively affects the internal autonomy of higher education institutions, (2) reduction of the role of higher-education institutions as critics of society. Additionally, when it comes to academic entrepreneurship, attention should be focused on preventing the violation of academic freedom and scientific reputation in the name of profit, short-term commercial use of new knowledge and commercial sustainability.

1 Uvod

Kao odgovor na izazove u društvu sve su brojnije i promene u akademskoj zajednici i akademskoj profesiji. Razlog za to nalazi se u činjenici što se posednjih nekoliko decenija, ne samo u javnosti i naućnim krugovima, već sve više i među politićkim i ekonomskim elitama uoćava velik interes za visoko obrazovanje. U tom kontekstu, u

radu pažnju usmeravamo na implikacije menadžmenta na visokoškolsko obrazovanje koje sve više dobija na značaju između ostalog i kao posledica povećane interakcije institucija visokoškolskog obrazovanja i spoljašnjih zajednica. Snažno naglašena korporativna misija univerziteta, kako navode Čulum i Ledić (2011) fokusiraju raspravu na sledeća pitanja: koga i za koga i/ili za šta obrazovati, šta, za koga i sa kojom svrhom istraživati, kao i kome u zajednici i društvu i s kojom svrhom dati u službu svoje značajne ljudske i materijalne resurse. Ova pitanja pokreću i raspravu o odnosu obrazovanja kao javnog ili privatnog dobra.

Brojnost i složenost uloga koje se nalaze pred univerzitetima može da se predstavi iz ugla interesa različitih zainteresovanih strana, pri čemu: evropske institucije očekuju da univerziteti budu predvodnici u stvaranju najkompetitivnije ekonomije; vlade očekuju veći broj visokoobrazovanih građana koji bi mogli da snažnije doprinesu razvoju nacionalne ekonomije; roditelji očekuju kvalitetno obrazovanje koje će mladim ljudima da osigura brzo zapošljavanje i razvoj uspešne karijere; tržište rada zahteva kvalitetne proizvode- visokospecijalizovane stručnjake, istraživanja i inovacije, usluge doživotnog obrazovanja, kao i niz stručnih i konsultantskih usluga; civilno društvo traži pomoć i stručnu saradnju u rešavanju aktuelnih potreba i problema koji su od značaja za lokalnu i globalnu zajednicu; upravljačke strukture sve češće uvoze tržišne mehanizme i principe delovanja kojima podstiču kompetitivnost i konkurentnost (prema: Čulum i Ledić, 2011).

U skladu sa nastojanjem Evropske komisije da znanje mora da bude jači pokretač ekonomskog rasta i razvoja, usled sintagme ekonomije koja je zasnovana na znanju teži se osavremenjavanju univerziteta i visokog obrazovanja. Kao cilj, ističe se stvaranje Evrope kao najkonkurentnije ekonomije u svetu. U tom kontekstu, Lisabonska strategija u okviru svojih načela i principa ističe značaj sve većeg jačanja tržišne usmerenosti i povezivanja univerziteta sa ekonomijom. Tržišna orijentacija savremenih univerziteta dovodi do sve većeg intenziviranja saradnje univerziteta sa spoljašnjim okruženjem i različitim interesnim grupama. Ova pojava rezultirala je novim mogućnostima koje se nalaze pred univerzitetima, ali isto tako i brojnim rizicima i kritikama.

Barnet (Barnett, 2004) postavlja sledeća pitanja koja se nalaze pred savremenim univerzitetima: da li univerzitet treba da bude mesto demokratskih prava, društvenog prosvetljenja, proizvodnje znanja za tehnološko društvo, uvođenje veština za radno mesto, mesto lične transformacije, ili kritičke analize? Da li to prolazi sopstvenom pameću, transformišući sebe da preuzme sliku bilo kojeg klijenta ili državne agencije koja se nalazi na putu, ili da održi neku vrstu pripadnosti osećaju trajnog entiteta? Da li su njegovi unutrašnji procesi karakterisani čvrstim menadžerskim disciplinama koje mu omogućavaju da živi u stvarnom svetu, ili da se fokusira unutar sebe kao nova vrsta organske zajednice?

Dakle, elaboracijom prethodno navdenih stavova i kontroverznih pitanja, na početku rada postavljamo istraživačko pitanje: kako se iz ugla pedagogije kao nauke posmatraju menadžment u obrazovanju i akademsko preduzetništvo: kao koncepti sa brojnijim mogućnostima i prilikama, ili opasnostima i rizicima?

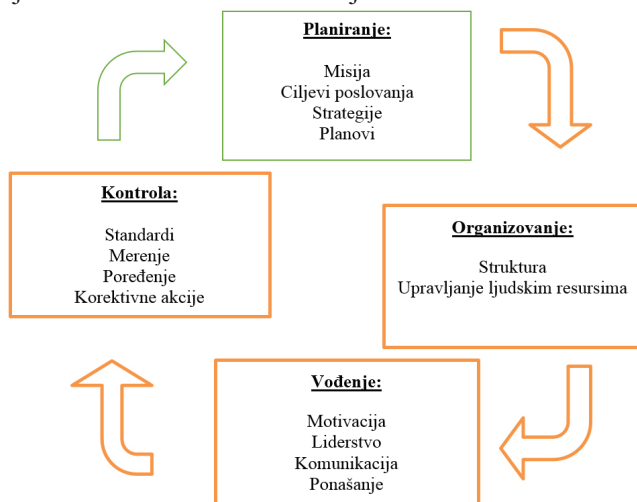
2 Metodologija

U cilju pružanja nekih od uvida iz ugla pedagoške nauke u nastavku rada analitički predstavljamo kako razloge koji opravdavaju proučavanje menadžmenta u obrazovanju i akademskog preduzeništva, nove mogućnosti koje se nalaze pred univerzitetima, ali isto tako i brojne kritike koje su nastale kao rezultat sve većeg aktuelizovanja koncepta menadžmenta u obrazovnom procesu i akademskog preduzetništva.

Opravdanja za proučavanje menadžmenta u obrazovanju i akademskog preduzetništva

Sve veća potreba za visokoobrazovnim kadrom doprinosi masovnosti visokoškolskog obrazovanja što je rezultiralo brojnim implikacijama. Pre svega, sve je veći broj institucija koje nude visokoškolsko obrazovanje, kako javnih tako i privatnih. Brojne debate se vode među naučnicima različitih usmerenja kada je reč o tome da li obrazovanje može i treba da bude i privatno i javno dobro, ili isključivo jedno od navedenog. U referentnoj literaturi novijeg datuma nailazimo na višestruka i različita značenja menadžmenta. Prema rečima Avdagića (2015, str. 4) menadžmentom se naziva ili menadžment označava: (1) naučnu disciplinu čiji je cilj da produkuje, sistematizuje i ponudi rezultate naučnih istraživanja – saznanja koja mogu biti osnova najracionalnijih i najefikasnijih načina upravljanja; (2) praksu, odnosno proces koordinacije i delotvornog korištenja subjektivnih i objektivnih resursa, kako bi se postigli određeni ciljevi; (3) tim kompetentnih ljudi koji upravlja organizacijom. Kao što je prikazano u Šemi 1. funkcije menadžmenta u obrazovanju mogu da se posmatraju i kroz četiri sledeće funkcije: (a) planiranje, (b) organizovanje, (c) vođenje, (d) kontrola.

Šema 1: Funkcije menadžmenta u obrazovanju

Izvor: Šormaz, G. (2017). Uloga i značaj menadžmenta u obrazovanju. *Ekonomija: teorija i praksa*, 10, št. 4, str. 19–32.

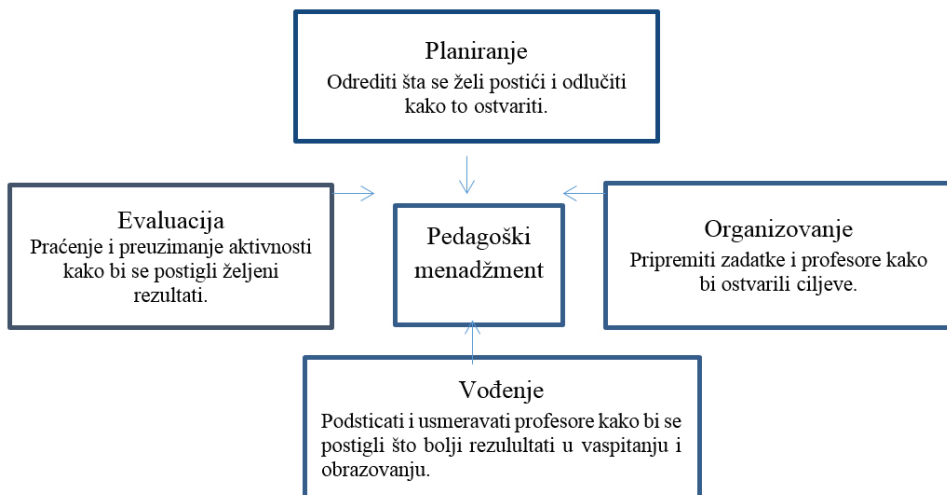
Za potrebe našeg rada analizu usmeravamo na funkciju planiranja, posebno na aspekt koji podrazumeva univerzitetsku misiju. Pored nastave i istraživanja, kao osnovnih akademskih delatnosti, sve češće se raspravlja i o trećoj misiji univerziteta, učešću u ekonomskom razvoju i izgradnji civilnog društva i demokratskih vrednosti (Spasojević et al., 2012). Iako je izjava o misiji obično u opštoj formulaciji, ona je odraz načina na koji institucija gleda na svoje očekivane doprinose društvu. U poslovnom svetu, izjave o misiji pretvaraju se u poslovne planove, koji se pretvaraju u strategije, politike i budžete - alate za postizanje organizacionih ciljeva (Jongbloed et al., 2008).

Tendencija ka proučavanju treće misije univerziteta često se rukovodi sintagmama da univerziteti nisu i ne mogu da budu izlovene »kule od slonovače«, sintagma koja je rezultirala podjednakim brojem pristalica, kao i kritičara. Slično značenje ima i sintagma koje univerzitet posmatra na razvojnom putu promena »od hrama do fabrike« (Nedeva in Boden, 2006). Polazeći od ovog stava navodi se da iako je tradicionalni univerzitet okarakterisan kao »hram« to ne isključuje društvenu i ekonomsku relevantnost, međutim u takvom kontekstu akademski naponi nisu direktno povezani sa ishodima. Rad se obavlja iz profesionalne dužnosti i službe, a ne kao rezultat ugovorne obaveze, a konkurencija je samo na osnovu akademske izvrsnosti (Nedeva in Boden, 2006). Ontološki posmatrano, univerzitet je bratstvo naučnika, prošlih i sadašnjih akademika i studenata. Suprotno, u neoliberalniom uslovima, od znanja se očekuje da ispuni definisane društvene i ekonomske ciljeve. Ugovorna priroda ovog procesa zahteva da se ishodi odrede i da se mogu proveriti (detaljnije o ishodima u visokoškolskom obrazovanju Lugulov, 2015).

Ovo generiše epistemičku promenu s obzirom da akademci proizvode ono što mogu da prodaju i što se odmah i direktno koristi od strane »kupca«. Na taj način prema rečima Bodroški Spariosu (2015, str. 418) pedagoški proces koji po svojoj prirodi predstavlja nematerijalno, relaciono i individualizovano iskustvo transformiše se u vidljiv, merljiv i instrumentalizovan proces. Kako ističu Nedeva i Boden (Nedeva in Boden, 2006) fabrika zahteva disciplinovanu i fleksibilnu radnu snagu koja zahteva i okončanje pojma bratstva i zajednice i zasnivanje radnih odnosa na najboljoj praksi zapošljavanja. Nastava postaje sve manje proces indukovanja studenata u akademsku zajednicu, a više se zasniva na standarizovanom izlazu/proizvodnji (engl. output). U suštini, sve ove promene odražavaju sve veće komodifikacije znanja i prilagođavanje nastave (engl. customisation). Na sličnim implikacijama zasniva se i sintagma »univerzitet na tržištu« (Bok, 2005). Iz svega rečenog sledi da potrebu za proučavanjem menadžmenta u obrazovanju uslovljavaju pre svega spoljašnji činioci koji sve više menjaju akademsku zajednicu, a usko povezano sa tim i akademsku profesiju stavljajući pred univerzitetske nastavnike dodatne uloge.

O pedagoškim funkcijama menadžmenta pišu i Kostović i Oljača (2012) kao što je predstavljeno u Šemi 2. Ova šema ima brojne sličnosti sa prethodnom šemom 1. Međutim, u njoj se daju preciznije smernice šta se očekuje od univerzitetskih nastavnika u svakoj od faza.

Šema 2: Pedagoške funkcije menadžmenta

Izvor: Kostović S. and Oljača M. (2012) *Pedagog i pedagoške dimenzije menadžmenta*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Ješić (2015) ističe da promene u upravljanju univerzitetom otvaraju nove diskusije o sudaru starih akademskih i novih menadžerskih vrednosti, ulozi kolegijalnosti i skali novih razvojnih prioriteta kada je reč o procesu kreiranja znanja i novih tehnologija. Pitanje akademskog kapitalizma može da se dovede u vezu i sa naučnim politikama, odnosno teza o tome da li se način na koji se proizvodi znanje menja u odnosu na ranije istorijske periode. Kako ističe Petkovska (2017, str. 6) za razliku od modernog načina proizvodnje znanja koji se bazirao na izlovanosti, sada se govori o istraživanju koje je u intenzivnijoj sprezi sa društvom. Ovu pretpostavljenu novu paradigmu istraživanja autori označavaju kao strategijsko istraživanje, inovativne sisteme, akademski kapitalizam, trostruku spiralu znanja. U tom kontekstu od značaja je i proučavanje akademskog preduzetništva. Jedna od definicija određuje preduzetništvo kao proces koji uključuje otkriće, evaluaciju i eksploataciju mogućnosti uvođenja novih proizvoda, usluga, procesa, načina organiziranja ili tržišta (prema: Čizmić et al., 2016). Kako ističe Ješić (2015) kada je reč o odnosu univerziteta prema akademskom preduzetništvu i stvaranju spin off kompanija, treba razumeti da samo akademsko preduzetništvo nije isključivo proces transfera tehnologije, već istovremeno i dodavanje jedne nove dimenzije univerzitetskoj kulturi i unapređenje dosadašnje tradicionalne uloge univerziteta. U Tabeli 1. predstavljeni su različiti tipovi aktivnosti akademskog preduzetništva sa opisom aktivnosti.

Tabela 1: Tipologija akademskog preduzetništva

<i>Tip aktivnosti akademskog preduzetništva</i>	<i>Opis aktivnosti</i>
Naučni projekti Velikih razmera	Pribavljanje velikih eksterno finansiranih istraživačkih projekata, putem javnih subvencija iz industrijskih izvora
Ugovorna istraživanja	Preduzimanje specifičnih istraživačkih projekata putem univerzitetskog sistema za eksterne/spoljne organizacije
Savetovanje	Prodaja personalne naučne ili tehnološke ekspertize radi rešavanja specifičnih problema
Patentiranje/licenciranje	Eksplatacija patenata ili licenci, dobijenih ako rezultat istraživanja od strane industrije
Spin off kompanije/firme	Formiranje novih firmi/kompanija ili organizacija radi eksploatacije rezultata univerzitetskih istraživanja
Eksterno/spoljašnje podučavanje	Obezbeđivanje kratkih kurseva ne-univerzitetskom osoblju/studentima i eksternim /spoljnjim organizacijama
Prodaje	Komercijalna prodaja proizvoda razvijenih unutar univerziteta
Testiranja	Omogućavanje testiranja i gradiranje/podešavanja objekata/postrojenja ne-univerzitetskim subjektima i eksternim organizacijama

Izvor: Ješić (2015). Model četvrorostruke spirale (Quadruple Helix model) kao osnova nacionalnog inovacionog sistema. Doktorska disertacija. Novi Sad: Univerzitet Educons, Fakultet poslovne ekonomije, Sremska Kamenica.

Kao što je vidljivo u Tabeli 1. u okviru opisa aktivnosti akademskog preduzetništva, posledice koje dovode do promena i pojave akademskog preduzetništva uslovljene su prvenstveno spoljašnjim činiocima. Na ove promene upućuje i Milutinović (2008) i ističe kako ono što danas predstavlja novinu jesu konstantni zahtevi za značajnim unapređenjem obrazovanja koji dolaze iz različitih sektora društva. Dakle, razvoj obrazovanja u najširem značenju nije toliko podstican svojom unutrašnjom dinamikom razvoja kao što je to bio slučaj u prošlosti, već je postao puno osetljiviji prema spoljašnjim pritiscima.

3 Analiza i diskusija

Mogućnosti menadžmenta u obrazovanju i akademskog preduzetništva

Zasnivajući svoje ideje o trećoj generaciji univerziteta (preduzetničkog ili 3GU) Visema (Wissem, 2009) ističe kako su se dosadašnji univerziteti druge generacije (2GU), odnosno Humboltovog univerziteta prilagođavali tako da bi dodavali nov fakultet za neko novo naučno-istraživačko područje. Ali, novi razvoj događaja traži posve novu paradigmu za univerzitet. U tom kontekstu Visema (Wissem, 2009) navodi sledeće razloge zbog kojih Humboltov univerzitet više nije održiv: (a) kao

prvu silu navodi neophodnost nabavljanja alternativnih načina finansiranja u okviru univerziteta kako bi mogla da se realizuju vrhunska istraživanja čiji su troškovi porasli da vlada ne može da ih prati. Na taj način odvojenost akademskih institucija polako nestaje, univerziteti ne samo da se međusobno integrišu, već se integrišu i sa svetom industrijskih tržišta; (b) globalizacija koja akademike više ne zaustavlja pred vratima univerziteta, globalno i internacionalno tržište dovodi do aktivnog takmičenja oko studenata, nastavnika i korporacijskih ugovora. Za razliku od univerziteta druge generacije koji su mogli da se zadovolje naučnim istraživanjima i rezultatima, a da se ne bave njihovim aplikacijama, treća generacija univerziteta mora aktivno da prati cilj eksploatacije ili komercijalizacije znanja koja sama stvara i taj zadatak postaje jednako važan kao nastava i istraživanje; (c) univerziteti kao najvažniji instrumenti ekonomskog rasta; (d) interdisciplinarnost - za razliku od Humboltove monodisciplinarnosti, većina naučnika u današnjim istraživanjima radi u timovima za koje su fakulteti često prepreka; (e) porast broja studenata koji univerzitet pretvara u birokratske organizacije i univerziteti traže nove oblike udruživanja kako bi omogućili realizaciju efikasnog menadžmenta; (f) povećanje operativnosti izvođenja naučnih zadataka usled povećanog broja studenata.

Ono što brojni autori i Visema (Wissema, 2009) ističu, ukoliko univerziteti postanu nesposobni za reformu prema trećoj generaciji oni će postati sve lokalniji, zatvoreniji, nevažniji i time će postati prazni simboli prošlosti u kojima će se perpetuirati socijalni modeli i interakcije koje u stvarnome svetu više nisu relevantne ili više ne postoje.

Prema rečima Alibabić (2007) menadžment u obrazovanju može se posmatrati na najmanje tri nivoa: (a) upravljanje obrazovnim sistemom, (b) upravljanje obrazovnom institucijom/organizacijom, (b) upravljanje obrazovnim procesom, odnosno obrazovnim programima i projektima učenja (što je u domenu didaktike). Drugim rečima, okviru menadžmenta u obrazovanju možemo da pristupimo iz makro, mezo (srednji) i mikro nivoa. U tom kontekstu, menadžment u obrazovanju na prvom nivou može da se posmatra na nivou obrazovnog sistema na najvišem nivou, zatim upravljanje obrazovnom institucijom putem analize definisanja treće misije određenih institucija/organizacija, i konačno upravljanje obrazovnim procesima može da se analizira iz ugla novih pojava u domenu didaktike (najuži nivo). S obzirom na to da je menadžment kao društvena funkcija determinisan, između ostalog, naučnom i tehničko-tehnološkom razvijenošću konkretnog društva, Miljković i Ljujić (2012) razmatraju informaciono komunikacionu tehnologiju (IKT) u kontekstu upravljanja obrazovanjem na sistemskom, institucionalnom i programskom nivou. Dodatno, u okviru pedagogije, sve veći značaj se pridaje razvoju i upravljanjem ljudskih resursa, kao i liderstvu - pitanja koja se detaljno obrađuju u okviru master programa Liderstvo u obrazovanju - studijski program koji je i nastao u skladu sa postojećim društvenim potrebama. Sve prethodno navedeno upućuje na sve veće približavanje univerziteta logici tržišta na kojima se aktuelizuje i akademsko preduzetništvo.

Rizici uvođenja menadžmenta u obrazovanje i akademskog preduzetništva

Suprotno predstavljanim mogućnostima, menadžmentu u obrazovanju i akademskom preduzetništvu može da se pristupi i iz ugla rizika koje podrazumeva. Sintagma menadžment u obrazovanju sastoji se od dva centralna termina- obrazovanje, koje cilja ka autonomiji i slobodi uma i termina-menadžment, koji dolazi iz privrede i koji je sinonim za »vladavinu novca« (Pigisch, 2010 prema: Avdagić, 2015, str. 6). Upravo ovo prema rečima Avdagić (2015) i ilustruje naglašavanu nespojivost dva navedena fenomena. Tome u prilog naglašava se da „menadžerizam“ nije u skladu sa obrazovnim vrijednostima i sadržajima; da način na koji se stvara odnos moći u obrazovanju nije u skladu sa demokratskim načelima kakva se očekuju u obrazovanju; da se sadržaj rada obrazovnih organizacija bitno razlikuje od tržišno orijentisanih; da je ideja tržišta na kojoj počiva menadžment, strana i štetna shvatanju obrazovanja; da menadžeri po pravilu uživaju u svojoj moći zanemarujući moralna načela, što se kosi sa obrazovnim vrednostima; da vertikalna odgovornost kod zaposlenih u školi pobuđuje nepoverenje i nezadovoljstvo (Avdagić, 2015, str. 6)

Kako ističe Bodroški Sparosu (2015, str. 414–415) desio se fundamentalni preokret:

- Studenti i profesori od konstitutivnih članova akademske zajednice, postaju „zainteresovane strane“, ili interesne grupe (stakeholders) ravnopravno sa poslodavcima iz privatnog i javnog sektora, predstavnicima centralne ili lokalne vlasti, bivšim studentima i donatorima i sl. Po definiciji, interesna grupa je zainteresovana da maksimizuje sopstveno, a ne društveno blagostanje. Kada bi svi imali isti interes u pogledu nekog društvenog pitanja, ne bi postojale različite interesne grupe. Kakav univerzitet će postojati u društvu, zavisi od rezultata svesnog delovanja različitih interesnih grupa koje mogu imati međusobno sasvim suprotstavljene preferencije u pogledu misije, institucionalnog uređenja ili organizacionih rešenja. Jasno je da samo one grupe koje poseduju odgovarajuću političku moć mogu društvu da nametnu obrazovne institucije koje njima odgovaraju. Na taj način se institucionalna izgradnja univerzitetskog obrazovanja svodi na nadmetanje društvenih grupa sa različitim interesima u pogledu obrazovnih institucija. Ako se za Humboltov model smatra da je rizičan u pogledu društvene odgovornosti, i ako se akademskoj zajednici ne može unapred verovati da će raditi u interesu javnog dobra, onda se postavlja pitanje – zar to isto ne važi i za poslodavce i političare.

Kao što je u Tabeli 2. predstavljeno, postoje značajne razlike između univerziteta i privrede koje je potrebno imati u vidu kada je reč o zagovaranju akademskog preduzetništva. Akademska sloboda, objavljivanje i naučna reputacija ne smeju da budu zamenjeni komercijalnim činiocima kao što su vreme i novac. Takođe, značajno je da dugoročna osnova naučnih istraživanja ne izgubi na vrednosti u cilju kratkotrajne eksploatacije komercijalnih znanja.

Ovde može da se postavi i pitanje da li će kreiranje novih znanja u budućnosti biti podstaknuto znatiželjom naučnika ili će biti usmereno na rešavanje trenutnih problema? Pretpostavlja se da će ova pitanja u budućnosti još više dobiti na značaju, posebno imajući u vidu činjenicu da odnos univerziteta i privrede, njihovog prožimanja i prib-

ližavanja, iako ima i brojne protivnike poslednjih godina sve više dobija na značaju na šta upućuje i činjenica o stvaranju zakona o dualnom obrazovanju u visokom obrazovanju (<http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2019/03/Nacrt-Zakona-o-dualnom-modelu-studija-u-visokom-obrazovanju.pdf>).

Tabela 2: Tipične razlike između univerziteta i privrede

<i>Univerzitet</i>	<i>Privreda</i>
Akademski sloboda	Profit i komercijalna održivost-vreme i novac
Trenutno objavljivanje, naučna reputacija	Profit i komercijalna održivost-vreme i novac
Saradnja	Konkurencija („uništi konkurenciju“)
Dugoročna osnova istraživanja i kreiranje novih znanja	Kratkoročno komercijalno korišćenje novih znanja
Tematska istraživanja podstaknuta znatiželjom – kreiranje novih znanja	Istraživanje i razvoj usmereni na misiju, rešavanje problema
Stvaranje novih radnih mesta za istraživače	Razvoj ljudskih resursa
Prilagodavanje istraživanja i razvoja (R&D) aktivnosti konkretnim problemima i potrebama privrede (povratna sprega)	Praćenje tehnologije
Prestiz	Prestiz

Izvor: Ješić (2015). Model četvororostruke spirale (Quadruple Helix model) kao osnova nacionalnog inovacionog sistema. Doktorska disertacija. Novi Sad: Univerzitet Educons, Fakultet poslovne ekonomije, Sremska Kamenica.

Altbach (Altbach, 2008) upozorava da su tržišno orijentisane akademske tendencije 21. veka razlozi za brigu, s obzirom da univerziteti sve više gube karakter društvene institucije javnog dobra i da su ekonomske norme i vrednosti ušle u sve pore akademskog života.

4 Zaključna razmatranja

Sve veća otvorenost univerziteta prema zajednici u kojoj se nalaze, kao i sve veća međuzavisnost na globalnom nivou, sve brojnija i složenija očekivanja koja se stavljaju pred univerzitete mogu da budu sumirana u dva dijametralno suprotna pristupa. Prema prvom, univerziteti trebaju da redefinišu svoje uloge, da budu u službi tržišta i da se usmere na ekonomski razvoj (Wissema, 2009). Podržavanjem ovakvog pristupa povećava se značaj i dodatno razvija menadžment u obrazovanju i akademsko preduzetništvo. Suprotno, ovakav pristup dovodi do zabrinutosti za unutrašnju autonomiju institucija visokog obrazovanja, kao i smanjenu ulogu visokoškolskih institucija kao kritičara društva jer u takvim okolnostima univerzitet isključivo služi potrebama tržišta i spoljašnjim pritiscima (Bodroški Spariosu, 2015; Čulum i Ledić, 2011).

U celini pomstratano, bez obzira na lični i profesionalni stav: zalaganje ili protivljenje menadžmenta u obrazovanju i akademskom preduzetništvu, njihova pojava rezultat je savremenih društvenih uslova u kojima univerziteti deluju i u budućnosti može da poprimi još veći značaj. Iz tog razloga, menadžmentu u obrazovanju i akademskom preduzetništvu potrebno je pristupiti sveobuhvatno i analitički. U cilju minimalizovanja brojnih rizika i opasnosti posebnu pažnju potrebno je posvetiti kriti-

kama koje (u najvećem broju slučajeva) dolaze od strane predstavnika društvenih i humanističkih nauka.

Radovan B. Grandić, PhD, Maja M. Bosanac, MA

Management in Education – Justification, Opportunities and Risks

In response to the challenges in society, changes in academia and the academic profession are increasing as well. The reason for this lies in the fact that over the last few decades, not only in the public and scientific circles, but increasingly among political and economic elites, there has been a strong interest in higher education. In this context, the paper focuses on the implications of management in higher education, which is gaining in importance, among other things, as a consequence of increased interaction between higher education institutions and external communities. In addition to teaching and research as core academic activities, the university's third mission, participation in economic development and the construction of civil society and democratic values are increasingly discussed (Spasojević et al., 2012). Although the mission statement is usually in general formulation, it is a reflection of how the institution views its expected contributions to society. In the business world, mission statements are turned into business plans, which translate into strategies, policies, and budgets - tools to achieve organizational goals (Jongbloed et al., 2008). The tendency to study the university's third mission is often guided by the syntagm that universities are not and cannot be fished "ivory towers", a syntagm that has resulted in an equal number of supporters as well as critics. Similarly, the syntagm that universities view in the development path of change "from temple to factory" is similar (Nedeva and Boden, 2006). Starting from this view, it is stated that although a traditional university is characterized as a "temple", it does not exclude social and economic relevance, but in such a context academic efforts are not directly linked to outcomes. Work is done out of professional duty and service, not as a result of a contractual obligation, and competition is based only on academic excellence (Nedeva and Boden, 2006). Ontologically speaking, the university is a fraternity of scholars, past and present academics and students. On the contrary, in neoliberal conditions, knowledge is expected to meet defined social and economic goals.

As Bodroski Spariosu (2015) points out, students and professors from constituent members of the academic community become "stakeholders", equally with employers from the private and public sectors, representatives of central or local government, alumni, and donors. By definition, a stakeholder group is interested in maximizing their own, not social, well-being. If everyone had the same interest in a social issue, there would be no different interest groups. What kind of university will exist in society depends on the results of the conscious action of different interest groups that may have mutually conflicting preferences regarding mission, institutional arrangement or organizational solutions. It is clear that only those groups that have adequate political

power can impose the educational institutions that suit them on society. In this way, the institution building of university education is reduced to the competition of social groups with different interests regarding educational institutions. If the Humboldt model is considered risky in terms of social responsibility, and if the academic community cannot be trusted in advance to work in the public interest, then the question that Bodroski Spariosu (2015) sets - does that not apply to employers and politicians alike?

The strongly emphasized corporate mission of the university, as stated in Culum and Ledić (2011) focuses the discussion on the following questions: who and for whom and/or what to educate; what, for whom and for what purpose to research; to whom in the community and society, and for what purpose to put service of its considerable human and material resources. These questions also raise the debate about the relationship between education as a public or private property. The multiplicity and complexity of the roles that universities face can be represented from the perspective of the interests of different stakeholders, with: European institutions expecting universities to lead the way in creating the most competitive economy; governments expect more highly educated citizens who can contribute more strongly to the development of the national economy; parents expect quality education that will provide young people with quick employment and successful career development; the labor market requires quality products - highly specialized specialists, research and innovation, lifelong education services, as well as a range of professional and consulting services; civil society seeks assistance and professional cooperation in addressing current needs and problems of importance to the local and global community; management structures are increasingly importing market mechanisms and operating principles that foster competitiveness (according to: Culum and Ledić, 2011).

In line with the European Commission's endeavour that knowledge must be a stronger driver of economic growth and development, the syntax of a knowledge-based economy tends to modernize universities and higher education. The goal is to create Europe as the most competitive economy in the world. In this context, the Lisbon Strategy underlines in its principles the importance of increasing market orientation and linking universities with the economy. The market orientation of modern universities has led to an increasing intensification of the university's cooperation with the external environment and various interest groups. This phenomenon has resulted in new opportunities for universities, but also numerous risks and criticisms.

Barnett (2004) poses the following questions for contemporary universities: should the university be a place of democratic rights, social enlightenment, production of knowledge for a technological society, the introduction of skills for the workplace, a place of personal transformation, or critical analysis? Does it go through its own memory, transforming itself to take on the image of any client or government agency on the road, or to maintain some sort of affiliation with the sense of a lasting entity? Are its internal processes characterized by solid managerial disciplines that allow it to live in the real world, or does it focus within itself as a new kind of organic community? So, by elaborating on the above stated views and controversial questions, we start with a research question: how do management in education and academic

entrepreneurship be viewed from the angle of pedagogy as a science: as concepts with more opportunities or dangers and risks?

The increasing openness of universities to the community they are in, as well as the increasing interdependence globally, the increasing and complex expectations placed on universities can be summed up in two diametrically opposite approaches. According to the first, universities need to redefine their role to serve the market and to focus on economic development (Wissema, 2009). Supporting this approach increases the importance and further develops management of education and academic entrepreneurship. On the contrary, this approach raises concerns about the internal autonomy of higher education institutions, as well as the diminished role of higher education institutions as critics of society, since in such circumstances the university entirely serves to market needs and external pressures (Bodroški Sparios, 2015; Čulum and Ledić, 2011).

Numerous contemporary social processes justify the introduction of the managerial concept of education, the process conditioned by the process of globalization, the increasing need for higher education, as well as changes in the way of financing higher education, which leads to the actualization of the emergence of academic entrepreneurship. Within this framework, the possibilities that emerge as an implication of the actualization of management in education are considered, within which curricular reforms are also implemented; as a consequence, the subjects on entrepreneurial education are introduced and academic entrepreneurship is increasingly updated. However, some of the risks involved in introducing management to the educational process also need to be considered: (1) concerns about increasing market orientation that negatively affect the internal autonomy of higher education institutions, (2) the role of higher education institutions as critics of society diminishes. Also, when it comes to academic entrepreneurship, attention should be paid to preventing the disruption of academic freedom and scientific reputation in the name of profit, short-term commercial exploitation of new knowledge and commercial sustainability.

On the whole, irrespective of personal and professional attitude: the commitment or opposition of management in education and academic entrepreneurship, their emergence is the result of contemporary social conditions in which universities operate and may take on even greater importance in the future. For this reason, management in education and academic entrepreneurship needs to be approached comprehensively and analytically; with its justification, opportunities, but risks as well. In order to minimize the many risks and dangers, particular attention should be paid to the criticisms that (in most cases) come from representatives of the social sciences and humanities.

Rad je nastao u okviru projekta Pedagoški pluralizam kao osnova strategije obrazovanja (179036) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.

LITERTURA

1. Alibabić, Š. (2007). Profesionalizacija menadžmenta u obrazovanju. *Obrazovanje odraslih, Časopis za obrazovanje odraslih i kulturu*, 15, št. 3, str. 9–20.
2. Avdagić, E. S. (2015). Menadžment u organizacijama za obrazovanje odraslih –konceptualni i operativni modeli. Doktorska disertacija. Beograd: Filozofski fakultet.
3. Barnett, R. (2004). The purposes of higher education and the changing face of academia. *Review of Education*, 2, št. 1, str. 61–73.
4. Bodroški - Spariosu, B. (2015). Univerzitetsko obrazovanje – od Humboltovog modela do Bolonjskog procesa. *Nastava i vaspitanje*, 64, št. 3, str. 407–420.
5. Bok, D. (2005). *Univerzitet na tržištu*. Beograd: Clio.
6. Čizmić, E. and Imamović - Čizmić, K. (2013). Principi funkcionisanja univerziteta treće generacije – lekcije za univerzitete u procesu tranzicije. *Pregled*, 54, št. 1, str. 27–51.
7. Ješić, J. (2015). Model četvrorostruke spirale (Quadruple Helix model) kao osnova nacionalnog inovacionog sistema. Doktorska disertacija. Novi Sad: Univerzitet Educons, Fakultet poslovne ekonomije, Sremska Kamenica.
8. Jongbloed, B., Enders, J. and Salerno, C. (2008). Higher education and its communities: Interconnections, interdependencies and a research agenda. *Higher Education*, 56, št. 3, str. 303–324.
9. Kostović S. and Oljača M. (2012). Pedagog i pedagoške dimenzije menadžmenta. Novi Sad: Filozofski fakultet.
10. Ledić, J. and Čulum, B. (2011). *Sveučilišni nastavnici i civilna misija sveučilišta, Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci*.
11. Lungulov, B. (2015). Analiza ishoda učenja kao indikatora kvaliteta visokog obrazovanja, Doktorska disertacija. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet.
12. Miljković, M. J. and Ljujić, B. (2012). Informatično-komunikacione tehnologije (ITK) i menadžment u obrazovanju. *Pedagogija*, 1, št. 12, str. 20–28.
13. Nacrt zakona o dualnom modelu studija u visokom obrazovanju (2019). Pridobljeno 1. 8. 2019 s svetovnege spleta: <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2019/03/Nacrt-Zakona-o-dualnom-modelu-studija-u-visokom-obrazovanju.pdf>.
14. Nedeva, M. and Boden, R. (2006). Changing science: The advent of neo-liberalism. *Prometheus*, 24, št. 3, str. 269–281.
15. Petkovska, S. S. (2017). Uticaj globalizacije na naučnu politiku i naučnoistraživački rad u Srbiji-vrednosti, diskursi i institucije. Doktorska disertacija. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka.
16. Spasojević, D., Kleut, J. and Brankovic, J. (2012). Društvene promene, Bolonjski proces i treća misija Univerziteta u Srbiji. *TEME*, 36, št. 3, str. 1157–1172.
17. Šormaz, G. (2017) Uloga i značaj menadžmenta u obrazovanju. *Ekonomija: teorija i praksa*, 10, št. 4, str. 19–32.
18. Wissema, J. G. (2009). *Towards the third generation university: Managing the university in transition*. Cheltenham UK: Edward Elgar Publishing.

Dr. Radovan B. Grandić, redni profesor na Univerzitetu u Novom Sadu, Filozofski fakultet.
E-naslov: grandic@neabee.net

Mag. Maja Bosanac, istraživač pripravnik na Univerzitetu u Novom Sadu, Filozofski fakultet.
E-naslov: maja.bosanac@ff.uns.ac.rs

Globalizacija in ekonomika kulture: Ali se lahko proda kulturna identiteta naroda?

Prejeto 4. 5. 2019 / Sprejeto 2. 9. 2019

Strokovni prispevek

UDK 008:33+339.97

KLJUČNE BESEDE: globalizacija, ekonomija kulture, kulturna politika, institucionalna kultura, mešana kultura

POVZETEK – Ekonomika kulturnih proizvodov in kulture v tranzicijskih družbah je v procesu globalizacije bolj pod vplivom političnih dejavnikov in manj pod vplivom gospodarskih kazalnikov in dejanskega stanja v družbi. Z uvajanjem novih meril, kjer se vse v kulturi primerja z doseženim dobičkom, se nacionalna kulturna vrednost razveljavi in se jo podredi komercializaciji kot edini vrednosti kulturnega proizvoda. Raziskave, ki so bile izvedene v Bosni in Hercegovini v zadnjih desetih letih, kažejo, da se odgovori na podobna vprašanja ne razlikujejo veliko, in opozarjajo na dejstvo, da se v Bosni in Hercegovini dogaja le malo zelenih sprememb znotraj in zunaj institucionalne kulture. Naslednji val globalizacije ima najpomembnejši vpliv na razvoj kulture pri ustvarjanju pogojev za potrditev lastnosti kulture v manjših jezikih, skupnostih in tranziciji. V takih pogojih, kjer so bili postavljeni kriteriji vrednotenja produktov kulture v vseh oblikah, kjer so ekonomika in komercialni učinki nad ustvarjalnimi in umetniškimi dosežki v kulturi, ne obstaja možnost razvoja česar koli na področju kulture, ampak se njen pomen zmanjša na raven trgovsko-manipulativnega mešetarjenja, brez pričakovanih, zaželenih, potrebnih in možnih rešitev ustrezne kakovosti.

Received 4. 5. 2019 / Accepted 2. 9. 2019

Professional paper

UDC 008:33+339.97

KEY WORDS: globalization, economics of culture, cultural policy, institutional culture, mix of cultures

ABSTRACT – The economics of cultural products and cultures in transition societies in the process of globalization is more under the influence of political than economic indicators and the real situation in the community. By introducing new criteria where everything in the culture is compared with the amount of profit achieved, the national cultural value is annulled and subordinated to the commercialization as the only value of the cultural product. The research conducted in Bosnia and Herzegovina in the last ten years shows that similar matters give the same results and point out the fact that few preferable changes occur in the institutional and outside institutional culture in Bosnia and Herzegovina. The subsequent wave of globalization has the most important effect on the development of culture in creating conditions for confirming the qualities of culture in small languages, communities and transition. In such conditions, where criteria in evaluating the products of culture in all forms have been imposed, and where the economics and commercial effects are above the creative and artistic culture, the development of anything in the field of culture is impossible in perspective; however, its importance is reduced to the level of commercial manipulative rigging without the desirable, necessary, expected and possible quality solutions.

Istraživanje koje smo sproveli u BiH na temu kultura i globalni izazovi savremene ekonomije svojim rezultatima su nas zapanjili, ali i pokazali neku realnu sliku, prije svega odnosa kulture prema ekonomiji i izazovima koji se pred ekonomiju i kulturu postavljaju. Globalizacija i u tom okviru sprovođenje kulturne, ili kulturnih, politika je poseban izazov, ali i živa materija koja se vremenom i te kako mijenja i postavlja pred ekonomiste i radnike iz kulture nove zahtjeve. Ako su u prošlom vijeku kulturne politike u bivšoj Jugoslaviji bile garancija i okvir za obezbjeđivanje sredstava institucionalnoj kulturi, kreativnim umjetnostima, koje su imale neku vrstu monopola i ekskluziviteta, novo vrijeme pokazuje znatne promjene. Institucionalna kultura, po-

malo uljuljkana i u zavjetrini zaštićena i povlašćena nije na vrijeme primijetila, bar u BiH, da talas kreativnih kulturnih industrija dolazi i u naše dvorište. U novonastaloj situaciji, koja se sporo mijenja, kulturna politika zauzima drugačiji kurs koji nameću vrijeme i nove okolnosti. Neusaglašenost zakonodavne osnove na nivou entiteta, koji su nosioci kulturnih politika i kulturnog proizvoda, a na nivou BiH i ne postoji, ali i nema usaglašenosti ni sa zemljama regiona ili EU, istraživanje je takođe pokazalo, i te kako utiče na bolju i efikasniju vertikalnu prohodnost ideja, programa i novca.

Trend globalizacije, koji neumitno gura svoj valjak isključivo interesnoj podređenosti jačih, u kulturi malih naroda i jezika biva dočekan sa nepodijeljenim odbacivanjem. Istraživanje koje smo sprovedli na 570 ispitanika u BiH, na pitanje: da li je globalizacija u kulturi u BiH u interesu građana, pokazuje da više od 92 % anketiranih smatra da je ona štetna po nacionalne kulture u BiH i da ne doprinosi njenom razvijanju i podizanju većeg kvaliteta. Da kulturi danas niko ne može pomoći izjasnilo se 4,5 % ispitanih, dok 3,5 % smatra da je kultura nebitna i bilo koji uticaj sa strane nema šta da poremeti.

Ovakvi rezultati istraživanja su očekivani jer svaki atak posvajanja kulture na ovim prostorima BiH se doživljava sa povišenim emocijama i bez viška racionalnih elemenata. Kulturne politike su definisale kulturni proizvod donedavno kao »postojeću vrijednost«, kako je definiše Dejvid Trozbi (2012, str. 31), jer građani osjećaju vrijednost u umjetnosti samo zato što one postoje kao naše, koje svojatamo i na taj način zadržavamo za sebe. U ovom obliku pojam vrednovanja, ocjenjivanja ili valorizovanja vrijednosti kulturnog proizvoda se svodi samo na retoričku dimenziju bez stvarnog prihvatanja da se ono što kultura stvara može i pretvoriti, samjeravati u neku materijalnu vrijednost koja se može rangirati, svrstavati, ocjenjivati, upoređivati sa svim drugim proizvodima čovjekovog stvaralaštva. Utoliko prije globalizacija, koja iz temelja mijenja pristup kulturnih politika prema svakom vidu kulturnog stvaralaštva, u prvi plan ističući ekonomiju u kulturi, zanemarujući donedavni pristup pomoći kulturi i podizanju vrijednosti i kriterijuma u kulturnom izrazu. Sada se pomjeranje prebrzo usmjerava ka ekonomiji, zanemarujući kriterijume ocjenjivanja i vrijednosti, a ističući profit na uštrb svega drugog. Na ovom fonu dvojstva kulturne i ekonomske vrijednosti razvijaju se brojne diskusije i debate šta je zaista vrijednost u »duhovnoj nadgradnji« danas: kulturni proizvod koji donosi profit ili onaj koji zaista ima umjetničku, estetsku, etičku, nacionalnu, kulturno-kulturološku vrijednost? Različiti pristupi kulturnim politikama nude argumentaciju za jedan i drugi pristup u vrednovanju, ali promjena u sveukupnim politikama u Evropi, pod uticajem industrija iz SAD, sve više nameće ekonomski pristup kao dominantan ne isključujući ovaj drugi koji je ipak samo pratilac količine ostvarenog profita. U stvarnosti pokušava se, bar za sada deklarativno, pronaći najpodesniji model da se ove dvije suprotnosti, koje to i ne moraju baš uvijek biti, pomire i da se nađe potrebna mjera između vrijednosti i dobiti.

Možemo u ovom slučaju govoriti o percepciji vrednovanja i ekonomisanja sa staništa kulturnog proizvoda najrazličitije vrijednosti i porijekla. Kako neki kulturni proizvod može imati značaj i karakteristike javnog dobra potrebnog društvu i pored svoje nesporne pripadnosti privatnom licu? Teoretičari kulture, ali i ekonomije danas postavljaju dva načina vrednovanja kulturnog dobra, proizvoda na način kako ga

ocjenjuje i vrednuje društvo i na drugi način – kako ga prima ili doživljava pojedinac. Ako ličnost, pojedinac ima pravo da iskaže svoj stav prema nekoj kulturnoj pojavi na način da kupi kartu, knjigu, ulaznicu da li to može da bude u suprotnosti sa stavom »društva« da ta »stvar«, za koju se opredijelio građanin, nije vrijedna. Šta određuje vrijednost. U našem konkretnom slučaju: otkazani su korisni ali slabo posjećeni matinei ozbiljne muzike u Banskom dvoru u Banjoj Luci, zbog slabe posjećenosti, a pod šatorom na Kočićevom zboru na Zmijanju se građani bukvalno tuku za stolicu više?! Šta je umjetnost i kako je vrednovati?! Kako umjetnost odbraniti u malim društvima i jezicima od dvije pošasti: populizma i globalizma. Prvi vrijednost u umjetnosti ne smatraju irelevantnom, a drugi vrijednost u kulturnom proizvodu samjeravaju samo kroz prizmu za koliko više se mogu prodati odnosno unovčiti.

Dejvid Trozbi (2012, str. 31) pak pokušava da nam razriješi ovu dilemu na način da ističe da se u »umetnostima mogu identifikovati tri izvora ne-tržišne koristi: *postojeća* vrednost (ljudi osećaju vrednost umetnosti i samo zbog toga što one postoje); vrednost *opcije* (ljudi žele da sačuvaju za sebe opciju da će možda u budućnosti poželeti da konzumiraju umetnost) i *zadužbinsku* vrednost (ljudi smatraju da je važno da se umetnosti prenesu drugim generacijama«, ali i naglašava da se sve tri ove opcije neizostavno moraju imati na umu kada se ocjenjuje neko umjetničko djelo, iako one u sebi ne sadrže nijednu ekonomsku kategoriju mjerljivu na egzaktan finansijski način.

Kako onda vrednovati proizvod kulture: da li količinom plaćenog proizvoda (cijena knjige, cijenom plaćene jedne pozorišne predstave ili cijenom ulaznice za pojedinca, odnosom pojedinca prema kulturnom proizvodu – aukcija umjetničkih slika ... Šta je sa onim kulturnim dobrima koja su značajna za kolektivitet, društvo i koja se teško mogu ekonomski prevesti i zaračunati zainteresovanom pojedincu, bez obzira na to koliko on bio spreman da plati? Koliko vrijedi kulturno dobro jednog naroda ili kolektiviteta za pojedinca koji želi da ga ima odnosno kupi? Konkretno – da li je u istinskoj kulturi sve na prodaju i da li se sve može podvesti pod klasičnu cijenu sa tezge marketa? Smatramo i branimo tezu da ne može. Ima u kulturi stvari koje su vrednije od trgovine!?

Ovdje se nameće i drugo veoma složeno pitanje koje smo pokušali istražiti, a ono bi nam dalo i odgovor: *kakve su kulturne potrebe žitelja BiH?* U stvari, kakvu kulturu žele i kakva je kultura danas u BiH, kakva god ona bila stvarna, potrebna i poželjna?!

Tako danas, kada posmatramo kulturu u BiH, pa i rad institucija kulture, kao glavnih protagonista kulturnih politika i manifestacione kulture, jasno definišemo: *populističku kulturu, kulturu masa, popularnu kulturu svakodnevice, kulturu elita i miks kulturu prema potrebama trenutka.*

Naše istraživanje na uzorku od 570 građana u BiH, na anketno pitanje kakvu kulturu želite pokazuje sljedeće rezultate, koji nas, nažalost, nisu iznenadili, a to je jedino istraživanje ovakve vrste koje je rađeno u BiH. Odgovori na naše pitanje, statistički obrađeni, bili su sljedeći:

- populističku kulturu, kulturu masa – želi 38 % anketiranih
- popularnu kulturu svakodnevice – 26 %
- kulturu elita – 8 % i
- miks* kulturu prema potrebama trenutka – 28 % anketiranih građana.

Prikazani rezultati našeg istraživanja prije deset godina na ponuđena pitanja nude nam rezultate u tabeli 1.

Tabela 1: Kulturna politika u institucijama

<i>Pitanje, 2009. godine</i>	<i>Broj odgovora</i>	
	<i>F</i>	<i>%</i>
<i>Za koju se kulturnu politiku u institucijama kulture zalažete?</i>		
Populističku	504	51,96
Elitističku	107	11,03
Nešto između	58	5,98
Obrazovno-edukativnu	301	31,03
<i>Ukupno</i>	<i>970</i>	<i>100,00</i>

Izvor: Anketni upitnik, 2009.

Kada uporedimo rezultate istraživanja sada i prije deset godina, vidimo da se, kada je u pitanju kultura, malo šta u redoslijedu prioriteta građana promijenilo, osim postotka kod pojedinih pitanja, možda malo drugačije formulisanih.

Na osnovu ovakvih odgovora građana jasno je kako i na koji način ekonomisati u kulturi, slagali se mi ili ne slagali sa takvim mišljenjima i rezultatima istraživanja. Ovo istraživanje jasno pokazuje da kultura elita nema ekonomsku logiku, a povlađivanje masama i te kako može imati finansijskog opravdanja za kulturne proizvode. Ovakvi rezultati istraživanja u posebno težak položaj dovode institucionalnu kulturu koja je najprisutnija i »troši« najviše para građana. S druge strane, kulturni proizvodi institucija kulture iz Republike Srpske, a i iz Federacije, najmanje programskih sadržaja nude pod formatom populističke kulture. Kad sada govorimo o globalizaciji i njenom sve većem uticaju i prisustvu, jasno se izdvaja stav da institucionalna kultura pokušava da postavi najjaču branu globalizaciji i unificiranju kulturnih proizvoda namijenjenih za komercijalizaciju i ogoljelu ponudu tržištu.

Jasno je pitanje, koliko će se institucionalna kultura uspjeti oduprijeti nasrtajima agresivne unifikacije kulturnih vrijednosti sa poništavanjem posebnosti na uštrb komercijalizacije i jezičke »podobnosti« i prohodnosti na tržištu? Mislimo i dokazujemo da hoće, ali samo dokle i koliko bude budžetskih sredstava i dok ne prevlada politika, pa i u kulturnoj politici stav da »sve ima svoju cijenu« i u tom trenutku tržište preuzima primarnu ulogu i funkciju određenja sadržaja kulturnog proizvoda. Fransoa Kolber pišući o marketingu u kulturi i umjetnosti naglašava da je »tržište skup ekonomskih učesnika, kao što su potrošači ili sponzori, koji izražavaju svoje želje i potrebe u vezi sa proizvodima, uslugama ili idejama. Pojmovi potrebe i želje čine osnovu pokretanja svake marketinške strategije« (Fransoa, 2010, str. 25). I više je nego jasno da u takvim marketinškim strategijama svaki subjekt odlučivanja o svom proizvodu nastoji da zadovolji potrebe potrošača i sponzora jer je to garancija opstanka. Globalizacija kulture ili u kulturi u BiH svjesno, organizovano, planski i bestidno »napada« sve oblike izvan institucionalne kulture, u prvom krugu, kako bi stvorili privid ozbiljne konkurencije institucionalnoj kulturi i postepeno nametali kriterijume i modele ponašanja kroz finansijske projekte, sponzore, donacije, radionice i svaku drugu vrstu »pomoći«. Ovaj vid puzajuće globalizacije nije novost niti poseban nikada viđeni model, već je oproo-

bani način nametanja globalističkih ideja i razmišljanja u malim kulturama i jezicima, u siromašnim društvima i državama u tranziciji. Globalističko okruženje kao model, traži i svoje unutrašnje teoretičare, ali i praktičare koji »dobrovoljno« dalje guraju uzbrdo zakotrljanu globalističku kulturnu grudvu. I svakako bez ikakve odgovornosti za posljedice sada ili u budućnosti. Cilj je u prvi mah novac i profit, u drugom strateškom planu je kulturno porobljavanje i zatiranje prošlosti zamotane u plašt globalnih interesa i potreba velikih.

Radili smo istraživanje za potrebe doktorskog rada 2009. godine na 970 anketiranih građana BiH. Ista pitanja na temu šta očekujete od institucija kulture u budućnosti ponovili smo i 2019. godine na uzorku od 570 ispitanih i rezultati su za manje od 10% procentualno identični. Najveća je razlika u odgovorima na prvo i četvrto pitanje: manje trošenje sredstava građana, misli se iz budžeta na »nekulturnu«, prije deset godina 31,03% se izjasnilo građana da se treba manje izdvajati za taj oblik kulture, dok je sada taj procenat veći za 7%, a nepunih 33% građana bilo je za veće promovisanje kulturno-nacionalnih vrijednosti RS, dok je ove godine taj procenat manji za oko 5%. Naša istraživanja govore da se za deset godina malo šta promijenilo, što je zabrinjavajuće.

Tabela 2: Očekivanja od institucija kulture u budućnosti

Pitanje, 2009. godine	Broj odgovora	
	f	%
Šta očekujete od institucija kulture u budućnosti?		
Manje trošenje sredstava građana na »nekulturnu«	301	31,03
Bolju kulturnu ponudu	281	28,97
Veće učešće institucija kulture u okviru kulturne diplomatije	68	7,01
Značajnije promovisanje kulturno-nacionalnih vrijednosti Republike Srpske	320	32,99
<i>Ukupno</i>	<i>970</i>	<i>100,00</i>

Izvor: Anketni upitnik, 2009.

U najrazvijenijim zemljama, a to je sve prisutnije u i BiH, kultura se bukvalno svodi na količinu donesenog profita i sve se više govori o kulturnim industrijama jer je sve podređeno ostvarivanju zarade, profita po svaku cijenu, a umjetnost i kvalitet kulturnog proizvoda se stavlja u drugi plan i podređeni su količini ostvarenog novca. Kultura u globalizmu, naročito u siromašnim i manjim društvima u tranziciji biva podređena egzistencijalnim potrebama zajednice i žitelja, tako da se stavlja u drugi plan i iz te pozicije se upravo stvara potencijalna mogućnost da se iz malo čega stvori potrebna i željena kulturna i umjetnička vrijednost.

»Komponenta koju je veoma važno imati na umu prilikom ocene ostvarivanja prava na kulturu u današnjem svetu – jeste prelazak na tržišne uslove privređivanja. ... S druge strane, prosečna porodica svešće svoj kulturni život na minimum, jer njoj je već danas, sa dotiranim cenama za pozorišne predstave, muzeje i koncerte klasične muzike, neophodna cela plata samo za kulturu, pod uslovom da cela porodica ode jednom u pozorište, dva puta u bioskop, da kupi određeni broj knjiga, časopisa i dnevnih novina, plati TV pretplatu – ne računajući uopšte sa tim da bi trebalo makar jednom godišnje kupiti sliku ili grafiku itd.«, konstatuje uvaženi autorski dvojac Šešić-Stojković (2011,

str. 46) i naglašavaju da taj novac za kulturu najčešće ima veoma malo prosječnih porodica u siromašnim društvima koja su izašla iz svakovrsnih kriza i razaranja.

Globalisti u ovaj »ponuđeni prostor« ulaze bez velikih prepreka i pretjeranih ulaganja, jer društveni okvir i socio-kulturni milje stvaraju mogućnost upliva »kulturnih okupatora« sa strane, razrađenom metodologijom, potrebnom količinom sredstava i uz pomoć osiromašenih kulturnih radnika i analizirane potrebe konzumenata zauzimaju prostor kulturno-umjetničkog stvaranja »svoje kulture«.

Tabela 3: Osmišljene i usvojene državne kulturne politike

<i>Pitanje 2009. godine</i>	<i>Broj odgovora</i>	
<i>Da li ima osmišljene i usvojene državne kulturne politike kada su u pitanju kulturne industrije?</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
Ima je	68	7,01
Nema je	902	92,99
<i>Ukupno</i>	<i>970</i>	<i>100,00</i>

Izvor: Anketni upitnik, 2009.

A 2019. godine razlika u odgovorima je bila samo ta što se broj anketiranih smanjio za 2% onih koji smatraju da ima osmišljene politike kada su u pitanju kulturne industrije. Znači i gore je što praksa potvrđuje.

»Nije dobra volja mesara ili pekara ono od čega očekujemo večeru, nego od njihova obzira prema svome vlastitom interesu. Mi se ne obraćamo njihovoj humanosti nego njihovu samoljublju, i nikada im ne govorimo o našim potrebama nego o njihovim koristima« (Collins in Devanna, 2002, str. 2), konstatuje i danas aktuelni Smit, pa zaključuje da danas svaki čovjek pomalo postaje trgovac, a to se svakako odnosi i na kulturu i umjetnost, koje su najranjivije i najbezazlenije kada su u pitanju politika i zaštita od raznih mešetara. I globalisti tu profitiraju.

Zato je »jedna od osnovnih dilema s kojom se suočava istraživanje evropskog kulturnog prostora, kao nezaobilazne pretpostavke evropskog kulturnog identiteta, sadržana u pitanju: da li je opravdano govoriti o evropskoj kulturi ili je ispravnije polaziti od postojanja evropske civilizacije?« Pitanje je od suštinskog značaja, zbog toga što je – ako je u pravu Hersković (1967), - moguće smisljeno govoriti samo o identifikaciji s kulturom, a ne i s civilizacijom. Jer, Hersković smatra da samo kultura predstavlja okvir orijentacije pripadnika jednog globalnog društva i njihovog odnosa prema sebi i drugima. A o kulturi kao jedinstvenom okviru orijentacije može se govoriti samo do nivoa globalnog društva. Globalno društvo se, kao takvo, zapravo i uspostavlja upravo zbog toga što njegove pripadnike karakterišu međusobni odnosi (bez obzira na to jesu li oni neposredni ili posredni) čiji je intenzitet veći nego što je to slučaj u njihovim odnosima s pripadnicima drugih društava, naglašava Branimir Stojković (2008) ističući osnovne karakteristike evropskog sociokulturnog prostora.

Dok se u državama u okruženju (Srbija, Hrvatska, Crna Gora, Albanija, Slovenija) ozbiljno razgovara, realizuju se projekti, održavaju seminari, okrugli stolovi, panel-diskusije i zagovara pitanje kreativnih industrija, u BiH je ta sintagma nepoznanica. Drugačije promišljanje, u duhu kreativnih industrija u kulturi, ne dotiče odgovorne,

niti menadžere u institucijama kulture u RS i BiH. Tržišna uspješnost se ne mjeri, jer od nje u BiH ne zavisi položaj nijednog menadžera u institucijama kulture niti u vladinom ili nevladinom sektoru.

Neki teoretičari, a i pragmate idu u drugu krajnost pa kulturu u svim oblicima svoje na razgoličenu industriju zabave koja ima svoje konzumente. I ta sintagma u BiH nema uporište jer nema kulturne, a nažalost niti bili koje druge industrije, a još manje osmišljene kulturne zabave. Ako tek posmatramo gdje bismo danas mogli svrstati postojeću kulturu u BiH, u okvire aktualnih teoretisanja u kulturi, onda se kultura i umjetnost sve manje mogu posmatrati kao posebne oblasti, zahvaljujući i neinventivnosti institucija kulture, a sve više više biva kultura u simbiozi sa drugim produkcijskim komponentama gdje dobija tek svoje punije značenje u nekoj od kreativnih industrija. »Ta orkestrirana kategorijalna kakofonija nalaže da se kultura i umetnost moraju posmatrati isključivo sa stanovišta svoje tržišne vrednosti i kroz produkte-usluge koji se mogu komercijalno eksploatisati u što većem obimu i kraćem vremenu«, naglašavaju Šešićeva i Dragojević (2005, str 16), jasno zagovarajući anglosaksonski model kulturne politike, gdje je sve na tržištu i sve se mjeri kroz ostvareni prihod.

Ovaj stav dvoje uvaženih autora je veoma pogodan za komentarisanje sa stvarnošću koja opterećuje kulturu u BiH, a time i njene institucije. Da li se i danas kultura može posmatrati samo kroz prizmu tržišne vrijednosti? Nekoliko krupnih uslova u BiH teško da mogu biti ispunjeni da bi kultura i njeni proizvodi mogli dobiti status proizvoda za tržišnu vrijednost? S pozicija aktivnosti, inventivnosti, kadrovske i obrazovne sposobnosti, osposobljenosti i zainteresovanosti menadžerskih timova, institucije kulture u Republici Srpskoj i BiH sada nisu spremne da se uhvate u koštac sa proizvodom koji može konkurentno na ozbiljnu tržišnu pijacu. Ako bi neki i proizvod imao potencijala i kvalitet za komercijalizaciju, a takvih je sve više i u ovakvim uslovima, obim i vrijeme isplativosti su tu veoma problematični, kao osnove ekonomske isplativosti projekta i ekonomisanja u kulturi.

»Mogli bismo se složiti sa zapažanjem da je sa pozorištem zaista i gotovo, prihvatajući pomirljivu tezu da živimo u vremenu u kojem se, pod okriljem globalno dominantnog kapitalističkog poretka, statusno izjednačavaju sve delatnosti (pošto su sve u trci za profitom) u nekakvom pluralitetu društvenog života,« ističe pesimistički Ilić (2018, str. 9) analizirajući budućnost klasičnog dramskog teatra u naletu bespoštedne i безусловne globalizacije.

Postavljanje ovako pesimističkih prognoza iz straha ili prihvatanja realnosti kada je u pitanju globalizacija i u kulturi od strane teoretičara i naučnika iz oblasti umjetnosti svih vrsta traži i konkretne odgovore koje neko treba da ponudi: globalizacija da ili ne, kako joj se »dodvoriti« ako se ne može pobijediti, kako sačuvati i u globalnim nasrtajima samosvojnu identifikacionu kulturnu crtu, kako odbraniti nasrtaje komercijalizacije i na one nacionalne i kulturne vrijednosti koje jednom narodu u zajednici nisu za prodaju?

BiH je kao država jedan od primjera najrazličitijih eksperimenata moćnika, pa i u kulturi, gdje je u pitanju agresivna, napadna, komercijalna, naturena kultura nekih

razvijenih industrijskih zemalja koje su pod paravanom kulturne pomoći i tobože saradnje, naturale i nametale svoju kulturu ne vodeći računa o sljedećem:

1. da li se ta i takva kultura može ukorijeniti na području Republike Srpske i Federacije,
2. ko će biti njeni konzumenti,
3. koliko to košta,
4. gdje će se i na koji način moći primijeniti,
5. ko će je razumjeti, doživjeti i kako se saživjeti sa tim naturenim i neprirodnim kulturnim surogatima?

A sve i te kako košta a ponajviše ako je uzaludan trud i gubitak vremena u kulturi. Stratezi globalnih porobljavanja malih kultura ipak nisu dovoljno razmišljali o ovim dilemama i pitanjima. Možda se novcem sve ne može baš tako lagodno kupiti?!

U jednoj od strategija kulture na nivou BiH ističe se da bi država mogla da poboljša razvoj tržišta kulture, mogla bi pribjeći sistemu olakšica u kulturi. Sada su svi kulturni i proizvodi intelektualnog rada u BiH oporezovani preko direktnih i indirektnih poreza, kao i svaka druga roba. Čak institucije kulture plaćaju cijenu industrijske električne energije i grijanja?! Paralelno sa usvajanjem sistema beneficija, od državnog je značaja da se odrede strateški prioriteti u kulturi, te načini korišćenja sredstava za podsticaj i one koji vide sebe i svoje interese u sferi kulture: sponzore, donatore, mecene itd.

Tranzicija je sistemska promjena koja predstavlja društvenu transformaciju, a u BiH bi morala da znači i međunarodno integrisanje odnosno umrežavanje u ukupnu razmjenu, komuniciranje subregionalno, regionalno i globalno povezivanje, s potrebnom inicijativom kojom bi se koliko-toliko globalizacija suspregnula i kulturna politika iz entiteta dobila pravo glasa i bila u ofanzivi, da pokaže da živi.

Činjenica je da u siromašnim društvima u tranziciji kultura kao društvena i duhovna nadgradnja ne mogu same da se izbore za »svoje mjesto pod suncem« i bez nasrtaja globalista iz jasnih egzistencijalnih razloga, slabe kadrovske baze, zastarjele infrastrukture i logistike u institucijama kulture, lošeg materijalnog stanja i nebrige društva za kulturno stvaralaštvo. Naša istraživanja to i dokazuju.

Tabela 4: Nedostatak značajnih resursa u institucijama kulture - odgovori zaposlenih u institucijama kulture

<i>Pitanje, 2009. godine</i>	<i>Broj odgovora</i>	
	<i>f</i>	<i>%</i>
<i>Koji značajni resursi nedostaju u institucijama kulture u Republici Srpskoj? Odgovori zaposlenih u institucijama kulture.</i>		
Finansijski	44	41,90
Materijalni	1	0,95
Organizacioni	19	18,10
Kadrovski	40	38,10
Ostali	1	0,95
<i>Ukupno</i>	<i>105</i>	<i>100,00</i>

Izvor: Anketni upitnik, 2009.

Tabela 5: Nedostatak značajnih resursa u institucijama kulture - odgovori građana

<i>Pitanje, 2009. godine</i>	<i>Broj odgovora</i>	
	<i>F</i>	<i>%</i>
<i>Koji značajni resursi nedostaju u institucijama kulture u Republici Srpskoj? Odgovori građana.</i>		
Finansijski	116	11,96
Materijalni-infrastrukturni	204	21,03
Organizacioni	213	21,96
Kadrovski	417	42,99
Ostali	20	2,06
<i>Ukupno</i>	<i>970</i>	<i>100,00</i>

Iz ankete rađene 2009. godine se vidi zašto institucije kulture u RS ne funkcionišu kako bi to očekivali građani i šta im to nedostaje. U anketi, od 105 zaposlenih u institucijama kulture, izjasnili su se da je najizraženiji finansijski resurs koji nedostaje, a građani, njih 970, čak misli da je najveći problem kadrova u institucijama kulture. Kao što vidimo, građani dobro uočavaju problem, a zaposleni u društveno-odgovornom menadžmentu smatraju da samo ogromnim novcem mogu napraviti velika djela!?

Sprovedeno istraživanje na pomenutom uzorku od 570 građana i 98 radnika u institucijama kulture u BiH, 2019. godine se ne razlikuje više od 5%, u odnosu na ono prije deset godina, što je zanemarljiva razlika, a ipak je to dug period od deset godina gdje se dogodilo malo potrebnih promjena. I upravo na osnovu ovog istraživanja uočljivo je da zaposleni u institucionalnoj kulturi smatraju da je materijalni faktor, koji najviše nedostaje, najznačajniji za dobar rezultat, ali otvara vrata globalizaciji koja nudeći sredstva ne bira metode komercijalizacije svakog vida kulture stavljajući ekonomiju ispred umjetnosti i kvaliteta.

Od kulturne ponude i kulturne potrebe došlo je i do veoma izraženih kulturnih raslojavanja građana. Razloge i sociokulturne argumente možemo na različite načine eleborirati, ali važno je uočiti četiri evidentne uopštene podjele građana unutar društvenih zajednica, a na područje BiH najviše se odnose prve dvije:

- između različitih socio-obrazovnih grupa,
- između različitih nacionalnih pripadnosti,
- između razvijenih i zemalja u tranziciji i
- između razvijenih zemalja-konkurencija sa primjesama tri prethodno pomenuta razloga ili grupacije.

Svaka ova podjela je uslovna, naslonjena na druge faktore i ne postoji sama za sebe kao izolovana, već je nastajala izvan kulture i postupno. Konkurencija između razvijenih zemalja je potrebna i poželjna jer ona svakako, ako je kontrolisana, koristi čovječanstvu. Mnogo je izraženiji i uočljiviji problem podjela između razvijenih i nerazvijenih, gdje moćnije zemlje kapitalom, marketingom i agresivnim nastupom najčešće pod oblandom globalizacije i te kako ugrožavaju i potčinjavaju, a ne podstiču razvoj kultura u siromašnim, malim društvima u tranziciji. Ponekad se pod finim oblandama pomoći u kulturi servira sve ono, osim jačanja i razvijanja vlastitih nacio-

nalnih i državnih kulturnih programa i sadržaja. Kada se shvati suština takvih nastupa i osjete njihova nakaradna i nedobronamjerna težnja i cilj, već biva kasno.

Mogli bismo zaključiti da globalizacija u kulturi u malim državama u tranziciji i jezicima koji pripadaju tim narodima nema za cilj jačanje: produkcije, konkurencije, kvaliteta, kriterijuma, masovnosti i trajanja onih vrijednosti u kulturi koje nadživljavaju svoga stvaraoca. U uslovima kada ekonomija kulture pod naletom moćnih ekonomija i kapitala, gubi realnu bitku prepuštajući je bestidnoj komercijalizaciji gdje je količina profita iznad umjetničkih, profesionalnih, estetskih, etičkih i moralnih vrijednosti koje kulturno djelo sobom nosi.

Nenad Novaković, PhD, Rajko Macura, PhD

Globalization and the Economics of Culture: Can the Cultural Identity of the Nation Be Sold?

The trend of globalization, which inexorably pushes itself to the interest subordination of the stronger ones, is unquestionably welcome in the culture of small nations and languages. The survey which we conducted on 570 respondents in Bosnia and Herzegovina, questioning whether globalization in Bosnia and Herzegovina's culture is in the interest of its citizens, shows that more than 92% of respondents consider globalization harmful to national culture and that it does not contribute to its development and greater quality. 4.5% of respondents say that no one can help the culture in Bosnia and Herzegovina, while 3.5% think that culture is irrelevant and any influence of the gathering has nothing to disturb.

Such results of the research have been expected because every single attack on culture in this region of Bosnia and Herzegovina is experienced with increased emotional and irrational elements. The cultural product has been defined by the cultural policies as an "existing value," (explained by David Throsby) because citizens experience the culture in art as something that is ours and something we hold and keep for ourselves. In this form, the notion of assessing, evaluating or valorizing the value of the cultural product is reduced to a rhetorical dimension without real approval that what a culture creates can and is transformed into a material value that can be ranked, assembled, graded, and compared with all other products. Before globalization, that has fundamentally changed the approach of cultural policies to every kind of cultural creativity, emphasizing the economy in culture, ignoring the recent approach to helping culture and raising its values and criteria. Now the process is oriented towards the economy by ignoring the criteria of valuation on one side, and emphasizing profit at the expense of everything else on the other side. In this battle of cultural and economic value numerous discussions and debates have been raised, what really a value in the "spiritual upgrade" today is: the cultural product that brings profit or one that truly has an artistic, aesthetic, ethical, national, and cultural value? Diffe-

rent approaches to cultural policies provide arguments for and against the process of evaluation, however, changes in overall policies in Europe, under the influence of the United States industry, are increasingly imposing economic approach as a dominant rather than excluding another which nevertheless only monitors the bottom line of the profit.

Globalization of culture in Bosnia and Herzegovina itself consciously, organized, planned, and brazenly “attacks” all forms outside the institutional culture, in the first round, in order to create an illusion of serious competition to institutional culture and gradually impose criteria and models of behavior through financial projects, sponsors, donations, workshops and any other type of “help”. This form of slow globalization is neither a novelty nor a special model, but is rather a tired way of imposing globalist ideas and thoughts upon small cultures in poor societies and countries in transition. The globalist environment as a model seeks for its theoreticians and practitioners who “voluntarily” continue pushing a hill-shaped globalist cultural cluster. And certainly it does not take any responsibility for the future consequences. Firstly, the goal is to make profit and secondly, the strategic plan is cultural enslavement and the suppression of the past surrounded by the global interests of the great ones.

The globalists enter this “offered space” without major obstacles and excessive investments, because the social framework and socio-cultural milieu create the possibility of influencing the “cultural occupiers” from the side, elaborated methodology, the necessary amount of funds and with the help of impoverished cultural workers and the analyzed needs of consumers the space of cultural-artistic creation of “its culture”.

Some theoreticians and pragmatists go to another extreme, therefore culture in all its forms has been reduced to a diversified consumer entertainment industry. And this system in Bosnia and Herzegovina does not have a foothold because there is no cultural, industrial and designed cultural entertainment. If we are trying to find out where the existing culture in Bosnia and Herzegovina could be classified and still within the theories of culture in Bosnia and Herzegovina, then we would find out that the culture and art cannot be considered as two separate fields thanks to the inevitability of cultural institutions. There is more and more culture in symbiosis with other production components, where it only gets its full meaning in some of the creative industries.

As a state, Bosnia and Herzegovina is one of the examples of the most various experiments of powerful, aggressive, attacking, commercial and forced culture of some developed industrial countries, which are under the shield of cultural help and the so-called cooperation which has furthermore imposed their culture without even thinking of the following: can such culture be rooted in the territory of the Republic of Srpska and the Federation, who will be its consumers, how much does it cost, where and how it would be applied, how would it be understood and experienced, and how to live with this imposed and unnatural cultural surrogates?

We could conclude that globalization in culture in small transition countries and with languages of these nations does not aim to strengthen: production, competition, quality, criteria, massiveness and the life of those values in the culture that should

outlive its creator. In the terms when economy of culture in Bosnia and Herzegovina is influenced by powerful policies, production and capital, it is losing its real battle, leaving the field of cultural and artistic creativity to bridle commercialization where the amount of profit is above artistic, professional, aesthetic, ethical and moral values of that cultural work. In this context, globalization as a challenge for culture in small languages, societies and countries in transition, is by no means the desired process, but a serious danger of “enslaving cultures” from financial powers who only seek profit.

The conducted research is the best way of showing what the situation nowadays is and how it was ten years ago. Unfortunately, nothing has changed in the last decade for the benefit of cultural workers and culture in general. The process of economizing culture is something that must be done, but globalization which follows the principle of imposing other cultures and commercialization of the same in order to disorient it, is unacceptable and unreliable.

LITERATURA

1. Collins, E. C. G. and Devanna, M. A. (2002). Izazovi menadžmenta u XXI stoljeću. Zagreb: Mate.
2. Dragičević Šešić, M. and Stojković B. (2011). Kultura menadžment animacija marketing. Beograd: Clio.
3. Dragičević Šešić, M. and Stojković Branimir (2011). Kultura menadžment animacija marketing, šesto izmijenjeno i dopunjeno izdanje. Beograd: Clio.
4. Dragičević - Šešić, M. and Dragojević, S. (2005). Menadžment umetnosti u turbulentnim okolnostima. Beograd: Clio.
5. Hersković, M. J. (1967). Les bases de l'antropologie. Paris: Petite Bibliotheque Payot.
6. Ilić, V. (2018). Savremeno pozorište: estetsko iskustvo i prestupničke prakse. Novi Sad: Sterijino pozorje.
7. Kolber, F. (2010). Marketing u kulturi i umetnosti. Beograd: Clio.
8. Stojković, B. (2008). Evropski kulturni identitet. Beograd: Službeni glasnik.
9. Trozbi, D. (2012). Ekonomika kulturne politike. Beograd: Clio.

*Dr. Nenad Novaković, izredni profesor na Visokoj školi Banja Luka College.
E-mail: blcnenad@gmail.com*

*Dr. Rajko Macura, izredni profesor na Visokoj školi Banja Luka College.
E-mail: macurarajko@gmail.com*

Mobilni telefon v vsakdanu mladih v Republici Srbiji

Prejeto 5. 6. 2019 / Sprejeto 13. 9. 2019

Znanstveni prispevek

UDK 37-053.6:621.395.6

KLJUČNE BESEDE: mobilni telefon, mediji, vzgoja za medije

POVZETEK – Mobilni telefon je del standardne medijske opreme mladih. Za mlade je tudi pomemben posrednik, saj predstavlja sredstvo za: komunikacijo, načrtovanje vsakdana s prijatelji in družino, zabavo, samopredstavitev. Mobilni telefon je del zasebnega prostora in individualnosti, ki se izraža s posameznimi simboli in zvočnimi melodijami. Včasih mladi uporabljajo mobilni telefon kot dnevnik s slikami najboljših prijateljev, za najboljše spomine, hkrati pa nudi priložnost, da smo z njim v stiku z drugimi. V sodobni družbi se pomembnost kroga prijateljev mladih z uporabo mobilnih telefonov povečuje. Tako ni samo statusni simbol v smislu posedovanja in tehničnih zmožnosti, temveč ima osrednje mesto pri prepoznavanju in simbolni predstavitvi pripadnosti krogu prijateljev. Nove tehnične možnosti zagotavljajo tudi priložnost za njihovo zlorabo. Tako je uporaba mobilnih telefonov hitro postala fokus analiziranja javnosti s poročili o posnetkih nasilja in pornografskih posnetkih, ki se preko spleta prenašajo iz telefona v telefon.

Received 5. 6. 2019 / Accepted 13. 9. 2019

Scientific article

UDC 37-053.6:621.395.6

KEY WORDS: mobile phone, media, media pedagogy

ABSTRACT – Today, a mobile phone belongs to the standard media equipment of young people. For them, it is an important mediator, which performs a variety of functions: communication, planning of the daily life with friends and family, fun, and self-presentation. The mobile phone is a part of private space and individuality, which is expressed with individual symbols and acoustic tones. Sometimes, young people use it as a diary with photos of their best friends and for the best memories; moreover, the mobile phone enables us to come in contact with everyone. In modern society, the significance of friends' circle for young people is increasing with the use of mobile phones. Mobile phone is not only a status symbol in terms of possession and technical capabilities, but also takes up central position in recognizing and symbolic presentation of belonging to one circle of friends. New technical options provide the opportunity for their misuse as well. In that sense, the use of mobile phones has quickly come to the focus of the public analysis in the reports in video clips of violence, and porn clips, which have been downloaded from phone to phone over the internet.

1 Uvod

Mobilni telefon je samo jedna od mnogobrojnih vrsta mobilnih uređaja koji prolazi kroz stalne, brze razvojne i inovativne tehnološke promene. Razvoj mobilnih telefona uslovljen je razvojem generalno tehnologije komunikacije, kompjutera i interneta. Iako izgledaju slično, mobilni uređaji nisu isto što i mobilni telefoni. U mobilne uređaje ubrajamo: »obične« mobilne telefone sa fabričkim softverom (tzv. feature phones), tablet računare (tablets) sa ili bez mogućnosti korišćenja SIM kartice i pristupa mobilnoj mreži, mp3 player-e, smartwatch-eve, prenosne konzole za igre, itd. U ovom radu bavimo se mobilnim uređajima koje danas zovemo »pametni« – pametni telefoni (smartphones), ajpodovi (ipads) – koji su poslednjih godina preuzeli primat na glo-

balnom tržištu (GSMA 2016; 2015) i koji imaju mogućnost instalacije i komunikacije putem mobilnih aplikacija.

Širenjem mobilnog telefona desila se revolucija elektronske komunikacije. Telefon više nije u predsooblju pored kaputa, već je postao naš stalni pratilac i utiče na svakodnevni život. Značaj mobilnog se nije učvrstio samo kao posed, već i time što zauzima važno mesto u životima mladih. Mobilni ne služi prvenstveno telefoniranju, koristiti mobilni znači pisati i čitati kratke poruke, ali mladi ga podjednako koriste kao budilnik, igrice, internet. Pošto izuzetno mnogo vremena mladi provode koristeći mobilne telefone i od njih se ne razdvajaju, nazivaju se često »generacijom koja se koristi palčevima« (thumb generation) ili »plemenom palca« (thumb tribe) (Catelly, 2015, str. 114).

Koje sve funkcije u svakodnevici mladih imaju tzv. pametni telefoni, kako ih mladi upotrebljavaju, čemu sve oni mogu da posluže? Da li se u modernom društvu značaj kruga prijatelja za mlade povećava upotrebom mobilnog telefona? Koliko mobilni telefon danas reflektuje socijalne kategorije, prestiž, a koliko je u funkciji socijalnog povezivanja, komunikacije, učenja ...

1.1 Socijalna funkcija mobilnih telefona

Socijalnu funkciju telefona ilustrovaćemo kratkim pasusom koji sadrži sledeći monolog:

»Pospremio sam svoje papire u fioku, složio pribor za pisanje, uzeo krpicu za prašinu i obrisao staklo, a potom telefon (...). Niko me ne bi nazvao. Sada ne, ne u ovom trenutku. Verovatno nikad. Odložio sam krpicu, složio je sa svom prašinom u njoj, naslonio se i sedeo, nisam pušio, ne, ni razmišljao. Bio sam prazan. (...) Tad sam se primakao telefonu i izabrao broj Mevis Veld. Zvonilo je i zvonilo. Devet puta. To je puno, Marlou. Za tebe verovatno nema nikog kod kuće. Spustio sam slušalicu. Koga bi sad mogao da nazoveš? – Ne, nikoga. Ah, kad bi telefon zazvonio. Kada bi neko nazvao i ponovo me povezao sa čovečanstvom! Neka je i Maglašan. Želeo bih da sam što dalje od ove zaleđene zvezde« (prema: Meister, Meise, Neudert, 2009, str. 8).

Ova priča iz devedesetih godina prošlog veka govori da diskusija o mestu mobilnog telefona u socijalnom kontekstu u suštini ne predstavlja novi fenomen, već ima svog prethodnika u prvobitnom (klasičnom) telefonu. Prikazana scena pokazuje da telefon funkcionalno simbolizuje čovekovo mesto u društvu čime se iskazuje značaj društvenog statusa pojedinca unutar jedne grupe. Istovremeno telefon predstavlja i komunikativno pozicioniranje mladih u društvenom prostoru. U sociološkim studijama koje prate genezu telefona može se naći pregled istorije ovog medija, duge preko 100 godina, i u njima se, između ostalog obrađuju teme poput ikonografije telefona u likovnim umetnostima ili značaj telefona na filmu. U mnogim filmovima poput »Rear Window« (1954) ili »Paris-London« (1984) telefon definiše situacije, pojačava intimnost i obeležava stvaranje veza (prema: Meister, Meise, Neudert, 2009, str. 11).

Generalno, »obični« telefon je najpre pomagao mladima da kontaktiraju svoje društvo kao i da razviju kontakte van kućnog okruženja i geografske oblasti u kojoj žive. Mobilni telefon još snažnije naglašava ovu mogućnost. Ovde se ne radi samo

o ličnoj dostupnosti bilo gde i bilo kad, već i o novim, potpuno različitim načinima komunikacije koje nudi mobilna telefonija, a koji podležu različitim pravilima i normama. Iako su i ranije postojali pametni telefoni (Symbian, Windows Mobile, BlackBerry ...) korisnici su ih koristili kao i »obične« telefone, komunikacija posredstvom poziva i SMS poruke, i zanemarivali njihove »pametne funkcije«. Pojavom iOS i Android platformi, najpopularnijih mobilnih platformi, mobilna komunikacija dobija brojne nove opcije. Mnoge aplikacije i funkcije, koje su se realizovale samo putem personalnih računara, postale su dostupne i u pokretu – korišćenje društvenih mreža, razmena trenutnih poruka (instant messaging).

Pored mogućnosti da se nazovu prijatelji i rođaci, putem aplikacije za komunikaciju (messengers), može se poslati tekstualna poruka (SMS), slika (MMS) ili se mogu »skinuti« razne melodije. Isto tako je moguće surfovati internetom pomoću WAP opcija. Jedna ista poruka može se poslati na više ljudi. Preko Bluetooth-a ili Infrared-a, brojevi telefona, melodije ili video snimci se mogu razmenjivati između dva mobilna, mobilnog i Notebook-a ili kompjutera. Mobilni obuhvata među mladima popularne aplikacije poput Youtuba, društvenih mreža. Obogaćen i nekim isključivim mobilnim platformama, koje i ne mogu da se koriste na personalnom računaru (npr Instagram, WhatsApp), mobilni počinje i da zamenjuje računar.

Mobilni je napredovao od svojih prvobitnih funkcija u »društvenog telohranitelja«. Pre svega žene su koristile mobilni da bi u izvesnim situacijama nazvale nekoga ili se pretvarale da zovu kako bi se zaštitile, kada ne žele da razgovaraju sa nepoželjnim prisutnim osobama. Poverenje u mobilni telefon ide jedan korak dalje kada se u situaciji koja je subjektivno ocenjena kao opasna, polažu nade u telefonski poziv, odnosno auditivnog svedoka koji može da spreči nasilni čin. Upravo je ovo često bio razlog što roditelji svom detetu kupuju mobilni telefon sa argumentom da će im mobilni pomoći u hitnim slučajevima, fiktivnim opasnim situacijama. Osećaj sigurnosti koji se često povezuje sa mobilnim postao je i problem, jer mladi navode da ih roditelji stalno mogu nadzirati preko mobilnog telefona. Isto tako partner/partnerka može zloupotrebiti mobilni i kontrolisati liste poziva i inbox.

Ovi stavovi su naročito evidentni pred raznolikim opcijama oblikovanja identiteta i rada na identitetu, koje omogućava mobilni. Posedovanje ove naprave predstavljalo je važnu prekretnicu u životu mladih, a mladima su tako zajednički određeni osnovno razumevanje medija i uticaji medija na svakodnevni život. Ove zajednice su bitna osnova za građenje identiteta, za interakciju mladih sa vršnjacima. U tom smislu, mladi koji nemaju mobilni, nisu mogli negovati odnose niti doživeti emocionalnu povezanost vlasnika mobilnih telefona.

Stran im je bio osećaj da uvek mogu da se razmene sa nekim, da zajedno podele i prožive svaku sitnicu mladalačkog života. Baš nedostatak ovakvih momenata mogao je doprineti, da se ovi mladi osećaju izopštenim – i samim tim društveno nezaštićenim. Mobilni telefon bio je temelj uspostavljanja veze sa vršnjacima zasnovane na poverenju, zajedničkom planiranju aktivnosti vezanih za slobodno vreme i konzumaciju. Mobilni je pojačavao prijateljske veze, a škola je bila prostor komunikacije i večernjeg okupljanja mladih.

Veze i odnosi koje mladi uspostavljaju putem telefona u međuvremenu su se promenile. O vezama koje danas postoje između mladih i telefona govori sledeći tekst:

»Prvi sunčevi zraci stidljivo proviruju kroz šalukatre – podsećaju me da je počeo raspust, veliki letnji raspust! Sa smeškom na usnama, ustajem iz kreveta ... Slaviša je već u punoj 'ratnoj opremi'... stižem ... istrčavam na ulicu. Nekoliko godina kasnije, slična atmosfera: Sunce stidljivo namiguje ... raspust je ... ali nešto je drugačije, nešto nedostaje. Tek povremeno čuju se glasovi – glas majke koja grli nestašno dete, glas komšije, glas nekog nepoznatog muškarca širi se ulicom ... Dva dečaka hodaju putem. Zamišljeni su i 'dislocirani' – tu su (postoje i šetaju), a i nisu tu. Gledaju u svoje mobilne telefone i smeškaju im se« (Starčević, 2015, str. 247).

Fenomen detinjstva koji je prožet uticajima pametnog telefona i interneta istražila je i opisala američki psiholog Tvengi u knjizi Internet generacija, dezorijentisanost dece u digitalnom dobu (Tvengi, 2018). Autorka iznosi rezultate dugogodišnjih prae-nja američke generacije mladih i promene nastale pod uticajima »pametnih« telefona koje se reflektuju u svim segmentima života mladih - aj-generacije - od društvenih i emotivnih odnosa do mentalnog zdravlja. Današnja, aj generacija ili iGen mladih, u život je ušla sa smart telefonom »što je ogromna promena sa dalekosežnim posledicama« (Tvengi, 2018, str. 14). To su tinejdžeri koji sporije odrastaju, dezorijentisani su, nesiguri, usamljeni, nesrećni, skloni depresiji, stidu, strepnji, samopovređivanju, samoubistvu, fizički bezbedniji i mentalno ranjiviji u odnosu na sve dosada poznate generacije mladih.

1.2. Pregled empirijskih studija sa fokusom na mobilni telefon

Kako se tradicionalni telefon i mobilni uređaj mnogo razlikuju, tako se promenio i njihov društveni značaj. Danas se sukobljavaju brojne empirijske studije i razmatranja, koje se bave implikacijama novog medija, koji omogućava opštenje s društvom nevezano za prostor. Istraživači su jedinstveni samo u tome da je mobilni telefon danas uobičajen u životu mladih i da je jedan od omiljenih medija mladih između 12 i 20 godina (Meister, Meise, Neudert, 2009; JIM-Studie, 2008; Tapscott, 2009). Mobilnu komunikaciju ne sputava ni vreme ni mesto, u pogledu kontaktiranja jedva da postoje ograničenja. I mladi i odrasli mogu negovati i graditi kontakte u svako vreme na svakom mestu, bilo SMS-om, bilo telefonskim pozivom, bilo običnim cimanjem da bi poziv ostao zabeležen u listi poziva i da bi se videlo da je neko pokušao da ostane u kontaktu. Koliko je ovaj vid komunikacije bitan omladini pokazuju najrazličitije studije (Meister, Meise in Neudert, 2009; JIM-Studie, 2008; Andevski in Ivković, 2011; Andevski, Vidaković, M. in Vidaković, D., 2015; Arsenijević in Andevski, 2015).

Mladima mobilni telefoni nude brojne mogućnosti za sinhronu i asinhronu komunikaciju i interakciju sa drugim tinejdžerima, rođacima i poznanicima. Evoluirao je u instrument za koordinaciju i organizaciju svakodnevice, na šta ukazuju opcije za buđenje, planiranje obaveza pomoću integrisanog kalendara, fotografisanje, mp-3-plejer i komponovanje muzike. Što se tiče novih dimenzija i funkcija, zbog telefona se proširuju načini komunikacije, a društvene veze se restrukturiraju. To bi moglo ići

toliko daleko, da bi mogla nastati pravila, kao npr. u kojoj formi, kada i kome se sme poslati SMS.

U daljem tekstu, predstavimo rezultate istraživanja koje prati koliko je mobilni telefon prisutan u svakodnevnom životu mladih, odnosno na koje sve načine mladi u Srbiji upotrebljavaju mobilne telefone.

2. Rezultati istraživanja na teritoriji Republike Srbije

Predmet istraživanja koga ovde predstavljamo odnosi se na upotrubu informacionih tehnologija kod mladih u Srbiji sa fokusom na mobilni telefon. Cilj istraživanja je da definišemo neka obeležja po kojima su mladi u Srbiji specifični u korišćenju mobilnih telefona, da utvrdimo kakve su njihove navike, karakteristike, trendovi u korišćenju mobilnih uređaja i aplikacija. Hipoteza koju smo istraživanjem testirali je da se u korišćenju mobilnih uređaja mladi u Srbiji ne razlikuju značajnije od mladih u ostalim zemaljama u okruženju.

Istraživanje smo realizovali na teritoriji Republike Srbije, sa fokusom na populaciju studenata viših škola i fakulteta, tokom novembra 2018. godine i uzorak je sadržao 745 ispitanika. Glavna istraživačka metoda je survey-metoda prikupljanja podataka na terenu. Dobijeni podaci obrađivani su analitičkim, interpretativnim pristupom kao i statističkom obradom podataka (IBM SPSS Statistics). Za istraživanje je korišćena anketa napravljena za ove potrebe sa 25 pitanja na koja su ispitanici odgovarali zaokruživanjem jednog ili više ponuđenih odgovora.

Rezultati istraživanja pokazali su da ispitanici najviše koriste Android operativni sistem na svom mobilnom telefonu (75 %), iOS (15 %) i Windows (10 %). Samo dva ispitanika su rekla da koriste fabrički operativni sistem. Ovi rezultati govore da gotovo svi ispitanici studenti koriste pametne telefone. Na svojim mobilnim telefonima ispitanici imaju instalirane sledeće aplikacije: Facebook (88 %), Viber (82 %), Messenger (77 %), Instagram (75 %), WhatsApp (69 %), Skype (49 %), Hangouts (46 %), Twitter (30 %), Snapchat (30 %). Za komunikaciju ispitanici najčešće koriste: Messenger (50 %), Viber (48 %), WhatsApp (33 %), Snapchat (30 %), Skype (10 %). Omiljene aplikacije za komunikaciju ispitanicima su Viber, Whatsapp, a najkorišćenija Messenger, omiljena društvena mreža je Facebook (78 %) koga snažno prati Instagram (75 %). Najveći broj ispitanika (88 %) društvenim mrežama pristupa putem telefona, ostali putem računara. Samo 4 ispitanika je odgovorilo da ne poseduje nalog na društvenim mrežama. Najveći broj ispitanika registruju se u aplikaciji putem korisničkog imena i lozinke, a manji broj koristi telefonski broj i SMS verifikaciju (88 % prema 12 %), a na ovakav izbor aplikacije ispitanici su se odlučili najpre na osnovu kvaliteta, funkcionalnosti i osobina aplikacije, a odmah potom i zbog toga što iste aplikacije koriste i njihovi prijatelji (58 % prema 40 %). Neke druge osobine aplikacije ovde nemaju veliku ulogu (2 %).

Zanimljiv podatak je da ispitanici vrlo visoko rangiraju izbor smajlija i stikera u aplikaciji i za 58 % ispitanika ovaj izbor smajlija i stikera je veoma bitan u aplikaciji.

Studenti društvenim mrežama najviše pristupaju preko telefona, ali ipak, većina ispitanika (65 %) smatra da je bitno da se aplikacija može koristiti na računaru pri čemu je ispitanicima bezbednost i privatnost najbitnija odlika aplikacije (96 %). Od aktivnosti koje ispitanici svakodnevno realizuju na svojim mobilnim telefonima, možemo izdvojiti svakodnevno slanje fotografija (55 %), svakodnevnu proveru e-maila putem telefona (62 %), dok je slanje putem glasovnih poruka, video poziva kao i slanje nekih fajlova (dokumenata) ređe zastupljeno kod ispitanika i pri tome, većina ispitanika internetu pristupa putem WiFi mreža.

Ako uporedimo dobijene rezultate našeg istraživanja sa sličnim istraživanjima Evropskih zemalja (koji izveštavaju da 52 % mladih između 6 - 13 godina kao i 95 % mladih od 12 - 19 godina poseduju mobilni telefon) zaključujemo da se mladi iz Srbije ne razlikuju mnogo od mladih u drugim evropskim zemljama u primeni mobilnih uređaja. Naši studenti više koriste Viber aplikaciju za razliku od svojih kolega. Gotovo svi ispitanici (98 %) koriste pametne telefone i imaju nalog na društvenim mrežama i po tome ne zaostaju za studentima drugih zemalja Evrope (Meister, Meise, Neudert, 2009; Arbeiter, 2009).

Ovde bismo ukazali i na istraživanja u kojima je mobilni telefon analiziran u funkciji medija koga mladi koriste u procesu *učenja*. Putem strukturisanog intervjua koji je sproveden među učenicima gimnazije, istraživači su postavili sebi *cilj* da ispituju da li se mobilni koristi u obrazovne svrhe, u procesu učenja, za koje predmete ih učenici koriste, da li se ovde mogu uočiti određene pravilnosti i koliko su učenici »svesni potencijala mobilnih telefona u digitalizaciji nastavnog procesa« (Radić - Bojanić in Ranisavljević, 2016, str. 288).

Nalazi istraživanja ukazuju da svi ispitanici učenici poseduju »pametne« mobilne telefone (smart phones) sa android ili iOS platformom. Istraživanje pokazuje da se ispitanici gimnazijalci intuitivno snalaze u upotrebi funkcija mobilnih telefona, ali i da su inventivni i kreativni u osmišljavanju načina i postupaka kojima bi na najrazličitije načine učili sadržaje iz raznih predmeta kako bi sebi olakšali proces učenja. Oni samoinicijativno pronalaze aplikacije koje su već osmišljene i napravljene za učenje ne samo učenicima nego i drugim populacijama. Učenici jasno razlikuju tipove aplikacija koje mogu koristiti za pojedine predmete (istorija, geografija, strani jezik, likovno, matematika). Istraživanje pokazuje da učenici mobilne telefone ne koriste na ujednačen i sistematski način, odnosno da nisu osvestili moguće potencijale za učenje, nego mobilne telefone doživljavaju kao puku digitalizaciju štampane verzije knjige (Radić - Bojanić in Ranisavljević, 2016, str. 292–297).

Učenici intuitivno, samostalno, spontano uče kako i za koji predmet da koriste određene aplikacije, međusobno dele informacije o tome i jedni drugima preporučuju razne aplikacije za različite predmete. Razlog ovome je što ni sami nastavnici nisu dovoljno obučeni u primeni savremene nastavne tehnologije, ni u mogućnosti korišćenja mobilnih telefona u procesu učenja. Škole ne daju institucionalnu podršku ovakvom vidu učenja, čime se stvara velik raskorak između digitalne generacije učenika i generacije nastavnika, digitalnih imigranata. Preporuka koja implicuje na temelju nalaza ovog istraživanja je u osavremenjivanju nastavnog procesa, oblikovanju i ciljanom

kreiranju aplikacija koje podržavaju procese učenja, čime bi se »mobilni telefoni sistematski uveli u učionicu na kontrolisan i svrsishodan način« (Radić - Bojanić in Ranisavljević, 2016, str. 298).

Nalazi ovog istraživanja slični su i nalazima u drugim zemljama koje takođe još nisu spoznale potencijale koje mobilni telefon ima u procesu učenja, pa su stoga i mogućnosti učenja putem mobilnih telefona, neiskorišćene (Confurius, 2009). Intencija je na potrebi negovanja istraživačkog rada i razvoja učenika, na jačanju njihove samostalnosti, autonomije, radoznalosti kako u individualnom učenju, tako i u učenju u paru i u grupi. Teži se mogućnosti kombinacije tradicionalne nastave i učenja putem mobilnog telefona kako bi se zadovoljile potrebe digitalne generacije da često menjaju materijale učenja i da preusmeravaju pažnju sa vizuelnog na auditivni medij učenja, npr. sa štampanog na digitalni izvor (Confurius, 2009).

3 »Happy Slapping« – rado(sno) udarati

Mobilni telefon je idealan za komunikaciju, za savlađivanje nesigurnih situacija u svakodnevnici, školi i predstavlja simbol povezanosti sa bliskim osobama (porodicom, prijateljima). Međutim, tehničke opcije mobilnog telefona dopuštaju, da mladi ovu komunikativnu i socijalnu dimenziju danas zloupotrebljavaju. Tako se mobilni telefon našao u fokusu javnosti izveštajima o Happy Slapping - u. Radi se o snimcima nasilja, pornografije koji se putem interneta prenose s jednog na drugi telefon. Prvi izveštaji o ovom fenomenu su došli 2004. godine iz Velike Britanije, mada je nejasno da li su ga stvorili štampa ili mladi. Po pravilu, jedna grupa (često muška) će slučajno ili namerno, odabrati žrtvu koju će gurnuti, vređati, ponižavati, pretiti joj, udarati je ili seksualno zlostavljati. Sve se to pomoću mobilne kamere snima i dalje prenosi putem mobilnih telefona i objavljuje preko interneta. Devojke se skrivano snimaju u neprijatnim situacijama kao na primer u školskom wc-u, u kabini za presvlačenje ili se čak radi o pornografskim snimcima. Ponižavanje i povređivanje poznate osobe može se desiti bez ikakvog povoda ili kao posledica prethodnih međusobnih sukoba. Nekada se radi i o vrsti igre, pri čemu se inscenira jedan napad ili tuča, odnosno režira se jedno nasilno delo (Grimm in Rhein, 2014; Hilgers in Erbeldinger, 2008).

Motive za udaranje i ponižavanje drugih, za snimanje, dokumentovanje, prenošenje kao i posedovanje takvih snimaka mladi nalaze u jačanju i vrednovanju sopstvenog statusa, u socijalnom priznavanju kod prijatelja, ali i u sprečavanju mogućnosti da sami postanu žrtva ovakvih aktivnosti. Sa druge strane, žrtve poniženja i nasilja imaju traumatske posledice. Ako se događaj dokumentuje i stavi u promet ili objavi na internetu npr. na You Tube ili na forumu, onda je poniženje još jače. Pojavljuju se brojni svedoci, tako da se poniženje stalno ponavlja. Žrtva gubi moć kontrole, više nema uticaja na to ko će biti sledeći svedok ili gde će se i kada snimak ponovo razmeniti. Kada je materijal u prometu, mala je verovatnoća da će se ceo proces zaustaviti (Kasper in Streber, 2000; Andevski in Ivković, 2011).

Drugi aspekt ovih neželjenih manifestacija reflektuje se kroz svakodnevicu medijskih insceniranja - jer danas se sve medijski prezentuje ili dokumentuje, nezavisno od toga šta predstavlja: robu, usluge, ljude, događaje, politiku itd. Mladi su tako naučili da se medijski predstavljaju i insceniraju, odnosno da medijsko prikazivanje koriste za vlastitu korist. Pojava Happy Slapping-a tako je stekla veliku važnost u medijskim izveštavanjima, što je dovelo i do pitanja da li je ova pojava zaista jako rasprostranjena kod mladih ili je ovaj fenomen samo želja javnosti za senzacijom. Mediji su skloni negativnom izveštavanju o međusobnom ophođenju i ponašanju mladih pri čemu su pojedinačni slučajevi postavljeni u centar pažnje.

4 Pedagoške implikacije

Mobilni aparati i mediji nisu uzroci nasilja među mladima i zabranom korišćenja mobilnog telefona neće se smanjiti broj nasilnih dela. Ovde su neophodnije preventivne pedagoške mere rada sa mladima, njihovim motivima, kulturnim i socijalnim okruženjem, iskustvom. Nasilje u školi ne treba prevideti, zataškavati. Počinocima i žrtvama nasilja treba pomoći, odrasli treba da budu uz njih. U odnosu na pojavu virtualnog - Cyber mobinga, neophodno je razviti strategije pedagoškog delovanja u školi kroz participaciju i opštu školsku kulturu. U tom smislu neophodno je negovati odgovornost prema pravilima koja sa učenicima treba postaviti, a po kojima će se svi međusobno ophoditi. U suštini, radi se o smisljenoj prevenciji nasilja i izbegavanju neželjenih događaja. Negovanjem kulture uzajamnog poštovanja, poštovanja uzajamno obavezujućih načela kao npr. »Ne čini ništa što drugima škodi, niti rečima niti delima« – mogu se urediti i pravila ophođenja sa mobilnim telefonom, koji predstavlja deo jednog kućnog reda. Kao multimedijalni aparat, koga ima svaki učenik, mobilni može da postane i snažno kreativno sredstvo u procesu učenja. Mogu se pokazati filmovi, koji se kritički odnose prema nasilju, u kojima će se negovati »pozitivno samopredstavljanje« uz kreativne i maštovite ideje suprotne scenama nasilja, tuče, zlostavljanja ...

Često se čuje primedba kako deca i mladi imaju razvijene (tehničke) kompetencije i prednosti u odnosu na roditelje i nastavnike, što otežava ili sprečava medijsko-pedagoške aktivnosti odraslih. Ovde mogu pomoći informacije, materijali, pozitivni primeri iz prakse i sa projekata. Pre svega, ovde se može poći od isustva učenika i iskoristiti njihovo znanje (Know-how), uvažiti njihove sposobnosti, veštine, iskustvo koje su razvili u procesu međusobnog učenja, a koje može da se posreduje putem mobilnog uređaja. To bi istovremeno bilo i vrednovanje i priznanje učenicima, koje nastavnici često zaboravljaju. Ovome bi doprinela pozitivna atmosfera u školi, izgradnja škole kao zajednice u kojoj se uči, a ne kao hijerarhijske ustanove, fokusiranje na saradnju i napredovanje umesto konkurenciju i selekcije, nastavnici kao partneri i podrška u učenju, pedagoški kolegijum nastavnika kao tim podrške, predstavljaju najbolji otklon nasilju.

Među nastavnicima, učenicima i roditeljima, kao efikasno sredstvo delovanja pokazao se kodeks ponašanja, koji se zajedno uvek prerađuje i obnavlja i koji se potpi-

suje na početku nove školske godine. Ovo ne bi trebalo nikako da bude »naređenje odozgo«. U kodeks ponašanja uvodi se, da su mobilni telefoni i kamere isključeni za vreme nastave (ukoliko nisu potrebni u svrhe nastave), da se ne smeju, kao ni internet, koristiti u svrhe maltretiranja i nasilja, za šta su odgovorni upravni organi škole. Postojeća iskustva u školama koje su oblikovale ovakve zajedničke kodekse ponašanja, pokazuju da postoji visoka saglasnost kod učenika za ovakvim kodeksom ponašanja. Ovde se ističe i uloga uprave škole: oni snose odgovornost za sigurnost i dobrobit u školama i odgovorni su za razvoj škole bez nasilja.

U prevenciji nasilnih pojava u školi smatramo da su od izuzetne važnosti razgovori, stalna, redovna komunikacija onih koji poučavaju i onih koji uče. Kada učenici u jednoj primerenoj proceduri, proceduri koju nastavnici poštuju, imaju mogućnost da daju povratnu informaciju svojim učiteljima o tome koliko je njihova nastava zanimljiva i razumljiva, da li se osećaju pravedno ocenjenim, koje predloge za promene i poboljšanja smatraju bitnim smanjuje se potreba za vređanjem, potkazivanjem i osvetom (Kasper in Streber, 2000; Hilgers in Erbeltinger, 2008). Ako preventivne mere ostanu bez efekata, shodno težini napada, u školi postoje različite mogućnosti delanja. Spektar ide od »razgovora u četiri oka« (koji u najvećem broju slučajeva uspe da okonča mobing), preko određenih pedagoških mera, čak do kažnjavanja. Preporučuje se svakako, da se ostane »hladne glave«, da se bude aktivan i da se ni u kom slučaju ne preuzima uloga žrtve. Od pomoći je sakupljanje saveta i podrške od kolega, nadređenih, pa čak i advokata. Ukoliko na internetu izlaze profili puni mržnje, slike i video snimci se postavljaju bez saglasnosti, treba se povezati sa administratorom sajta, javiti mu da izbriše uvredljive sadržaje koji ugrožavaju lična prava, a uprava škole treba da pruži podršku u okviru zaštite.

5 Zaključak

Mobilni telefon nije samo sprava koja omogućava i podržava komunikaciju i statusni simbol mladih. Duboko je uticao na društvene odnose kao i na emocionalni život mladih. Na nivou društvenih odnosa povezanih sa mobilnim, deluju procesi društvene inkluzije i ekskluzije. Mobilni dozvoljava jednostavno, brzo i direktno negovanje kontakta, tako da mladi mogu obratiti pažnju i na one kontakte koje inače ne bi tako često održavali (bake i dede, udaljeni rođaci i poznanici). Forma komunikacije se može izabrati i primeniti prema situaciji i kompetentnosti korisnika, što mladima donosi više slobode u izražavanju. Na nivou subjektivnog emocionalnog i psihičkog života ističe se značaj osećaja bezbednosti, a zbog stalne mogućnosti za razmenu i pozivanje, mladi se mogu osećati sigurnijim. Iako mogućnost povezivanja jedne tehničke sprave sa drugom pretpostavlja i komunikativnu i emocionalnu vezu korisnika, svedoci smo sve češćih zloupotreba i snimanja nasilnih scena putem mobilnih telefona, dokumentovanja i snimanja scena udaranja i ponižavanja drugih.

Snaženje medijskih kompetencija putem refleksije značaja medija u društvu, najpre refleksije i funkcije koju savremeni tehnički uređaji imaju u vlastitom živo-

tu, jačanje pojedinačnog, ličnog ophođenja sa medijima je važno polje pedagoškog delovanja. Negovanjem aktivnog i kreativnog ophođenja i ponašanja u kontaktu sa savremenim tehničkim uređajima, multimedijalni aparati kao što su i »pametni« telefoni, koje gotovo svi mladi poseduju, mogu postati snažno polje učenja, pozitivnog samoispoljavanja, razvijanja vlastitog logosa, kreativnih i maštovitih ideja, kojima je svet mladih obilato ispunjen.

Milica Andevski, PhD, Branislav Banić, PhD

Mobile Phone in Everyday Life of Young People in the Republic of Serbia

A mobile phone is only one of the many types of mobile devices going through continuous, rapidly developing and innovative technological changes, conditioned by the development of technology of communication, computers and the internet in general. Although they look similar, mobile devices are not the same as mobile phones. Mobile devices include: "ordinary" mobile phones with factory software (the so called feature phones) with or without the ability to use a SIM card and access to a mobile network, mp3 players, smartwatches, portable game consoles, etc. In this paper we deal with mobile devices nowadays called "the smart"- smartphones, ipads - that have taken the lead in the global market (GSMA 2016, 2015) and have installations and communications through mobile applications.

In general, the "ordinary" phone first helped young people to contact their friends as well as to develop contacts outside the home environment and the geographic area they live in. The mobile phone even more strongly emphasizes this feature. With the emergence of the iOS and Android platforms, the most popular mobile platforms, mobile communication gets numerous new options. Many applications and features that were realized solely through personal computers became available on the move - the use of social networks, the exchange of instant messages. Enriched with some exclusive mobile platforms that cannot be used on a personal computer (e.g. Instagram, WhatsApp), the mobile phone begins to replace the computer.

As the traditional phone and mobile device greatly differ, their social significance has changed. Today, many empirical studies and considerations are conflicting with the implications of the new medium, which allows a dialogue with a non-space related society. Researchers are unique only in the fact that the mobile phone is now commonplace in the lives of young people and is one of the favorite media of young people aged between 12 and 20 (Meister, Meise and Neudert, 2009; JIM-Studie, 2008; Tapscott, 2009). Mobile communication is not stopped by time or place and, in terms of contact, there are hardly any restrictions. How important this type of communication is to young people is shown by the most diverse studies (Meister, Meise and

Neudert, 2009; JIM-Studie, 2008; Andevski in Ivković, 2011; Andevski, Vidaković, M. and Vidaković, D., 2015).

Mobile phones offer numerous opportunities to young people for synchronous and asynchronous communication and interaction with other teenagers, relatives and acquaintances. They have evolved into an instrument for the coordination and organization of everyday life, as indicated by options for awakening, planning of obligations using an integrated calendar; taking photos, mp3 player and music compilation, the phone expands the ways of communication, and social connections are restructured. It could go so far, that rules could be created, such as, for example, in which form, when and to whom SMS can be sent.

In the text below, we will present the results of the research that follows how mobile phone is rooted in everyday life of young people, that is, all the ways in which young people in Serbia use mobile phones.

The subject of the research presented here refers to the use of information technologies by young people in Serbia with the focus on the mobile phone. The aim of the research is to define some of the features that young people in Serbia are specific in using mobile phones, to determine what their habits, characteristics, trends in using mobile devices and applications are. The hypothesis we tested with the research is that in the use of mobile devices, young people in Serbia do not differ significantly from young people in other countries in the region.

We conducted the research on the territory of the Republic of Serbia, with a focus on the population of students of colleges and faculties, during November 2018 and the sample contained 745 respondents. The main research method was the survey-method of data collection in the field. The obtained data were processed by analytical, interpretive approach and statistical data processing (IBM SPSS Statistics). A survey was conducted for this purpose with 25 questions that the respondents answered by circling one or multiple answers.

The results of the survey showed that respondents mostly use the Android operating system on their mobile phone (75%), iOS (15%) and Windows (10%). Only two respondents said they were using the factory operating system. These results indicate that almost all students surveyed use smartphones. On their mobile phones, respondents have the following applications: Facebook (88%), Viber (82%), Messenger (77%), Instagram (75%), WhatsApp (69%), Skype (49%), Hangouts (46%), Twitter (30%), and Snapchat (30%). For communication, the respondents most often use: Messenger (50%), Viber (48%), WhatsApp (33%), Snapchat (30%), Skype (10%). Favorite applications for communicating for respondents are Viber, WhatsApp, and the most used is Messenger, the favorite social network is Facebook (78%), closely followed by Instagram (75%). The largest number of respondents (88%) access social networks over the phone, the rest with the computer. Only 4 respondents answered that they do not have an account on social networks. The majority of respondents are registered in the application using a username and password, while the smaller number uses the phone number and SMS verification (respectively 88% and 12%), and in this choice of applications the respondents opted first based on the quality, functionality

and features of the application, followed by the same applications being used by their friends (respectively, 58% and 40%). Some other application features here do not play a significant role (2%). Interestingly, respondents highly rank the choice of emojis and stickers in the application, and for 58% of respondents the selection of emojis and stickers is very important in the application. Students mostly access social media over the phone, but most respondents (65%) think that it is important that the application can be used on the computer, where the most important feature of the application is security and privacy (96%). From the activities that respondents daily realize on their mobile phones, we can distinguish the daily sending of photos (55%), daily checking of e-mail by telephone (62%), while sending via voice messages, video calls and sending of some files (documents) is more rarely present in the respondents, and most of the respondents accesses the internet via WiFi networks.

If we compare the obtained results of our research with similar surveys of the European countries (which report that 52% of young people between 6-13 years of age and 95% of young people aged 12-19 have a mobile phone) we can conclude that young people from Serbia do not differ much from youth in other European countries in the application of mobile devices. Our students use the Viber application more than their colleagues. Almost all respondents (98%) use smartphones and have an account on social networks and therefore do not lag behind students from other European countries (Meister; Meise and Neudert, 2009; Arbeiter, 2009).

Here we would point out the research in which the mobile phone is analyzed in the function of the media used by young people in the learning process. Through a structured interview conducted among grammar school students, researchers have set themselves the goal of examining whether mobile is used for educational purposes, in the learning process, for which subjects the students use them for, whether certain regularities can be detected here and how students are aware of the potentials of mobile phones in digitization of the teaching process (Radić - Bojanić and Ranisavljević, 2016, p. 288). The research findings suggest that all students studying have smartphones with an Android or iOS platform.

The research shows that the tested grammar school students are intuitively managing the use of mobile phone functions, but also that they are inventive and creative in designing ways and procedures in which they will learn different subjects in a variety of ways in order to ease the learning process. They self-initiatively find applications that are already designed and made for learning not only by students but also by other population. Students clearly distinguish types of applications that can be used for individual subjects (history, geography, foreign language, art, mathematics). The survey shows that students do not use mobile phones in a uniform and systematic manner, that is, they have not become aware of the learning potential, but are experiencing mobile phones as a mere digitization of the printed version of the book (Radić - Bojanić, Ranisavljević, 2016, pp. 292–297).

A mobile phone is not just a device that allows and supports communication and status symbols of young people. It has deeply influenced social relations as well as the emotional life of young people. At the level of social relations related to the mobile

phone, the processes of social inclusion and exclusion are acting. The mobile phone allows simple, fast and direct fostering of the contacts, so that young people can pay attention to those contacts that they would otherwise not often maintain, and the form of communication can be chosen and applied according to the situation and competence of the user, which gives young people more freedom of expression. At the level of subjective emotional and mental life, the significance of the sense of security is emphasized, and because of the constant possibilities for sharing and calling, young people can feel safer. Although the ability to connect one technical device to another assumes both the communicative and emotional connection of users, we are witnessing more frequent abuse and shooting of violent scenes with mobile phones, documenting and shooting scenes of striking and humiliating others.

Strengthening media competencies through the reflection of the media importance in society, first of all the reflections and functions that modern technical devices have in their own life, the strengthening of individual, personal dealing with the media is an important field of pedagogical activity. Fostering active and creative behavior with modern technical devices, multimedia devices such as the smartphone almost all young people have, can be a strong field of learning, positive self-expression, the development of one's own logos, creative and imaginative ideas that the world of youth is abundantly filled with.

LITERATURA

1. Andevski, M. and Ivković, B. (2011). Mobilni telefoni u školama. V: Ekologija, sport, fizička aktivnosti i zdravlje mladih. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu.
2. Andevski, M., Vidaković, M. and Vidaković, D. (2015). Upravljanje rizikom i opasnostina na Internetu. V: Synthesis, Book of Proceedings, International Scientific Conference of IT Business-Related Research. Beograd, str. 32–37.
3. Arbeiter, U. (2009). Happy Slapping, Gefilmte Gewalt – ein weitverbreitetes Phänomen? Schulmanagement, 6, str. 8–10.
4. Arsenijević, J. and Andevski, M. (2015). Mreže medijske stvarnosti. Vršac: Visoka škola strukovnih studija za vaspitače »Mihailo Palov«; Novi Sad: Filozofski fakultet.
5. Cately, Y. M. (2015). Engineering students' mobile technology preferences-towards eclecticizm in forein language teaching. Rething education byleveranging the elearning pillar of the digital agenda for Europe, 1, pp. 113–120.
6. Confurius, M. (2009). Handys in Schule und Unterricht. Die rechtlichen Grundlagen. Schulmanagement, 6, str. 11–13.
7. Grimm, P. and Rhein, S. (2014). Handreichung zur Problematik von gewalthaltigen und pornografischen Videoclips auf Mobiltelefonen von Jugendlichen. Pridobljeno s svetovnega spleta: http://www.jugendschutz-niedersachsen.de/Importe/pdf/pornografie_gewakt_auf_handys.pdf.
8. GSMA – The Mobile Economy 2016.
9. GSMA – The Mobile Economy Europe 2015.
10. Hilgers, J. and Erbedinger, P. (2008). Gewalt auf dem Handy-Display. Lebenswelten und Motive von sogenannten »Happy Slappern«. Schulmanagement, 1, str. 10–14.
11. JIM-Studie (2008). Medienpädagogischer Forschungsverbund Südwest: Jugend, Information, (Multi-)Media. Basisuntersuchung zum Medienumgang, 12, št. 19.
12. Kasper, H. and Streber, P. (2000). Sündenböcke. Wege aus dem täglichen Elend des Schülermobbings.

13. Meister, M. D., Meise, B. and Neudert, S. (2009). Das Handy als Technologie sozialer Rauman eignung Jugendlicher, Empirische Befunde zum Medienhandeln Jugendlicher. V: Tully, C. (2009). (Hrsg.) Multilokalität und Vernetzung. Beitrage zur technikbasierten Gestaltung jugendlicher Sozialräume. Weinheim und München, Juventa: Verlag.
14. Radić - Bojanić, B. and Ranisavljević, B. (2016). Učenje pomoću mobilnih telefona u srednjoj školi. V: Digitalne medijske tehnologije i društveno-obrazovne promene. Novi Sad: Odsek za medijske studije, Filozofski fakultet, str. 288–300.
15. Starčević, N. (2015). Maturacija u digitalnom okruženju – tinejdžeri kao digitalni naivci. V: Digitalne medijske tehnologije i društveno-obrazovne promene. Novi Sad: Odsek za medijske studije, Filozofski fakultet, str. 247–256.
16. Tapscott, D. (2009). Growing up digital. New York: Mc Graw Hil.
17. Tvengi, Dž. (2018). Internet generacija. Dezorijentisanost dece u digitalnom dobu. Novi Sad: Psihopolis institut.

Dr. Milica Andevski, redna profesorica na Univerzitetu u Novom Sadu, Filozofski fakultet.

E-naslov: andevski@ff.uns.ac.rs

Dr. Branislav Banić, docent na Univerzitetu Singidunum, Fakultet za fizičku kulturu i menadžment u sportu Beograd.

E-naslov: banicjudo@g mail.com

Pregled delovnopravnih obveznosti delodajalca s kaznovalnega vidika (II. del)

Prejeto 11. 6. 2019 / Sprejeto 24. 9. 2019

Strokovni prispevek

UDK 349.2+343.7

KLJUČNE BESEDE: zakon o delovnih razmerjih, prekrški

POVZETEK – Pogodba o zaposlitvi je v Sloveniji temeljna pravna podlaga opravljanja dela in ustvarjanja zaslужka, saj je bilo po podatkih Statističnega urada Republike Slovenije v prvem četrtletju leta 2019 v delovnem razmerju 805.000 oseb, delovno aktivnih prebivalcev pa je bilo 978.000. V članku so vsebinske določbe predstavljene z vidika prekrškovnih (kazenskih) določb Zakona o delovnih razmerjih (ZDR-1), tako da posamezni prikaz zajema naslov poglavja ZDR-1, znotraj katerega so določeni členi, katerih kršitev pomeni prekršek (vsebinski členi), tabelo s prikazom prekrškovnih (kazenskih) in z njimi povezanih vsebinskih členov, opis prekrška ter besedilo ustrezne določbe iz vsebinskega člena. Članek je II. del sklopa člankov o delovnopravnih kršitvah, določenih v ZDR-1, in hkrati nadaljevanje pregleda prekrškov, povezanih z vsebinskimi določbami členov (od 77. do 141.). I. del vsebuje pregled po členih do vključno 76. in je bil objavljen v Reviji za ekonomske in poslovne vede (let. 6, št. 1, 2019). V vmesnem času je Inšpektorat RS za delo objavil poročilo za leto 2018. V članku so tako predstavljeni njegovi predlogi, povezani z obravnavanimi določili, iz leta 2017 in 2018.

Received 11. 6. 2019 / Accepted 24. 9. 2019

Professional paper

UDC 349.2+343.7

KEY WORDS: Employment Relationship Act, offences

ABSTRACT – Employment contract in Slovenia is the basic legal basis for performing work and generating earnings, as according to the Statistical Office of the Republic of Slovenia data show that 805.000 of 978.000 work active people were employed in the first quarter of 2019. The paper contains the substantive provisions presented through the aspect of penal provisions of the Employment Relationships Act (ERA) in a way that the individual display covers the title of the ERA chapter and the articles of which violation constitutes an offence (substantive articles) are identified, and the table showing the offence articles and related substantive articles, the description of the offence and the text of the substantive article. The paper is part II of the set of papers on employment-related offences set forth in the ERA and includes a review of offences related to the substantive provisions of Articles 77 to 141. Previous articles are elaborated in part I, which was published in Journal of Economic and Business Sciences (Vol. 6, No. 1, 2019). In the meantime, the Labor Inspectorate has published a report for 2018, and the paper presents its 2017 and 2018 proposals related to the provisions under consideration.

1 Uvod

Delovno razmerje je razmerje med delodajalcem in delavcem, v katerem se delavec prostovoljno vključi v organiziran delovni proces delodajalca in v njem za plačilo osebno in nepretrgano opravlja delo po navodilih in pod nadzorom delodajalca, kot je zapisano v 4. členu Zakona o delovnih razmerjih (ZDR-1). Članek je pripravljen na podlagi analize vsebine členov z vidika kazenskih določb ZDR-1. Cilj članka je prikazati jasnejše povezave med zakonsko določenimi ravnanji ter kazenskimi določbami ZDR-1, zato je prikaz strukturiran na sledeči način:

- naslov poglavja,

- tabela s prikazom kazenskih členov in vsebinskih (kršenih) členov,
- opis posameznega prekrška,
- besedilo vsebinskega (kršenega) člena.

Članek je drugi del sklopa člankov o delovnopravnih kršitvah, določenih v Zakonu o delovnih razmerjih (v nadaljevanju ZDR-1). Posamezni del prikazuje zaokrožen vsebinski sklop prekrškovnih določb ZDR-1, navedenih pod poglavjem Kazenske določbe. Drugi del (pričujoči članek) nadaljuje s prikazom prekrškov s področja določb o pogodbi o zaposlitvi (II. poglavje ZDR-1) – prenehanje pogodbe o zaposlitvi in predela del s področja pravic, obveznosti in odgovornosti iz delovnega razmerja (III. poglavje ZDR-1) – plačilo za delo. V prvem delu so prikazani prekrški s področja splošnih določb (I. poglavje ZDR-1) in določb o pogodbi o zaposlitvi (II. poglavje ZDR-1) – splošnih določb, določb o obliki pogodbe, strankah pogodbe, o pravicah in obveznostih strank pri sklepanju pogodb o zaposlitvi, o obveznostih pogodbenih strank – obveznostih delodajalca, posebnostih pogodb o zaposlitvi in določb v zvezi s spremembo delodajalca. Tretji del pa bo zajel prekrške s področja pravic, obveznosti in odgovornosti iz delovnega razmerja (III. poglavje ZDR-1) – delovni čas, nočno delo, odmori in počitki, letni dopust, disciplinska odgovornost; prekrške s področja varstva nekaterih kategorij delavcev (IV. poglavje) – varstvo delavcev zaradi nosečnosti in starševstva, varstvo delavcev, ki še niso dopolnili starosti 18 let, varstvo starejših delavcev; prekrške s področja delovanja in varstva sindikalnih zaupnikov (VI. poglavje) ter prekrške s področja posebnih določb (VII. poglavje) – opravljanje dela v tujini in položaj delavcev, napotenih na delo v Republiko Slovenijo, delo otrok, mlajših od 15 let, dijakov in študentov.

Pogodba o zaposlitvi je v Sloveniji temeljna pravna podlaga opravljanja dela in ustvarjanja zaslužka, saj je bilo po podatkih Statističnega urada Republike Slovenije v prvem četrtletju leta 2019 v delovnem razmerju 805.000 oseb, delovno aktivnih prebivalcev pa je bilo 978.000. Poročilo Inšpektorata RS za delo iz leta 2017 in 2018 prikazuje, da tudi delovnopravno področje potrebuje še veliko pozornosti, spremljanja in urejanja, zato so posameznim obravnavanim členom dodane tudi ugotovitve o stanju kršitev oziroma predlogi inšpektorata za spremembe. Članek služi kot pripomoček za pregled prekrškov s področja ZDR-1 in ne nadomešča zakonskega besedila.

2 Kazenske določbe Zakona o delovnih razmerjih

Kazenske določbe so določbe, ki so zapisane od 217. do 217.č člena ZDR-1. V členih od 217. do 217.b ZDR-1 določa ravnanja, ki predstavljajo prekršek in jih sme Inšpektorat RS za delo sankcionirati z globo. Globa je predpisana v razponu, njena višina je odvisna od vrste prekrška ter pravnega statusa kršitelja (v nadaljevanju delodajalec). V prvo skupino sodijo prekrški iz 217. člena in zanje zakon predpisuje najvišje globe, sledi druga skupina iz 217.a člena in tretja skupina iz 217.b člena. Zapisano je prikazano v spodnji tabeli. V členu 217.c so določeni prekrški in globe

za uporabnika in v členu 217.č pristojnost prekrškovnega organa za izrekanje globe v okviru razpona.

Tabela 1: Razponi glob glede na vrsto kršitelja

<i>Kršitelj</i>	<i>Globa v razponu po 217. členu</i>	<i>Globa v razponu po 217.a členu</i>	<i>Globa v razponu po 217.b členu</i>
Delodajalec – pravna oseba, samostojni podjetnik posameznik oziroma posameznik, ki samostojno opravlja dejavnost	od 3.000 do 20.000 evrov	od 1.500 do 4.000 evrov	od 750 do 2.000 evrov
Manjši delodajalec – pravna oseba, samostojni podjetnik posameznik oziroma posameznik, ki samostojno opravlja dejavnost	od 1.500 do 8.000 evrov	od 300 do 2.000 evrov	od 200 do 1.000 evrov
Delodajalec posameznik	od 450 do 1.200 evrov	od 150 do 1.000 evrov	od 100 do 800 evrov
Odgovorna oseba delodajalca pravne osebe ter odgovorna oseba v državnem organu ali lokalni skupnosti	od 450 do 2.000 evrov	od 150 do 1.000 evrov	od 100 do 800 evrov

Vir: ZDR-1.

3 Prekrški

3.1 Prekrški določb o pogodbi o zaposlitvi

3.1.1 Prekrški določb o prenehanju pogodbe o zaposlitvi

3.1.1.1 Prekrški določb o prenehanju pogodbe o zaposlitvi za določen čas

Tabela 2: Kršitev 79. člena ZDR-1

<i>Kazenski člen</i>	<i>Kršeni člen</i>
217. čl., 1. odst., 14. točka	79. čl. (splošno (o prenehanju pogodbe o zaposlitvi za določen čas – op. a.))

Vir: ZDR-1.

Delodajalec stori prekršek, če delavcu, ki mu preneha pogodba o zaposlitvi za določen čas, ne izplača odpravnine v skladu z 79. členom. Kršitev 79. člena:

1. Pogodba o zaposlitvi, sklenjena za določen čas, preneha veljati brez odpovednega roka s potekom časa, za katerega je bila sklenjena, oziroma ko je dogovorjeno delo opravljeno ali s prenehanjem razloga, zaradi katerega je bila sklenjena.
2. Pogodba o zaposlitvi, sklenjena za določen čas, lahko preneha, če se pred potekom časa po prejšnjem odstavku o tem sporazumeta pogodbeni stranki ali če nastopijo drugi razlogi za prenehanje pogodbe o zaposlitvi v skladu s tem zakonom.
3. Delavec, ki mu preneha pogodba o zaposlitvi za določen čas po prvem odstavku tega člena, ima pravico do odpravnine. Pravice do odpravnine iz prejšnjega stavka nima delavec v primeru prenehanja pogodbe o zaposlitvi za določen čas, če gre za nadomeščanje začasno odsotnega delavca, v primeru prenehanja pogodbe o zaposlitvi za določen čas za opravljanje sezonskega dela, ki traja manj kot tri mesece v

koledarskem letu, ter v primeru prenehanja pogodbe o zaposlitvi za določen čas za opravljanje javnih del oziroma prenehanja pogodbe o zaposlitvi za določen čas, ki je bila sklenjena zaradi vključitve v ukrepe aktivne politike zaposlovanja v skladu z zakonom.

4. Osnova za odmero odpravnine je povprečna mesečna plača delavca za polni delovni čas iz zadnjih treh mesecev oziroma iz obdobja dela pred prenehanjem pogodbe o zaposlitvi za določen čas.
5. V primeru prenehanja pogodbe o zaposlitvi za določen čas, ki je sklenjena za eno leto ali manj, ima delavec pravico do odpravnine v višini 1/5 osnove iz prejšnjega odstavka. Če je pogodba o zaposlitvi za določen čas sklenjena za več kot eno leto, ima delavec ob prenehanju pogodbe o zaposlitvi pravico do odpravnine v višini iz prejšnjega stavka, povečane za sorazmerni del odpravnine iz prejšnjega stavka za vsak mesec dela.
6. Če delavec po prenehanju pogodbe o zaposlitvi za določen čas pri istem delodajalcu nepretrgoma nadaljuje z delom na podlagi sklenjene druge pogodbe o zaposlitvi za določen čas, se odpravnina izplača za ves čas zaposlitve za določen čas ob prenehanju zadnje pogodbe o zaposlitvi za določen čas pri tem delodajalcu. V tem primeru ne velja omejitev iz petega odstavka 55. člena tega zakona.
7. Delavec nima pravice do odpravnine po tretjem oziroma petem odstavku tega člena v primeru, ko delavec in delodajalec v času trajanja ali po poteku pogodbe o zaposlitvi za določen čas skleneta pogodbo o zaposlitvi za nedoločen čas oziroma če delavec nadaljuje z delom na podlagi pogodbe o zaposlitvi za nedoločen čas ali če delavec ne sklene pogodbe o zaposlitvi za nedoločen čas za ustrezno delo, ki mu ga je ponudil delodajalec po poteku pogodbe o zaposlitvi za določen čas.

3.1.1.2 Prekrški določb o prenehanju pogodbe o zaposlitvi s sporazumom

Tabela 3: Kršitev 81. člena ZDR-1

<i>Kazenski člen</i>	<i>Kršeni člen</i>
217.b čl., 1. odst., 9. točka	81. čl., 3. odst. (splošno (o prenehanju pogodbe o zaposlitvi s sporazumom – op. a.))

Vir: ZDR-1.

Delodajalec stori prekršek, če delavca ne obvesti o pravicah iz naslova zavarovanja za primer brezposelnosti v primeru sporazumne odpovedi pogodbe o zaposlitvi v skladu s tretjim odstavkom. Kršitev 3. odst. 81. člena:

3. Ob prenehanju delovnega razmerja mora delodajalec delavca pisno obvestiti o pravicah iz naslova zavarovanja za primer brezposelnosti. Opustitev tega obvestila nima vpliva na samo veljavnost sporazuma.

3.1.1.3 Prekrški določb o odpovedi pogodbe o zaposlitvi

Tabela 4: Kršitev 85., 86., 87., 88., 89., 98., 99., 100., 101., 102., 103., 108., 109., 112., 113., 114., 115. in 116. člena ZDR-1

Kazenski člen	Kršeni člen
217. čl., 1. odst., 15. točka	85. čl. (obveznosti delodajalca pred odpovedjo) 89. čl., 3. odst. (razlogi za redno odpoved)
217. čl., 1. odst., 16. točka	86. čl., 1. odst. (vloga sindikata in sveta delavcev oziroma delavskega zaupnika)
217. čl., 1. odst., 17. točka	87. čl. (oblika in vsebina odpovedi) 88. čl. (vročitev odpovedi – poseg Ustavnega sodišča Republike Slovenije z odločbo o načinu izvrševanja tega člena)
217.b čl., 1. odst., 10. točka	87. čl., 3. odst. (oblika in vsebina odpovedi)
217. čl., 1. odst., 18. točka	98. čl. ((Odpoved večjemu številu delavcev iz poslovnih razlogov – op. a.) večje število delavcev) 99. čl. (obveznost obveščanja in posvetovanja s sindikatom) 100. čl. (obveznost obveščanja zavoda za zaposlovanje) 101. čl. (program razreševanja presežnih delavcev) 102. čl. (kriteriji za določitev presežnih delavcev) 103. čl. (sodelovanje in vloga zavoda za zaposlovanje)
217. čl., 1. odst., 19. točka	108. čl. (odpravnina)
217. čl., 1. odst., 20. točka	109. čl., 2. odst. (splošno (o izredni odpovedi – op. a.))
217. čl., 1. odst., 21. točka	112. čl. (predstavniki delavcev) 114. čl. (delavci pred upokojitvijo) 115. čl. (starši) 116. čl. (invalidi in odsotni z dela zaradi bolezni)
217. čl., 1. odst., 22. točka	113. čl., 4. odst. (zadržanje učinkovanja odpovedi)

Vir: ZDR-1.

Preden delodajalec odpove pogodbo o zaposlitvi, mora izpolniti obveznosti, določene v 85. členu in tretjem odstavku 89. člena, sicer delodajalec stori prekršek. Kršitev 85. člena:

1. Pred redno odpovedjo pogodbe o zaposlitvi iz krivdnega razloga mora delodajalec najkasneje v 60 dneh od ugotovitve kršitve in najkasneje v šestih mesecih od nastanka kršitve pisno opozoriti delavca na izpolnjevanje obveznosti in možnost odpovedi, če bo delavec ponovno kršil pogodbene in druge obveznosti iz delovnega razmerja v enem letu od prejema pisnega opozorila, razen če ni s kolektivno pogodbo na ravni dejavnosti drugače določeno, vendar ne dalj kot v dveh letih. Pisno opozorilo se lahko pošlje tudi po elektronski poti na elektronski naslov delavca, ki ga zagotavlja in v uporabo nalaga delodajalec.
2. Pred redno odpovedjo iz razloga nesposobnosti ali krivdnega razloga in pred izredno odpovedjo pogodbe o zaposlitvi mora delodajalec delavca pisno seznaniti z očitanimi kršitvami oziroma z očitanim razlogom nesposobnosti in mu omogočiti zagovor v razumnem roku, ki ne sme biti krajši od treh delovnih dni, razen če obstajajo okoliščine, zaradi katerih bi bilo od delodajalca neupravičeno pričakovati, da delavcu to omogoči. Pisna seznanitev se lahko opravi tudi po elektronski poti

na elektronski naslov delavca, ki ga zagotavlja in v uporabo nalaga delodajalec.

3. Pri zagovoru lahko po pooblastilu delavca sodeluje predstavnik sindikata ali druga, s strani delavca pooblaščen oseba.

Stori tudi kršitev 3. odst. 89. člena:

3. V primeru odpovedi pogodbe o zaposlitvi iz razloga nesposobnosti mora delodajalec podati odpoved najkasneje v šestih mesecih od nastanka utemeljenega razloga. V primeru krivdnega razloga mora delodajalec podati odpoved najkasneje v 60 dneh od ugotovitve utemeljenega razloga in najkasneje v šestih mesecih od nastanka utemeljenega razloga. Če ima krivdni razlog na strani delavca vse znake kaznivega dejanja, delodajalec lahko poda odpoved pogodbe o zaposlitvi v 60 dneh od takrat, ko je delodajalec ugotovil utemeljen krivdni razlog za redno odpoved, in za storilca ves čas, ko je mogoč kazenski pregon.

V povezavi z 89. členom, ki določa razloge za redno odpoved, je Inšpektorat RS za delo v Poročilu o delu inšpektorata za delo za leto 2017 (str. 7) predlagal, da se pri odpovedi zaradi neuspešno opravljenega poskusnega dela postavi dodatna varovala. Po mnenju inšpektorata delodajalci poskusno delo zlorabljajo zaradi možnosti neplačila odpravnine. Avtorica meni, da bi celotni institut morali podrobneje urediti, tudi npr. z vidika načina spremljanja dela delavca na poskusnem delu in posebnosti glede odpovedovanja pogodbe. Predloga inšpektorat v poročilu za leto 2018 ne ponovi.

Delodajalec stori prekršek, če o nameravani redni ali izredni odpovedi pogodbe o zaposlitvi pisno ne obvesti sindikata, sveta delavcev oziroma delavskega zaupnika – gre za kršitev 1. odst. 86. člena:

1. Če delavec tako zahteva, mora delodajalec o nameravani redni ali izredni odpovedi pogodbe o zaposlitvi pisno obvestiti sindikat, katerega član je delavec ob uvedbi postopka. Če delavec ni član sindikata, mora delodajalec na zahtevo delavca obvestiti svet delavcev oziroma delavskega zaupnika.

Delodajalec stori prekršek, če ne izrazi v pisni obliki redne ali izredne odpovedi pogodbe o zaposlitvi (87. člen) ali delavcu ne vroči redne ali izredne odpovedi pogodbe o zaposlitvi v skladu z 88. členom tega zakona. Kršitev 87. člena:

1. Redna in izredna odpoved pogodbe o zaposlitvi morata biti izraženi v pisni obliki.
2. Delodajalec mora v odpovedi pogodbe o zaposlitvi pisno obrazložiti dejanski razlog za odpoved pogodbe o zaposlitvi.
3. Ob odpovedi mora delodajalec delavca pisno obvestiti o pravnem varstvu in o pravicah iz naslova zavarovanja za primer brezposelnosti ter o obveznosti prijave v evidenco iskalcev zaposlitve. Napačno obvestilo o pravnem varstvu ne more biti v škodo delavca.

In kršitev 88. člena:

1. Redna ali izredna odpoved pogodbe o zaposlitvi mora biti vročena pogodbeni stranki, ki se ji pogodba odpoveduje.
2. Redna ali izredna odpoved pogodbe o zaposlitvi se vroča:
 - praviloma osebno v prostorih delodajalca,
 - s priporočeno pošiljko s povratnico,
 - z objavo na oglasnem mestu pri delodajalcu, ki je dostopno delavcu.

3. Pogodbena stranka, ki se ji odpoved pogodbe o zaposlitvi vroča v prostorih delodajalca, je dolžna prevzeti odpoved pogodbe o zaposlitvi. Šteje se, da je bila vročitev opravljena, če pogodbena stranka odkloni vročitev odpovedi pogodbe o zaposlitvi. Dokazno breme za vročitev oziroma odklonitev vročitve odpovedi pogodbe o zaposlitvi je na pogodbeni stranki, ki odpoveduje pogodbo o zaposlitvi.
4. Razveljavljen z odločbo Ustavnega sodišča Republike Slovenije (št. U-I-200/15-21, z dne 16. 3. 2017), ki določa tudi način izvršitve s tem, da se do nove zakonske ureditve uporabljajo pravila pravnega postopka o osebnem vročanju – op. a.
5. Če delavec nima stalnega ali začasnega prebivališča v Republiki Sloveniji oziroma delavec na naslovu iz prejšnjega odstavka ni znan, se odpoved pogodbe o zaposlitvi v zaprti ovojnici nabije na oglasno mesto, ki je dostopno delavcu, na sedežu delodajalca. Po preteku osmih dni se šteje vročitev za opravljeno. Če delodajalec na naslovu iz prejšnjega odstavka ni znan, se vročitev odpovedi pogodbe o zaposlitvi šteje za opravljeno, ko delavec odpoved pogodbe o zaposlitvi vroči s priporočeno pošiljko s povratnico inšpektoratu za delo.
6. Za vročanje odpovedi pogodbe o zaposlitvi se smiselno uporabljajo pravila pravnega postopka, kolikor ni drugače določeno s tem členom.

Delodajalec stori prekršek, če delavca ne obvesti o pravnem varstvu ali pravicah iz naslova zavarovanja za primer brezposelnosti v primeru odpovedi pogodbe o zaposlitvi v skladu s tretjim odstavkom 87. člena. Kršitev 3. odst. 87. člena:

3. Ob odpovedi mora delodajalec delavca pisno obvestiti o pravnem varstvu in o pravicah iz naslova zavarovanja za primer brezposelnosti ter o obveznosti prijave v evidenco iskalcev zaposlitve. Napačno obvestilo o pravnem varstvu ne more biti v škodo delavca.

Delodajalec stori prekršek, če izvede postopek odpovedi večjemu številu delavcev iz poslovnih razlogov v nasprotju z 98., 99., 100., 101., 102. in 103. členom tega zakona. Kršitev 98. člena:

Delodajalec, ki ugotovi, da bo zaradi poslovnih razlogov postalo nepotrebno delo v obdobju 30 dni:

- najmanj 10 delavcev pri delodajalcu, ki zaposluje več kot 20 in manj kot 100 delavcev,
- najmanj 10 odstotkov delavcev pri delodajalcu, ki zaposluje najmanj 100, vendar manj kot 300 delavcev,
- najmanj 30 delavcev pri delodajalcu, ki zaposluje 300 ali več delavcev, je dolžan izdelati program razreševanja presežnih delavcev.

Kršitev 99. člena:

1. Delodajalec mora o razlogih za prenehanje potreb po delu delavcev, številu in kategorijah vseh zaposlenih delavcev, o predvidenih kategorijah presežnih delavcev, o predvidenem roku, v katerem bo prenehala potreba po delu delavcev, ter o predlaganih kriterijih za določitev presežnih delavcev pisno čim prej obvestiti sindikate pri delodajalcu.
2. Delodajalec se predhodno, z namenom, da doseže sporazum, posvetuje s sindikati pri delodajalcu o predlaganih kriterijih za določitev presežnih delavcev, pri pripra-

vi programa razreševanja presežnih delavcev pa o možnih načinih za preprečitev in omejitev števila odpovedi ter o možnih ukrepih za preprečitev in omilitev škodljivih posledic.

3. Kopijo pisnega obvestila iz prvega odstavka tega člena mora delodajalec poslati zavodu za zaposlovanje.

Kršitev 100. člena:

1. O postopku ugotavljanja prenehanja potreb po delu večjega števila delavcev, o opravljenem posvetovanju po prejšnjem členu, o razlogih za prenehanje potreb po delu delavcev, številu in kategorijah vseh zaposlenih delavcev, o predvidenih kategorijah presežnih delavcev ter o predvidenem roku, v katerem bo prenehala potreba po delu, mora delodajalec pisno obvestiti zavod za zaposlovanje.
2. Kopijo pisnega obvestila iz prejšnjega odstavka mora delodajalec poslati sindikatom iz prvega odstavka prejšnjega člena.
3. Delodajalec lahko odpove pogodbe o zaposlitvi presežnim delavcem, upošteva sprejeti program razreševanja presežnih delavcev, vendar ne pred potekom 30-dnevnega roka od izpolnitve obveznosti iz prvega odstavka tega člena.

Kršitev 101. člena:

1. Program razreševanja presežnih delavcev mora vsebovati:
 - razloge za prenehanje potreb po delu delavcev,
 - ukrepe za preprečitev ali kar največjo omejitev prenehanja delovnega razmerja delavcev, pri čemer mora delodajalec preveriti možnosti nadaljevanja zaposlitve pod spremenjenimi pogoji,
 - seznam presežnih delavcev,
 - ukrepe in kriterije za izbiro ukrepov za omilitev škodljivih posledic prenehanja delovnega razmerja, kot so: ponudba zaposlitve pri drugem delodajalcu, zagotovitev denarne pomoči, zagotovitev pomoči za začetek samostojne dejavnosti, dokup zavarovalne dobe.
2. Program razreševanja presežnih delavcev mora biti finančno ovrednoten.

Kršitev 102. člena:

1. Delodajalec oblikuje predlog kriterijev za določitev presežnih delavcev. V soglasju s sindikatom pri delodajalcu lahko delodajalec namesto kriterijev iz kolektivne pogodbe oblikuje lastne kriterije za določitev presežnih delavcev.
2. Pri določanju kriterijev za določitev presežnih delavcev se upoštevajo zlasti:
 - strokovna izobrazba delavca oziroma usposobljenost za delo in potrebna dodatna znanja in zmožnosti,
 - delovne izkušnje,
 - delovna uspešnost,
 - delovna doba,
 - zdravstveno stanje,
 - socialno stanje delavca in
 - da gre za starša treh ali več mladoletnih otrok ali za edinega hranitelja družine z mladoletnimi otroki.
3. Pri določitvi delavcev, katerih delo postane nepotrebno, imajo ob enakih kriterijih

prednost pri ohranitvi zaposlitve delavci s slabšim socialnim položajem.

4. Začasna odsotnost delavca z dela zaradi bolezni ali poškodbe, nege družinskega člana ali težje prizadetega invalida, starševskega dopusta ter nosečnosti ne sme biti kriterij za določanje presežnih delavcev.

In kršitev 103. člena:

1. Delodajalec je dolžan obravnavati in upoštevati morebitne predloge zavoda za zaposlovanje o možnih ukrepih za preprečitev ali kar največjo omejitev prenehanja delovnega razmerja delavcev in ukrepih za omilitev škodljivih posledic prenehanja delovnega razmerja.
2. Na zahtevo zavoda za zaposlovanje delodajalec ne sme odpovedati pogodbe o zaposlitvi delavcem pred potekom 60-dnevnega roka od izpolnitve obveznosti iz prvega odstavka 100. člena tega zakona.

Delodajalec stori prekršek, če delavcu, ki mu odpove pogodbo o zaposlitvi, ne izplača odpravnine v skladu s 108. členom. Kršitev 108. člena:

1. Delodajalec, ki odpove pogodbo o zaposlitvi iz poslovnih razlogov ali iz razloga nesposobnosti, je dolžan izplačati delavcu odpravnino. Osnova za izračun odpravnine je povprečna mesečna plača, ki jo je prejel delavec ali ki bi jo prejel delavec, če bi delal, v zadnjih treh mesecih pred odpovedjo.
2. Delavcu pripada odpravnina v višini:
 - 1/5 osnove iz prejšnjega odstavka za vsako leto dela pri delodajalcu, če je zaposlen pri delodajalcu več kot eno leto do deset let,
 - 1/4 osnove iz prejšnjega odstavka za vsako leto dela pri delodajalcu, če je zaposlen pri delodajalcu več kot deset let do 20 let,
 - 1/3 osnove iz prejšnjega odstavka za vsako leto dela pri delodajalcu, če je zaposlen pri delodajalcu več kot 20 let.
3. Za delo pri delodajalcu se šteje tudi delo pri njegovih pravnih prednikih.
4. Višina odpravnine ne sme presegati 10-kratnika osnove iz prvega odstavka tega člena, če v kolektivni pogodbi na ravni dejavnosti ni določeno drugače.
5. V postopku prisilne poravnave se delavec in delodajalec lahko pisno sporazumeta o načinu, obliki ali zmanjšanju višine odpravnine po prvem odstavku tega člena, če bi bil zaradi izplačila odpravnine ogrožen obstoj večjega števila delovnih mest pri delodajalcu.
6. Če ni s kolektivno pogodbo na ravni dejavnosti določeno drugače, mora delodajalec izplačati delavcu odpravnino ob prenehanju pogodbe o zaposlitvi.

Delodajalec stori prekršek, če v nasprotju z drugim odstavkom 109. člena tega zakona izredno odpove pogodbo o zaposlitvi. Kršitev 2. odst. 109. člena:

2. Izredno odpoved pogodbe o zaposlitvi mora pogodbeni stranki podati najkasneje v 30 dneh od ugotovitve razloga za izredno odpoved in najkasneje v šestih mesecih od nastanka razloga. V primeru krivdnega razloga na strani delavca ali delodajalca, ki ima vse znake kaznivnega dejanja, pogodbeni stranki lahko odpove pogodbo o zaposlitvi v 30 dneh od ugotovitve razloga za izredno odpoved in storilca ves čas, ko je možen kazenski pregon.

Delodajalec stori prekršek, če delavcu odpove pogodbo o zaposlitvi v nasprotju s 112., 114., 115. in 116. členom. Kršitev 112. člena:

1. Delodajalec ne sme odpovedati pogodbe o zaposlitvi:
 - članu sveta delavcev, delavskemu zaupniku, članu nadzornega sveta, ki predstavlja delavce, predstavniku delavcev v svetu zavoda ter
 - imenovanemu ali voljenemu sindikalnemu zaupniku
 - brez soglasja sveta delavcev ali delavcev, ki so ga izvolili, ali sindikata, če ravna v skladu z zakonom, kolektivno pogodbo in pogodbo o zaposlitvi, razen če v primeru poslovnega razloga odkloni ponujeno ustrezno zaposlitev pri delodajalcu ali če gre za odpoved pogodbe o zaposlitvi v postopku prenehanja delodajalca.
2. Varstvo pred odpovedjo za osebe iz prejšnjega odstavka traja ves čas opravljanja njihove funkcije in še eno leto po njenem prenehanju.

Kršitev 114. člena:

1. Delodajalec ne sme delavcu, ki je dopolnil starost 58 let, ali delavcu, ki mu do izpolnitve pogojev za starostno upokožitev manjka do pet let pokojninske dobe, brez njegovega pisnega soglasja odpovedati pogodbe o zaposlitvi iz poslovnega razloga, dokler delavec ne izpolni pogojev za pridobitev pravice do starostne pokojnine.
2. Varstvo po prejšnjem odstavku ne velja:
 - če je delavcu zagotovljena pravica do denarnega nadomestila iz naslova zavarovanja za primer brezposelnosti do izpolnitve pogojev za starostno pokojnino,
 - če je delavcu ponujena nova ustrezna zaposlitev pri delodajalcu v skladu s prvim odstavkom 91. člena ali v skladu z 92. členom tega zakona,
 - v primeru, da delavec ob sklenitvi pogodbe o zaposlitvi že izpolnjuje pogoje za varstvo pred odpovedjo pogodbe o zaposlitvi po tem členu, razen v primeru sklenitve pogodbe o zaposlitvi v skladu s prejšnjo alinejo,
 - v primeru uvedbe postopka prenehanja delodajalca.
3. Delodajalec lahko z namenom ugotavljanja izpolnjevanja pogojev iz prvega odstavka tega člena pridobi podatke iz zbirk Zavoda za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Slovenije.

Kršitev 115. člena:

1. Delodajalec ne sme odpovedati pogodbe o zaposlitvi delavki v času nosečnosti ter delavki, ki doji otroka do enega leta starosti, in staršem v času, ko izrabljajo starševski dopust v strnjem nizu v obliki polne odsotnosti z dela in še en mesec po izrabi tega dopusta.
2. V času in v primerih iz prejšnjega odstavka delodajalec ne sme opraviti nobenega ravnanja, ki je sicer potrebno za odpoved pogodbe o zaposlitvi oziroma za zaposlitev novega delavca.
3. Delavcem v času iz prvega odstavka tega člena ne more prenehati delovno razmerje zaradi odpovedi delodajalca.
4. Če delodajalec ob izreku odpovedi oziroma v času odpovednega roka ne ve za nosečnost delavke, velja posebno pravno varstvo pred odpovedjo, če delavka takoj oziroma v primeru ovir, ki niso nastale po njeni krivdi, takoj po njihovem prene-

hanju, vendar ne po izteku odpovednega roka, obvesti delodajalca o svoji nosečnosti, kar dokazuje s predložitvijo zdravniškega potrdila.

5. Ne glede na določbe prvega in tretjega odstavka tega člena delodajalec lahko odpove pogodbo o zaposlitvi in delavcu lahko preneha delovno razmerje, po predhodnem soglasju inšpektorja za delo, če so podani razlogi za izredno odpoved ali zaradi uvedbe postopka za prenehanje delodajalca.

In kršitev 116. člena:

1. Delodajalec lahko odpove pogodbo o zaposlitvi invalidu zaradi nezmožnosti za opravljanje dela pod pogoji iz pogodbe o zaposlitvi zaradi invalidnosti in v primeru poslovnega razloga v primerih in pod pogoji, določenimi s predpisi, ki urejajo pokojninsko in invalidsko zavarovanje, oziroma s predpisi, ki urejajo zaposlitveno rehabilitacijo in zaposlovanje invalidov.
2. V primeru odpovedi pogodbe o zaposlitvi invalidu po prejšnjem odstavku se glede pravic delavcev, ki niso drugače urejene s posebnimi predpisi, in glede posebnega varstva pred odpovedjo uporabljajo določbe tega zakona, ki veljajo za odpoved iz poslovnega razloga.
3. Delavcu, ki mu je odpovedana pogodba o zaposlitvi iz poslovnega razloga ali iz razloga nesposobnosti in je ob poteku odpovednega roka odsoten z dela zaradičasne nezmožnosti za delo zaradi bolezni ali poškodbe, preneha delovno razmerje z dnem, ko se delavec vrne na delo oziroma bi se moral vrniti na delo, najkasneje pa s potekom šestih mesecev po izteku odpovednega roka.
4. Varstvo po tem členu ne velja v primeru uvedbe postopka za prenehanje delodajalca.

Delodajalec stori prekršek, če predstavniku delavcev, ki mu je prepovedano opravljanje dela, ne izplača nadomestila plače v skladu s četrtrim odstavkom 113. člena. Kršitev 4. odst. 113. člena:

4. Delodajalec lahko v času zadržanja učinkovanja prenehanja pogodbe o zaposlitvi zaradi odpovedi do izvršljive arbitražne odločitve oziroma do odločitve sodišča o predlogu za izdajo začasne odredbe prepove predstavniku delavcev opravljati delo, ki ni povezano z opravljanjem funkcije predstavnika delavcev, vendar mu mora v tem času zagotavljati nadomestilo plače v višini polovice povprečne plače predstavnika delavcev v zadnjih treh mesecih pred odpovedjo.

3.2 Pravice, obveznosti in odgovornosti iz delovnega razmerja

3.2.1 Plačilo za delo

Tabela 5: Kršitev 126., 128., 131., 132., 134., 135., 136., 137., 138., 141. člena ZDR-1

<i>Kazenski člen</i>	<i>Kršeni člen</i>
217. čl., 1. odst., 23. točka	126. čl., 1. odst. (vrsta plačil)
217. čl., 1. odst., 24. točka	128. čl. (višina dodatkov)
217. čl., 1. odst., 25. točka	131. čl. (regres)
217. čl., 1. odst., 26. točka	132. čl. (odpravnina ob upokojitvi)
217. čl., 1. odst., 27. točka	134. čl. (plačilni dan) 135. čl. (kraj in način izplačila plače)
217. čl., 1. odst., 28. točka	136. čl., 2. odst. (zadrževanje in pobot izplačila plače)
217. čl., 1. odst., 29. točka	137. čl. (nadomestilo plače) 138. čl. (začasna nezmožnost zagotavljanja dela iz poslovnega razloga)
217. čl., 1. odst., 30. točka	141. čl. (plačilo pripravnika in delavca na usposabljanju)

Vir: ZDR-1.

Delodajalec stori prekršek, če pri določitvi plače delavca ne upošteva minimuma, določenega s posebnim zakonom oziroma kolektivno pogodbo, ki neposredno zavezuje delodajalca (prvi odstavek 126. člena). Kršitev 1. odst. 126. člena:

1. Plačilo za delo po pogodbi o zaposlitvi je sestavljeno iz plače, ki mora biti vedno v denarni obliki, in morebitnih drugih vrst plačil, če je tako določeno s kolektivno pogodbo. Pri plači mora delodajalec upoštevati minimum, določen z zakonom oziroma kolektivno pogodbo, ki neposredno zavezuje delodajalca.

Delodajalec stori prekršek, če delavcu ne zagotavlja dodatkov v skladu s 128. členom. Kršitev 128. člena:

1. Delavcu pripadajo dodatki za delo v posebnih pogojih dela, ki izhajajo iz razporeditve delovnega časa:
 - za nočno delo,
 - za nadurno delo,
 - za delo v nedeljo,
 - za delo na praznike in dela proste dneve po zakonu.
2. Višina dodatkov iz prejšnjega odstavka se določi s kolektivno pogodbo na ravni dejavnosti.
3. Dodatek za delo v nedeljo in dodatek za delo na dela proste dneve po zakonu se med seboj izključujeta.
4. Dodatki se obračunavajo le za čas, ko je delavec delal v pogojih, zaradi katerih mu dodatek pripada.

Delodajalec stori prekršek, če delavcu ne izplača regresa v skladu s 131. členom. Kršitev 131. člena:

1. Delodajalec je dolžan delavcu, ki ima pravico do letnega dopusta, izplačati regres za letni dopust najmanj v višini minimalne plače.
2. Regres se mora delavcu izplačati najkasneje do 1. julija tekočega koledarskega leta.
3. S kolektivno pogodbo na ravni dejavnosti se lahko v primeru nelikvidnosti delodajalca določi kasnejši rok izplačila regresa, vendar najkasneje do 1. novembra tekočega koledarskega leta.
4. Če ima delavec pravico do izrabe le sorazmernega dela letnega dopusta, ima pravico le do sorazmernega dela regresa.
5. Če ima delavec sklenjeno pogodbo o zaposlitvi s krajšim delovnim časom, ima pravico do regresa sorazmerno delovnemu času, za katerega je sklenil pogodbo o zaposlitvi, razen v primerih, ko delavec dela krajši delovni čas v skladu s 67. členom tega zakona.

Inšpektorat RS za delo v Poročilu o delu inšpektorata za delo za leto 2018 (str. 7) predlaga zakonodajno dopolnitev ZDR-1 z določitvijo roka za izplačilo sorazmernega dela regresa v primeru, ko delavec vstopi v delovno razmerje po 1. 7., kar je potrebno zaradi določitve časa storitve kršitve 131. člena ZDR-1. Avtorica meni, da je skrajni rok konec tekočega koledarskega leta oziroma v primeru prenehanja pogodbe o zaposlitvi pred zaključkom koledarskega leta do prenehanja pogodbe o zaposlitvi. Namen regresa je omogočiti letni dopust, letni dopust pa je namenjen počitku delavca. Tako stališče je zavzelo tudi Sodišče EU v zadevi C-194/12 ter v 18. točki zapisalo: Poleg tega ni sporno, da je namen pravice do plačanega letnega dopusta delavcu omogočiti, da se spočije in da ima na voljo obdobje za sprostitev in razvedrilo. Smiselno bi torej tudi bilo, da se za tak primer stranki v pogodbi o zaposlitvi dogovorita za rok znotraj tekočega leta.

Delodajalec stori prekršek, če delavcu ne izplača odpravnine ob upokojitvi v skladu s 132. členom. Kršitev 132. člena:

1. Če s kolektivno pogodbo na ravni dejavnosti ni določeno drugače, je delodajalec delavcu, ki je bil pri delodajalcu zaposlen najmanj pet let in se upokoji, ob prenehanju pogodbe o zaposlitvi dolžan izplačati odpravnino v višini dveh povprečnih mesečnih plač v Republiki Sloveniji za pretekle tri mesece oziroma v višini dveh povprečnih mesečnih plač delavca za pretekle tri mesece, če je to za delavca ugodnejše. Delodajalec lahko izplača odpravnino v breme posebnega zavarovanja.
2. Če se delavec po upokojitvi ponovno zaposli, ob prenehanju pogodbe o zaposlitvi nima pravice do odpravnine po prejšnjem odstavku.
3. Če se delavec, ki je bil pri delodajalcu zaposlen najmanj pet let, delno upokoji, ima pri delodajalcu, pri katerem mu je prenehala pogodba o zaposlitvi in je sklenil novo za krajši delovni čas, pravico do odpravnine v sorazmernem delu.
4. Delodajalec je dolžan delavcu, ki dela krajši delovni čas in je bil pri delodajalcu zaposlen najmanj pet let, v primeru upokojitve izplačati odpravnino sorazmerno delovnemu času, za katerega je bila sklenjena pogodba o zaposlitvi, razen v prime-

rih, ko delavec dela krajši delovni čas v skladu s 67. členom tega zakona.

5. Delavec ni upravičen do odpravnine po prvem odstavku tega člena, če ima pravico do odpravnine po 108. členu tega zakona in če je delodajalec zanj financiral dokup pokojninske dobe. Delavec je upravičen do izplačila razlike, če je znesek odpravnine po 108. členu tega zakona oziroma znesek za dokup pokojninske dobe nižji od zneska odpravnine po prvem odstavku tega člena.

Delodajalec stori prekršek, če delavcu ne izplača plače ali mu ne izda pisnega obračuna v skladu s 134. in 135. členom. Kršitev 134. člena:

1. Plača se plačuje za plačilna obdobja, ki ne smejo biti daljša od enega meseca.
2. Plača se izplača najkasneje 18 dni po preteku plačilnega obdobja.
3. Če je plačilni dan dela prosti dan, se plača izplača najkasneje prvi naslednji delovni dan.
4. Delodajalec je dolžan predhodno pisno obvestiti delavce o plačilnem dnevu in vsakokratni spremembi plačilnega dne na pri delodajalcu običajen način (npr. na določenem oglasnem mestu v poslovnih prostorih delodajalca ali z uporabo informacijske tehnologije).
5. Morebitna plačila v naravi se zagotavljajo na v pogodbi o zaposlitvi dogovorjen način glede na vrsto dela in obstoječe običaje.

In kršitev 135. člena:

1. Plača, povračila stroškov v zvezi z delom in drugi prejemki delavca se izplačujejo v skladu z zakonom preko bančnega računa delavca. S kolektivno pogodbo na ravni dejavnosti se lahko določi drugačen način izplačevanja povračil stroškov v zvezi z delom in drugih prejemkov delavca. Plača mora biti delavcu na razpolago na določen plačilni dan.
2. Delodajalec je dolžan delavcu do konca plačilnega dne izdati pisni obračun, iz katerega so razvidni podatki o plači, nadomestilu plače, povračila stroškov v zvezi z delom in drugi prejemki, do katerih je delavec upravičen na podlagi zakona, kolektivne pogodbe, splošnega akta delodajalca ali pogodbe o zaposlitvi, obračun in plačilo davkov in prispevkov ter plačilni dan. Iz pisnega obračuna morajo biti razvidni tudi podatki o delavcu in delodajalcu.
3. Pisni obračun iz prejšnjega odstavka je verodostojna listina, na podlagi katere lahko delavec predlaga sodno izvršbo.
4. Delodajalec je dolžan najkasneje do 31. januarja delavcu izdati pisni obračun plač in nadomestil plač za preteklo koledarsko leto, iz katerega sta razvidna tudi obračun in plačilo davkov in prispevkov.
5. Stroški v zvezi z izplačevanjem plače bremenijo delodajalca.

Inšpektorat RS za delo v Poročilu o delu inšpektorata za delo za leto 2017 (str. 7) predlaga, da se v kazenskih določbah loči prekršek za kršitev 134. (plačilni dan) in 135. člena (kraj in način izplačila plače), saj v praksi ni nujno, da sta hkrati kršena oba. V Poročilu o delu inšpektorata za delo za leto 2018 (str. 85) tega predloga sicer ni več, Inšpektorat RS za delo pa izpostavlja vprašanja, na katera so naleteli inšpektorji ob opravljanju nadzorov in se nanašajo na dokazovanje pravočasnosti izdaje plačilnih list, hrambe pisnih dokazil, pravočasne izdaje plačilne liste delavcem na terenu, v

tujini ter glede pošiljanja pisnih obračunov delavcem na naslove elektronske pošte. Vprašanja nakazujejo, da v praksi obstajajo različni načini uporabe zakonodaje, ki jih bo zakonodajalec moral poenotiti, saj kršitve v zvezi s plačilnim dnevom po Poročilu o delu inšpektorata za delo za leto 2018 (str. 66) predstavljajo 42,1 % kršitev v okviru plačila za delo, kar vodi v pravno nevarnost.

Delodajalec stori prekršek, če pobota svojo terjatev do delavca s svojo obveznostjo plačila brez delavčevega pisnega soglasja (drugi odstavek 136. člena). Kršitev 2. odst. 136. člena:

2. Delodajalec ne sme svoje terjatve do delavca brez njegovega pisnega soglasja pobotati s svojo obveznostjo plačila.

Delodajalec stori prekršek, če delavcu ne zagotovi nadomestila plače v skladu s 137. in 138. členom. Kršitev 137. člena:

1. Delavec ima pravico do nadomestila plače za čas odsotnosti, v primerih in v trajanju, določenem z zakonom, ter v primerih odsotnosti z dela, ko ne dela iz razlogov na strani delodajalca.
2. Delodajalec je dolžan izplačati nadomestilo plače v primerih odsotnosti z dela zaradi izrabe letnega dopusta, plačane odsotnosti zaradi osebnih okoliščin, izobraževanja, z zakonom določenih praznikov in dela prostih dni in ko delavec ne dela iz razlogov na strani delodajalca.
3. Delodajalec izplačuje nadomestilo plače iz lastnih sredstev v primerih nezmožnosti delavca za delo zaradi njegove bolezni ali poškodbe, ki ni povezana z delom, in sicer do 30 delovnih dni za posamezno odsotnost z dela, vendar največ za 120 delovnih dni v koledarskem letu. V primerih nezmožnosti za delo delavca zaradi poklicne bolezni ali poškodbe pri delu izplačuje delodajalec nadomestilo plače delavcu iz lastnih sredstev do 30 delovnih dni za vsako posamezno odsotnost z dela. V času daljše odsotnosti z dela izplača delodajalec nadomestilo plače v breme zdravstvenega zavarovanja.
4. Če gre za dve ali več zaporednih odsotnosti z dela zaradi iste bolezni ali poškodbe, ki ni povezana z delom, do 30 delovnih dni, pa traja v posameznem primeru prekinitve med eno in drugo odsotnostjo manj kot deset delovnih dni, izplača delodajalec za čas nadaljnje odsotnosti od prekinitve dalje nadomestilo plače v breme zdravstvenega zavarovanja.
5. Delodajalec izplača v breme drugega zavezanca nadomestilo plače tudi v drugih primerih, če je tako določeno z zakonom ali drugim predpisom.
6. Če delavec ne more opravljati dela zaradi višje sile, je upravičen do polovice plačila, do katerega bi bil sicer upravičen, če bi delal, vendar ne manj kot 70 odstotkov minimalne plače.
7. Če s tem ali drugim zakonom oziroma na njegovi podlagi izdanim predpisom ni določeno drugače, delavcu pripada nadomestilo plače v višini njegove povprečne mesečne plače za polni delovni čas iz zadnjih treh mesecev oziroma iz obdobja dela v zadnjih treh mesecih pred začetkom odsotnosti. Če delavec v obdobju zaposlitve v zadnjih treh mesecih ni delal in je za ves čas prejemal nadomestilo plače, je osnova za nadomestilo enaka osnovi za nadomestilo plače v zadnjih treh mesecih

pred začetkom odsotnosti. Če delavec v celotnem obdobju zadnjih treh mesecev ni prejel niti ene mesečne plače, mu pripada nadomestilo plače v višini osnovne plače, določene v pogodbi o zaposlitvi. Višina nadomestila plače ne sme presegati višine plače, ki bi jo delavec prejel, če bi delal.

8. V primeru odsotnosti z dela delavca zaradi bolezni ali poškodbe, ki ni povezana z delom, znaša višina nadomestila plače delavcu, ki bremeni delodajalca, 80 odstotkov plače delavca v preteklem mesecu za polni delovni čas.
9. Delodajalec je delavcu dolžan izplačati nadomestilo plače za tiste dneve in za toliko ur, kolikor znaša delovna obveznost delavca na dan, ko zaradi opravičenih razlogov ne dela.
10. Če delodajalec delavcem ne izplača plač in nadomestil plač v zakonsko določenem oziroma pogodbeno dogovorjenem roku, Zavod za zdravstveno zavarovanje Slovenije (v nadaljnjem besedilu: ZZZS) izplača neposredno delavcu zapadlo neizplačano nadomestilo plače iz tretjega oziroma četrtega odstavka tega člena, ki se izplača v breme zdravstvenega zavarovanja. ZZZS izvede izplačilo na podlagi zahteve delodajalca, ki jo je ta dolžan vložiti v osmih dneh po preteku meseca, v katerem je nadomestilo plače zapadlo v plačilo oziroma na podlagi zahteve delavca, ki jo ta lahko vloži, če v osemdnevnem roku ne prejme pisnega obvestila delodajalca o njeni vložitvi. Zahtevi delodajalca mora biti priložen pisni obračun delodajalca, iz katerega so razvidni podatki o zapadlem neizplačanem nadomestilu plače in izjava delodajalca, da delavcu ni izplačal nadomestila plače v zakonsko določenem oziroma pogodbeno dogovorjenem roku. Zahtevi delavca mora biti priložen pisni obračun delodajalca, iz katerega so razvidni podatki o zapadlem neizplačanem nadomestilu plače. Delavec izgubi pravico do neposrednega izplačila celotnega oziroma ustreznega dela nadomestila plače, če mu je bila terjatev iz tega naslova v celoti oziroma v delu poravnana pred izplačilom s strani ZZZS.
11. Natančnejši postopek uveljavljanja izplačila nadomestila plače in izplačila nadomestila plače na podlagi prejšnjega odstavka določi ZZZS v splošnih aktih.

In kršitev 138. člena:

1. Če delodajalec začasno, vendar najdlje za čas šestih mesecev v posameznem koledarskem letu, ne more zagotavljati dela delavcem, lahko z namenom ohranitve zaposlitve pisno napoti delavca na čakanje na delo doma. Pisna napotitev se lahko pošlje delavcu tudi po elektronski poti na elektronski naslov delavca, ki ga zagotavlja in v uporabo nalaga delodajalec.
2. V primeru čakanja na delo ima delavec pravico do nadomestila plače v višini 80 odstotkov osnove iz sedmega odstavka prejšnjega člena in dolžnost, da se odzove na poziv delodajalca na način in pod pogoji, kot izhaja iz pisne napotitve.
3. V času čakanja na delo v skladu s prvim odstavkom tega člena se je delavec dolžan izobraževati v skladu s 170. členom tega zakona. V primeru iz prejšnjega stavka ima delavec pravico do povračila stroškov v zvezi z delom v skladu s 130. členom tega zakona.

Delodajalec stori prekršek, če pripravniku oziroma delavcu na usposabljanju ne izplača plače v skladu s 141. členom. Kršitev 141. člena:

1. Pripravnik oziroma delavec, ki se usposablja oziroma uvaja v delo, ima pravico do osnovne plače najmanj v višini 70 odstotkov osnovne plače, ki bi jo prejel kot delavec na delovnem mestu oziroma pri vrsti dela, za katero se usposablja.
2. Plača pripravnika oziroma delavca, ki se usposablja oziroma uvaja v delo, ne sme biti nižja od minimalne plače, določene z zakonom.

Velja poudariti ugotovitev Inšpektorata RS za delo, zapisano v Poročilu o delu inšpektorata za delo za leto 2018 (str. 4), da največji delež ugotovljenih kršitev s področja delovnih razmerij še vedno predstavljajo kršitve določil plačila za delo (npr. neizplačane oziroma prepozno izplačane plače, neizplačilo regresa, neizplačilo dodatkov, kršitve v zvezi z minimalno plačo). Inšpektorat bo zaradi problematičnosti tega področja nadaljeval z usmerjenimi nadzori na tem področju tudi v letu 2019.

Inšpektorat RS za delo v Poročilu o delu inšpektorata za delo za leto 2017 (str. 7) podaja splošen predlog, da se kršitev glede izplačila regresa oziroma plače loči na kršitev zaradi zamude z izplačilom in kršitev zaradi neizplačila. Tega predloga v Poročilu o delu inšpektorata za delo za leto 2018 ne navaja, avtorica pa meni, da je na splošno na področju delovnih razmerij potrebna doslednost in vprašanje zamude ali neizpolnitve ne bi smelo vplivati na odnos države do delodajalca, ki z obema načinoma posega v gmotni položaj delavca, in bi moral zakonodajalec delavca v teh primerih zavarovati s posebno pravno možnostjo, npr. takojšnjega prenehanja dela.

V zvezi s plačilom za delo je Inšpektorat RS za delo v Poročilu o delu inšpektorata za delo za leto 2017 (str. 7) predlagal, da se:

- razlogi za izredno odpoved delavca, urejeni v 111. členu, dopolnijo z možnostjo izredne odpovedi tudi zaradi neizplačila drugih nadomestil (na primer nadomestila v časučasne nezmožnosti delavca za delo) in
- že z zakonom določi minimalna višina dodatkov po 128. členu (dodatki za delo v posebnih pogojih dela), saj se ZDR-1 trenutno sklicuje na kolektivne pogodbe na ravni dejavnosti, vendar dejansko kolektivne pogodbe niso sklenjene v vseh dejavnostih.

Oba predloga je ponovil tudi v Poročilu o delu inšpektorata za delo za leto 2018 (str. 6).

4 Zaključek

Pregled vsebin razkrije, da zakonodajalec določenih področij prekrškovno ne sankcionira, npr. področje odpovednih rokov, pripravništva in poskusnega dela, stroškov v zvezi z delom. Z vidika pravnega razmerja med delavcem in delodajalcem to pomeni, da delodajalca doleti le pogodbenopravna sankcija v primeru, da se delavec odzove na kršitev in zahteva od delodajalca, da s kršitvijo preneha, ter vloži tožbo pred delovnopravnim sodiščem, če delodajalec s kršitvijo nadaljuje oziroma posledic kršitve ne odpravi.

Ajda Gobec Jerele

Overview of Employers' Obligations through the Penal Aspect (Part II)

Employment contract in Slovenia is the basic legal basis for performing work and generating earnings, as according to the Statistical Office of the Republic of Slovenia data show that 805.000 of 978.000 work active people were employed in the first quarter of 2019. This paper is the second part in the series of papers about employers' obligations through the penal aspect and is entirely based on the Employment Relationship Act (ERA). The first part was published in *Journal of Economic and Business Sciences* (Vol. 6, No. 1, 2019) and this part continues the articles presentation and also includes propositions made by Inspectorate of Labor in its work report for year 2017 and 2018.

The Penal provisions of the ERA embrace Article 217 to Article 217.č. Offences are numerated under three articles. The highest fines are for offences listed in Article 217, followed by Article 217.a and Article 217.b. The author systemized offences, offenders and fines into a table, presented below.

Table 1: Offenders and fines under penal provisions of the Employment Relationship Act

Offender	Fine in range under Article 217	Fine in range under Article 217.a	Fine in range under Article 217.b
Employer – a legal person, a sole proprietor or a self-employed person	Between 3,000 and 20,000 EUR	Between 1,500 and 4,000 EUR	Between 750 and 2,000 EUR
Smaller employer – a legal person, sole trader or self-employed person	Between 1,500 and 8,000 EUR	Between 300 and 2,000 EUR	Between 200 and 1,000 EUR
Individual employer	Between 450 and 1,200 EUR	Between 150 and 1,000 EUR	Between 100 and 800 EUR
Responsible person of the employer – a legal person – and on the responsible person in a state body or a local community	Between 450 and 2,000 EUR	Between 150 and 1,000 EUR	Between 100 and 800 EUR

Source: Employment Relationship Act.

Article 217.c addresses violation of user undertaking and Article 217.č introduces competence of offence authority for the imposition of a fine. The author classifies offences into groups in line with the ERA chapters where the relevant substantial provisions are located. Subchapters of this second part are structured as follows:

- chapter title of the ERA,
- table including offence provisions and relevant substantial provisions of the ERA,
- offence description,
- text of the article or part of the article of the ERA that must be considered, otherwise it stipulates offence.

The core of this paper as the second in the series are offences of provisions in the Contract of employment (chapter II of the ERA) – specifically Termination of the contract of employment and provisions of Rights and Obligations arising from an employment relationship (chapter III of the ERA) – especially Remuneration for work. Basic contents are presented in table below.

Table 2: List of offences and violated provisions of the ERA

<i>ERA chapter</i>	<i>Offence</i>	<i>Violated provision</i>
<i>Contract of employment</i>		
<i>Termination of the contract of employment</i>		
	<i>Art. 217, para. 1, indent 14</i>	<i>Art. 79 (General (about Termination of a fixed-term employment contract - a. r.))</i>
	<i>Art. 217.b, para. 1, indent 9</i>	<i>Art. 81, para. 3 (General (about Cancellation of the employment contract by agreement - a. r.))</i>
	<i>Art. 217., para. 1, indent 15</i>	<i>Art. 85 (Obligations of an employer prior to cancellation) Art. 89, para. 3 (Reasons for ordinary cancellation)</i>
	<i>Art. 217, para. 1, indent 16</i>	<i>Art. 86, para. 1 (Role of trade union and works council and/or worker representative)</i>
	<i>Art. 217, para. 1, indent 17</i>	<i>Art. 87 (Form and content of cancellation) Art. 88 (Serving notice of cancellation) (Intervention of the Constitutional Court decision regarding the manner of implementation of this article)</i>
	<i>Art. 217.b, para. 1, indent 10</i>	<i>Art. 87, para. 3 (Form and content of cancellation)</i>
	<i>Art. 217, para. 1, indent 18</i>	<i>Art. 98 ((Cancellation for a large number of workers for business reasons - a. r.) Large number of workers) Art. 99 (Obligation to notify and consult trade unions) Art. 100 (Obligation to notify the Employment Service) Art. 101 (Dismissal programme for redundant workers) Art. 102 (Redundancy selection criteria) Art. 103 (Cooperation and role of the Employment Service)</i>
	<i>Art. 217, para. 1, indent 19</i>	<i>Art. 108 (Severance pay)</i>
	<i>Article 217, para. 1, indent 20</i>	<i>Art. 109, para. 2 (General (about Notice of extraordinary cancellation - a. r.))</i>
	<i>Art. 217, para. 1, indent 21</i>	<i>Art. 112 (Workers' delegates) Art. 114 (Employees before retirement), Art. 115 (Parents) Art. 116 (Disabled persons and persons absent from work due to illness)</i>
	<i>Art. 217, para. 1, indent 22</i>	<i>Art. 113, para. 4 (Suspension of effect of cancellation)</i>

<i>Rights and Obligations arising from an employment relationship</i>		
<i>Remuneration for work</i>	<i>Art. 217, para. 1, indent 23</i>	<i>Art. 126, para. 1 (Types of remuneration)</i>
	<i>Art. 217, para. 1, indent 24</i>	<i>Art. 128 (Amount of additional payments)</i>
	<i>Art. 217, para. 1, indent 25</i>	<i>Art. 131 (Pay for annual leave)</i>
	<i>Art. 217, para. 1, indent 26</i>	<i>Art. 132 (Severance pay on retirement)</i>
	<i>Art. 217, para. 1, indent 27</i>	<i>Art. 134 (Day of payment), Art. 135 (Place and manner of payment of salaries)</i>
	<i>Art. 217, para. 1, indent 28</i>	<i>Art. 136, para. 2 (Withholding and offset of salary payment)</i>
	<i>Art. 217, para. 1, indent 29</i>	<i>Art. 137 (Wage compensation) Art. 138 (Temporary inability to provide work for business reasons)</i>
	<i>Art. 217, para. 1, indent 30</i>	<i>Art. 141 (Salary of trainees and workers undergoing training)</i>

Source: ERA.

Part one of the series presents the first group of offences against General provisions (chapter I of the ERA), provisions on Contract of employment (chapter II of the ERA) – specifically General provisions, provisions on Form of contract, Contracting parties, Rights and obligations of contracting parties in concluding employment contracts, Obligations of Contracting Parties - Obligations of employer, Specific features of employment contracts and Change of employer

Part three of the series will present the last group of offences against provisions of Rights and Obligations arising from an employment relationship (chapter III of the ERA) – especially Working time, Night work, Breaks and rest periods, Annual leave, Disciplinary responsibility, offences of provisions on Protection of certain categories of workers (chapter IV. of the ERA) – especially Protection of workers during pregnancy and parenthood, Protection of workers under the age of 18, Protection of older workers, offences of provisions on Activities and Protection of Trade Union Representative (chapter VI of the ERA) and offences of Special Provisions (chapter VII of the ERA) – especially Performance of work abroad and position of workers posted to perform work in the Republic of Slovenia and Work of children under the age of 15, and secondary school and university students.

The Inspectorate of Labour has published a report on its work in 2018 and part two includes highlights and propositions related to content of this paper, comparing it to report 2017 where comparison can be made. The author again emphasizes that an important view of legal regulation is parallel to working legal system of control and efficient punishment for legal violation. Legal education and raising public awareness about employment relationships are surely one way to achieve better implementation

of the legal order. Series of papers aim at this goal, however, papers can be only used as a tool for better understanding and do not replace legal regulation.

LITERATURA

1. Inšpektorat za delo Republike Slovenije, Poročilo o delu inšpektorata za delo za leto 2017. Pridobljeno dne 1. 4. 2019 s svetovnega spleta http://www.id.gov.si/fileadmin/id.gov.si/pageuploads/POROCILO_O_DELU_IRSD_2017.pdf.
2. Inšpektorat za delo Republike Slovenije, Poročilo o delu inšpektorata za delo za leto 2018. Pridobljeno dne 6. 5. 2019 s svetovnega spleta http://www.id.gov.si/fileadmin/id.gov.si/pageuploads/Splosno/LETNA_POROCILA/lp_irsd_2018_www.pdf.
3. Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti. Pridobljeno s svetovnega spleta http://www.mdds.gov.si/si/zakonodaja_in_dokumenti/veljavni_predpisi/#c7576.
4. Sodišče EU (2012). Zadeva C-194/12: Sklep Sodišča (šesti senat) z dne 21. februarja 2013 (predlog za sprejetje predhodne odločbe Juzgado de lo Social de Benidorm – Španija) – Concepción Maestre García proti Centros Comerciales Carrefour SA (Člen 99 Poslovnika — Direktiva 2003/88/ES — Organizacija delovnega časa — Pravica do plačanega letnega dopusta — Letni dopust, ki ga je določilo podjetje in ki sovпада z odsotnostjo z dela zaradi bolezni — Pravica do izrabe dopusta v drugem obdobju — Finančno nadomestilo za letni dopust, ki ni bil izrabljen). OJ C 108, 13.4.2013, p. 11–11. Pridobljeno dne 16. 9. 2019 s svetovnega spleta: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/?uri=CELEX:62012CB0194&qid=1568633490986>.
5. Statistični urad Republike Slovenije. Pridobljeno dne 16. 9. 2019 s svetovnega spleta: https://pxweb.stat.si/SiStatDb/pxweb/sl/10_Dem_soc/10_Dem_soc_07_trg_dela_02_07008_akt_preb_po_anketi_01_07620_akt_preb_ADS_cetr/0762001S.px/table/tableViewLayout2/.
6. Ustavno sodišče Republike Slovenije (2017). Odločba št. U-I-200/15-21 z dne 16. 3. 2017 o razveljavitvi četrtega odstavka 88. člena Zakona o delovnih razmerjih in delni razveljavitvi sklepa Vrhovnega sodišča, sklepa Višjega delovnega in socialnega sodišča in sklepa Delovnega sodišča v Mariboru. Uradni list Republike Slovenije, št. 15.
7. Zakon o delovnih razmerjih. Uradni list Republike Slovenije, št. 21/13, 78/13 – popr., 47/15 – ZZSDT, 33/16 – PZ-F, 52/16 in 15/17 – odl. US.
8. Zakon o prekrških. Uradni list Republike Slovenije, št. 29/11 – uradno prečiščeno besedilo, 21/13, 111/13, 74/14 – odl. US, 92/14 – odl. US, 32/16 in 15/17 – odl. US.